

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ»

ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΥΠΡΟΥ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΑΣΤΕΡ

**Ο Ελληνικός Τουρισμός η Πορεία του Μέσα
στα Χρόνια της Οικονομικής Κρίσης και
Προτάσεις Πολιτικών Βελτίωσης.**

Φοιτητής: Δημήτριος Μάκος, Α.Μ: 11201291

Επιβλέπων Καθηγητής: Χρήστος Αλεξιάκης

ΛΕΥΚΩΣΙΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ, 2017

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

«ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ»

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

«ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ»

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Ο Ελληνικός Τουρισμός η Πορεία του Μέσα στα Χρόνια της Οικονομικής Κρίσης και Προτάσεις Πολιτικών Βελτίωσης.

Όνομα Επώνυμο

Δημήτριος Μάκος

Επιβλέπων Καθηγητής

Χρήστος Αλεξιάκης

ΛΕΥΚΩΣΙΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ, 2017

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

«ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ»

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

«ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ»

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Ο Ελληνικός Τουρισμός η Πορεία του Μέσα στα Χρόνια της Οικονομικής Κρίσης και Προτάσεις Πολιτικών Βελτίωσης.

**Όνομα Επώνυμο
Δημήτριος Μάκος**

**Επιβλέπων Καθηγητής
Χρήστος Αλεξιάκης**

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη **ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ** από τη **ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ** του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

ΛΕΥΚΩΣΙΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ, 2017

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή, αποτελεί μια προσπάθεια να παρουσιαστεί η επίδραση της οικονομικής κρίσης σ' έναν από τους σημαντικότερους τομείς της ελληνικής οικονομίας, στον τουριστικό τομέα. Πέρα από το γεγονός ότι ο κύκλος ζωής ενός προϊόντος είναι κάτι που δεν μπορεί να ανατραπεί, το ασταθές οικονομικό-πολιτικό περιβάλλον της χώρας επιβαρύνουν ακόμα περισσότερο την είδη επιβαρυμένη κατάσταση. Όμως υπάρχουν τρόποι βελτίωσης αυτής της δυσμενούς κατάστασης, αρκεί να ακολουθηθούν οργανωμένες στρατηγικές, με επίκεντρο την βελτίωση της τουριστικής εκπαίδευσης και την στροφή προς την αειφόρο ανάπτυξη.

SUMMARY

This work is an attempt to show the impact of the economic crisis in one of the most important sectors of the Greek economy, the tourism sector. Apart from the fact that the life cycle of a product is something that cannot be reversed, the unstable economic and political environment of the country even more affect the kinds compromised situation. But there are ways to improve this unfavorable situation, just follow organized strategic, focusing on the improvement of tourism education and the shift to sustainable development.

Ευχαριστίες

Μέ το πέρας της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής,θα ήθελα να ευχαριστήσω τον εξαίρετο καθηγητή κ. Αλεξάκη Χρήστο, ο οποίος με καθοδήγησε με υπομονή και με κατανόηση λαμβάνοντας κατά νου όλες τις δυσκολίες της εξ' αποστάσεως επικοινωνίας.Επίσης θα ήθελα με την ευκαιρία να ευχαριστήσω τους ανθρώπους του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου, για την τεχνική υποστηριξη και τις πληροφορίες που τις είχαν στη διάθεση μου όποτε τις χρειαζόμουν.Τέλος οφείλω ένα μεγάλο <<Ευχαρίστω>> στη σύζυγο μου Γεωργία και στα παιδιά μου, Γιώργο,Λευτέρη και Παρασκευή για την παραχώρηση του προσωπικού τους χώρου και χρόνου καθώς και την υπομονή τους προκειμένου να με στηρίξουν σε αυτό το όμορφο ακαδημαϊκό ταξίδι.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΕΣ-ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ- ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	9
1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ.....	9
1.2 Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ.....	10
1.3 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ.....	14
1.4 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	16
1.5 ΕΝΝΑΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	19
2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ –ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.....	25
2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ.....	25
2.2 ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	26
2.3 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΙΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ.....	28
2.4 ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.....	32
2.5 ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ.....	35
3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	37
3.1 ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	37
3.1.1 ΑΙΤΙΑ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ.....	39
3.2 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	40
3.2.1 Η ΚΑΘΥΣΤΕΡΙΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ.....	42
3.2.2 ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ.....	44
3.2.3 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ.....	46
4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ- ΑΝΑΚΑΜΨΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	51
4.1 ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	51
4.2 ΟΙ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΧΩΡΩΝ.....	54
4.3 Η ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	55
4.4 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΦΗΣΕΩΝ ΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ.....	59

4.5 Η ΑΝΑΚΑΜΨΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ.....	61
5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ- ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ.....	64
5.1 ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΠΙΡΕΑΖΟΥΝ ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΙΟΝ.....	64
5.1.1 ΚΥΚΛΟΣ ΖΩΗΣ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ.....	64
5.1.2 ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ.....	65
5.1.3 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΑ.....	66
5.1.4 ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.....	67
5.1.5 ΔΟΥΦΟΡΙΚΟΣ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	69
5.1.6 ΜΕΙΩΜΕΝΕΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ.....	70
5.2 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ	71
5.2.1 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	72
5.2.2 ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	74
5.2.3 ΔΙΑΦΗΜΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ.....	75
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	80

ΠΙΝΑΚΕΣ/ ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

ΣΧΗΜΑ 2.1.....	26
ΣΧΗΜΑ 2.2.....	28
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.....	41
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.....	44
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.....	45
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.3.....	45
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.4.....	47
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.5.....	47
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.6.....	48
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.7.....	49
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.....	53
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.....	54
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.....	56
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.....	58
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.....	59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ξεκινά δειλά- δειλά να εμφανίζεται το φαινόμενο του «μαζικού τουρισμού». Η ανασυγκρότηση των κατεστραμμένων βιομηχανικών ευρωπαϊκών χωρών βοήθησε προς αυτή την κατεύθυνση. Το ταξίδι για αναψυχή εντός και εκτός της χώρας μόνιμης διαμονής, σύμβολο προπολεμικά των υψηλών κοινωνικών τάξεων, μεταβάλλεται σταδιακά στο κοινωνικά αναγκαίο αγαθό για όλο και μεγαλύτερα αριθμητικά κοινωνικά στρώματα στις βιομηχανικές χώρες. Το αγαθό αυτό συνιστά ένα βασικό στοιχείο μιας κοινωνικής κατάκτησης, της θεσμικά καθορισμένης και οικονομικά ενισχυμένης ετήσιας ανάπαυσης ή διακοπής από την εργασία, δηλαδή της «άδειας μετ' αποδοχών».

Η διεθνής ζήτηση για τουριστικά ταξίδια με βάση της ετήσιες άδειες αυξάνεται αλματωδώς σε τέτοιο βαθμό που σχεδόν δεκαπλασιάζεται ανά δεκαετία. Στην Ελλάδα η συστηματική τουριστική κίνηση ξεκινά από το 1950 με συνεχιζόμενη ανοδική πορεία μέχρι και το 1990. Από το 1990 έως και το 2012 αρχίζει η καθοδική πορεία της, που οφείλεται εκτός στον άλλον στην άσχημη οικονομική κρίση που ταλαιπωρεί την χώρα την τελευταία κυρίως 10ετία, σε όλους τους τομείς. Από το 2013 και έπειτα όμως αρχίζει πάλι να αυξάνεται το τουριστικό ενδιαφέρον προς τη χώρα, εξαιτίας κυρίως εξωγενών παραγόντων, που όμως δεν μπορούν να υπερβούν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο τουρισμός λόγω της οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα.

Στην εργασία αυτή γίνεται μια προσπάθεια να αναδειχθεί πόσο ο τουρισμός στην Ελλάδα επηρεάστηκε από την οικονομική κρίση αλλά και τρόπους που μπορούν να βοηθήσουν στον απεγκλωβισμό του από αυτή την κατάσταση. Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται αναφορά στον τουρισμό πως ξεκίνησε, πως εξελίχθηκε, κατηγορίες και είδη τουρισμού. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, γίνεται αναφορά σε παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις, αλλά και αναδρομή στις οικονομικές κρίσεις που επηρέασαν την Ελλάδα έως και την σημερινή, καθώς και τις ιδιαιτερότητες της τελευταίας. Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται η σχέση τουρισμός και οικονομική κρίση. Πόσο επηρεάστηκε από αυτή ο τουρισμός, η πορεία της τουριστικής ζήτησης, οι

τουριστικές εισπράξεις αλλά η εξέλιξη των τουριστικών καταλυμάτων. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ανάκαμψη του ελληνικού τουρισμού, δηλαδή η κατάταξη της Ελλάδας ως προς τη διεθνή ανταγωνιστικότητα, η πορεία των αφίξεων και η ανάκαμψη της Αθήνας. Τέλος στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά για τα προβλήματα που παρουσιάζει το ελληνικό τουριστικό προϊόν, αλλά και τρόποι βελτίωσης της υπάρχουσας κατάστασης.

1^ο Κεφάλαιο

Τουρισμός

1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ

Η λέξη τουρισμός προέρχεται από την γαλλική λέξη “tourisme” και σημαίνει η κίνηση των περιηγητών και το σύνολο των υπηρεσιών ή οργανισμών που εξυπηρετούν την κίνηση αυτή σε μία χώρα (Τεγόπουλος- Φιτράκης, 2009).

Το νεαρό της ηλικίας του όρου "τουρισμός", που χρονολογείται μόνον από τις αρχές του 19ου αιώνα, δεν πρέπει να σκιάζει το γεγονός ότι, το κοινωνικό φαινόμενο που σήμερα ονομάζουμε τουρισμό, λαμβάνει χώρα από πολύ ενωρίτερα στην ανθρώπινη ιστορία.

Στα χρόνια του πρωτόγονου ανθρώπου, η περιήγηση, συνδεδεμένη με την εύρεση νέων περιοχών με αποθέματα τροφής και δυνατότητες ασφαλέστερης κατοικίας, ήταν από σχετικώς σύνηθες φαινόμενο έως τρόπος ζωής, αναλόγως την δομή των εν λόγω κοινωνιών. Το φαινόμενο αυτό του πρωτόγονου "εξερευνητικού τουρισμού" ήταν συγγενές με αυτό του "εκστρατευτικού" και πρόδρομος των διαφόρων εν συνεχεία μορφών πολέμου. Βασισμένοι σ' αυτό το σκεπτικό, και αν μάλιστα δεχθούμε την αρχαία ελληνική ρήση "Πατήρ πάντων Πόλεμος" του Ηροδότου, θα μπορούσαμε να παραθέσουμε, με μια δόση υπερβολής, το "Πατήρ πάντων Τουρισμός", σε μια προσπάθεια να τονίσουμε το αρχέγονο περιηγητικό ένστικτο του ανθρώπου και τις ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στις οποίες αυτό οδήγησε.

Από την άλλη οι περιηγητές όπως αναφέραμε στον ορισμό είναι στην ουσία οι ταξιδιώτες.

Ταξιδιώτες είναι εκείνα τα άτομα που, ανεξαρτήτως σκοπού, μετακινούνται από μια χώρα στην άλλη χρησιμοποιώντας οποιοδήποτε μεταφορικό μέσο και δηλώνουν τα στοιχεία τους στους συνοριακούς σταθμούς των χωρών εισόδου και εξόδου τους (Ζαχαράτος, 1999).

Οι ταξιδιώτες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες σύμφωνα με τον Ζαχαράτο (1999) :

1. Στους ταξιδιώτες ως επισκέπτες, αυτούς δηλαδή που περιλαμβάνονται στις τουριστικές στατιστικές και μετακινούνται οικειοθελώς με σκοπό την επίσκεψη σε άλλη χώρα.
2. Στους ταξιδιώτες ως μη επισκέπτες, δηλαδή σε αυτούς που δεν περιλαμβάνονται στις τουριστικές στατιστικές και μετακινούνται εξαιτίας κάποιου συμβατικού ή εξωγενούς εξαναγκασμού.

Επίσης οι ταξιδιώτες επισκέπτες διακρίνονται σε (Ζαχαράτος, 1999):

- ο Τουρίστες, οι οποίοι θεωρούνται ότι είναι αυτοί που επισκέπτονται τον προορισμό τους για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 24 ωρών και πραγματοποιούν τουλάχιστον μία διανυκτέρευση σ' αυτόν. Τουρίστες θεωρούνται οι αλλοδαποί, οι φέροντες την εθνικότητα της επισκεπτόμενης χώρας, μέλη πληρωμάτων ή αεροσκαφών που παραμένουν σ' έναν τόπο περισσότερο από 24 ώρες και κάνουν και μια διανυκτέρευση.
- ο Εκδρομείς, είναι αυτοί που επισκέπτονται τον προορισμό τους για χρονικό διάστημα μικρότερο των 24 ωρών και δεν πραγματοποιούν καμία διανυκτέρευση. Σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν επιβάτες κρουαζιερόπλοιων που δεν πραγματοποιούν καμία διανυκτέρευση στη χώρα υποδοχής (διαμένουν στο κρουαζιερόπλοιο). Επίσης ημερήσιοι επισκέπτες που αναχωρούν εντός 24 ωρών και δεν πραγματοποιούν καμία διανυκτέρευση και μέλη πληρώματος πλοίων που διανυκτερεύουν εντός αυτού.

1.2 Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Ο τουρισμός, παρόλο που στηρίχθηκε από την αρχαιότητα έως σήμερα στον ελεύθερο χρόνο και τη μετακίνηση, εντούτοις παρουσίασε διαδοχικά μια μορφολογική εξέλιξη και μια διευρυνόμενη χωρικά διάρθρωση.

Στην αρχαία Ελλάδα και στην αρχαία Ρώμη, ο ελεύθερος χρόνος απεικόνιζε την προέλευση και την τάξη των πολιτών που ήταν ελεύθεροι και οικονομικά εύποροι, απαλλαγμένοι από κάθε εξαναγκαστική απασχόληση. Ωστόσο, ήταν υποχρεωμένοι να ασχολούνται με τα κοινωνικά, ηθικά και πολιτικά αιτήματα που δημιουργούσε η εύρυθμη λειτουργία της πολιτείας.

Η εργασία αντίκειται στο πνεύμα της πολιτείας και του πολιτεύματος. Ο ελεύθερος χρόνος συνδεόταν ουσιαστικά με τις ευγενείς απασχολήσεις και ήταν απόρροια μιας πολιτικής σκέψης που όχι μόνο περιέγραψε, αλλά και οριοθετούσε το τι είναι ελευθερία και τι όχι.

Όσοι διέθεταν ελεύθερο χρόνο, δηλαδή αυτοί που ανήκουν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε διάφορων τύπων ταξιδιωτικές μετακινήσεις.

Μπορούμε να αναφέρουμε για παράδειγμα τις διεθνείς ταξιδιωτικές μετακινήσεις για λόγους αναψυχής των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων στην Αίγυπτο, καθώς και τις εσωτερικές μετακινήσεις για να παρευρεθούν σε αθλητικούς αγώνες, θεατρικές παραστάσεις, εορτές κτλ.

Ο Ηρόδοτος (480-421 π.Χ) περιγράφει στις περιηγήσεις του γεωγραφικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά των τόπων που επισκέπτεται και μπορεί να χαρακτηριστεί σύμφωνα με την τουριστική τυπολογία που διαμορφώνεται το 19^ο αιώνα ως «μοντέλο τουρίστα». Αυτή την περίοδο εμφανίζονται τα πρώτα κρατικά πανδοχεία, που παρείχαν δωρεάν τις υπηρεσίες τους στους ταξιδιώτες, καθώς και τα πρώτα πανδοχεία κερδοσκοπικής μορφής.

Στα χρόνια της **Αρχαίας Ελλάδας και της Αρχαίας Ρώμης** σύμφωνα με τον Βαγιόνη, (2010) ο τουρισμός ήταν περίπου τόσο διαδεδομένος, όσο και σήμερα. Ακούγεται ίσως εντυπωσιακό ή υπερβολικό, όμως συνοπτικά μπορούμε να αναφερθούμε στον **τουρισμό λόγω των Ολυμπιακών Αγώνων**, από το 776 π.Χ. και μετά, που υποστηριζόταν μάλιστα και από την "παγκόσμια εκεχειρία", για τη διευκόλυνση όχι μόνο της συμμετοχής των αθλητών, αλλά κυρίως της τουριστικής ροής. Όσον αφορά τον **ιαματικό τουρισμό**, αυτός άκμαζε στις διάφορες λουτροπόλεις και θέρμες, που στα ρωμαϊκά χρόνια γνώρισε μεγάλη άνθιση, με συμμετοχή κοινωνικών ελίτ και με κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά αντίστοιχα με τον ιαματικό τουρισμό των αρχών του 20ου αιώνα. Ο **θρησκευτικός τουρισμός** ήκμαζε σε όλη την αρχαία περίοδο, είτε ως επισκέψεις στα πολλά μαντεία της εποχής (Δελφών, Δωδώνης, κ.α.) είτε ως καθαρά θρησκευτικές επισκέψεις λατρευτικών τόπων, ή και θρησκευτικά / λατρευτικά φεστιβάλ π.χ. τα Ελευσίνια, σε διάφορες πόλεις, σε εξοχικές τοποθεσίες ή σε νησιά. Υπήρχε επίσης **φιλοσοφικός / εκπαιδευτικός τουρισμός**, προς την Αίγυπτο, τη Σάμο, τη Μίλητο, **Συνεδριακός τουρισμός**, στην Κόρινθο, τη Νεμέα αλλά και στη Δήλο, **Πολιτιστικός τουρισμός**,

στα μεγάλα και παγκόσμια γνωστά (τότε, αλλά και σήμερα) θεατρικά φεστιβάλ, τους δραματικούς αγώνες στην Αθήνα, την Επίδαυρο, την Έφεσο, κλπ.

Τέλος υπήρχαν συγγραφείς με ταξιδιωτικό και γεωγραφικό προσανατολισμό, όπως ο Νέαρχος, πλοίαρχος του Μεγ. Αλεξάνδρου, ο Αρριανός, ιστορικός αλλά και ταξιδιωτικός συγγραφέας, αλλά και κατ' εξοχήν τουριστικοί, όπως ήταν ο Πausανίας, ο Στράβων και ο Πλούταρχος.

Στα χρόνια του **μεσαίωνα**, ο τουρισμός έγινε φαινόμενο που σταδιακά αφορούσε περισσότερο τις **κοινωνικές ολιγαρχίες** και λιγότερο το πλήθος των μικροαστών και καθόλου τους εργάτες της γης και τους δουλοπάροικους. Στον αγροτικό χώρο ο μεσαίωνας προσομοίαζε με τις αρχαίες κοινωνικές δομές και την ύπαρξη της δουλείας. Με τη διαφορά βέβαια ότι ενώ ορισμένοι δούλοι της αρχαίας εποχής ταξίδευαν μαζί με τους κυρίους τους, οι δουλοπάροικοι του μεσαίωνα ήταν προσδεδεμένοι με τη γη, πουλιόνταν, μεταβιβάζονταν, κλπ μαζί μ' αυτήν και ποτέ δεν την εγκατέλειπαν. Όσον αφορά τους κατοίκους των μικρότερων ή μεγαλύτερων πόλεων, υπήρχε έντονο το χαρακτηριστικό του αυστηρού θρησκευτικού ελέγχου της συμπεριφοράς, που αλληλεπιδρούσε με το προφανές έλλειμμα ελευθερίας και δημοκρατίας στις κοινωνικές δομές.

Στην κοινωνική δομή του μεσαίωνα, οι διακοπές και εν γένει ο τουρισμός ήταν συνδεδεμένες σχεδόν αποκλειστικά με **θρησκευτικούς λόγους**, εξ' ου και το αγγλικό "holidays" = holy days, ή ιερές / άγιες μέρες. Απόηχος αυτού έφτασε σχεδόν μέχρι τις μέρες μας με κάποιους ηλικιωμένους που τα μόνα τους τουριστικά ταξίδια ήταν κάποια "τάματα". Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε την έως και πρόσφατα καθαρά "θρησκευτική" πράξη της βάπτισης στον ποταμό Ιορδάνη και την απόκτηση του προσωνυμίου "Χατζής", (αραβικά Hajj=προσκυνητής) που έγινε θεσμός από τα ύστερα μεσαιωνικά χρόνια και σήμερα έχει μάλλον γίνει τουριστική ατραξιόν (Βαγιονής, 2010).

Όταν ο θρησκευτικός φανατισμός κόπασε, και επήλθε η αναγέννηση και ο διαφωτισμός, δηλαδή η ανάπτυξη των επιστημών και η εστίαση της προσοχής στον άνθρωπο και την παρούσα, μάλλον, παρά τη μετά θάνατον ζωή, σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές προέκυψαν, με αποκορύφωμα την αστική Γαλλική Επανάσταση και την Αγγλική Βιομηχανική Επανάσταση. Η επίδραση των κοσμοϊστορικών αυτών γεγονότων στο κοινωνικοοικονομικό γίνεσθαι ήταν καθοριστική και ανεπίστροφη, και φυσικά το φαινόμενο του τουρισμού δεν θα

μπορούσε να μην επηρεαστεί θετικά. Αναφορικά μόνον θα υπογραμμίσουμε ότι το δικαίωμα (κοινωνικό ή και νομικό) για ταξίδι δεν είχαν πλέον μόνο οι ευγενείς και οι κάθε είδους απεσταλμένοι τους, όπου η τάξη αυτή συνέχισε να υφίσταται. Η νέα τάξη που δημιουργήθηκε, η αστική τάξη, των βιοτεχνών, των βιομηχάνων, των εμπόρων και των επιστημόνων, απελευθερωμένη από θρησκευτικούς ή φεουδαρχικούς δεσμούς και περιορισμούς είχε και τη διάθεση και την οικονομική άνεση να ταξιδέψει, οπότε άρχισε η ανάπτυξη του μοντέρνου τουρισμού, και προέκυψε και ο όρος "τουρισμός".

Μεταξύ 1840 και 1860, τα χαρακτηριστικά του τουρισμού και η κινητικότητα των τουριστών μεταβάλλονται με την ανακάλυψη και την εξάπλωση του σιδηρόδρομου, που υπήρξε και το πρώτο μέσο μαζικής μεταφοράς.

Το 1839 εκδίδονται οι πρώτοι τουριστικοί οδηγοί του “Beaudecker”, οι οποίοι αναφέρονται σε όλα εκείνα τα στοιχεία που αφορούν στην πραγματοποίηση «ενός ταξιδιού στο Ρήνο». Την ίδια περίοδο, ο J. Murray εκδίδει στην Αγγλία ένα «ένα εγχειρίδιο για ταξιδιώτες στην Ελβετία».

Σε ένα χρονικό διάστημα μικρότερο από μισό αιώνα, ολόκληρη η Ευρώπη διακατέχεται από τον πυρετό της εξάπλωσης των σιδηροδρομικών δικτύων και τον πολλαπλασιασμό των τουριστικών οδηγών. Το 1841 στην Αγγλία, ο Thomas Cook οργανώνει το πρώτο ταξίδι με οδηγούς, ενώ το 1845 δημιουργεί στο Λέισεστερ το γραφείο ταξιδίων “Thomas Cook & Son” που στη συνέχεια θα ιδρύσει υποκαταστήματα σε 68 χώρες του κόσμου.

Παράλληλα στα τέλη του αιώνα, παρατηρείται μια χωρίς προηγούμενο ανάπτυξη των ξενοδοχείων πολυτελείας Grand Hotel της Ρώμης το 1893, Ritz του Παρισιού 1898, Carlton του Λονδίνου το 1898 κτλ.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το τουριστικό φαινόμενο μεταβάλλεται. Σ’ αυτό συμβάλλουν οι ακόλουθοι λόγοι:

- ❖ Η οικονομική συγκυρία της περιόδου 1905-1914
- ❖ Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918), όπου οι αριστοκράτες μονάρχες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ουσιαστικά εξαφανίζονται.
- ❖ Οι πληθωριστικές τάσεις που αφανίζουν ολοκληρωτικά τους εισοδηματίες, που αποτελούν την touristy society του 19^{ου} αιώνα.
- ❖ Η οικονομική κρίση του 1929, η οποία καταστρέφει οριστικά τον αριστοκρατικό τουρισμό του 19^{ου} αιώνα.

Ο 19^{ος} αιώνας αποτελεί τη χρονική περίοδο-σταθμό για τη μεταγενέστερη εξέλιξη του τουριστικού φαινομένου. Οι θεσμικές, οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές ανακατατάξεις που επιτελούνται στα πλαίσια της βιομηχανικής επανάστασης προσδιορίζουν όχι μόνο τη μελλοντική μορφολογία του τουρισμού, αλλά συμβάλλουν επίσης στην εξαφάνιση των πρώτων τάσεων της μαζικοποίησης και της εμπορευματοποίησής του.

1.3 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Οι εννοιολογικές προσεγγίσεις σε σχέση με τον "τουρισμό" είναι πλέον τόσο πολλές που αξίζει μια σύντομη κατηγοριοποίηση του φαινομένου ώστε να γίνει πλέον σαφής διείσδυση του τουριστικού φαινομένου στην κοινωνία.

Από **κοινωνιολογική άποψη** το τουριστικό φαινόμενο, η μετακίνηση δηλαδή με σκοπό την συλλογή εμπειριών και την ικανοποίηση αναγκών του μετακινούμενου, εμφανίζεται και σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό χαρακτηρίζει όλες τις ελεύθερες κοινωνίες. Κοινωνίες δηλαδή που ξεπερνούν τη φάση της δουλείας ή δουλοπαροικίας, ή τη φάση της αυστηρά νομαδικής κοινωνικής δομής. Οι ελεύθερες λοιπόν κοινωνίες παρουσιάζουν φαινόμενα τουρισμού, ανεξάρτητα από την φάση κοινωνικής τους εξέλιξης, π.χ. ανεξάρτητα από τον μητριαρχικό ή πατριαρχικό τους χαρακτήρα, ανεξάρτητα από την ομαδικότητα ή τον ατομισμό, ανεξάρτητα από τη συσσώρευση επιστημονικής γνώσης και τον συσσωρευμένο πλούτο ή τις πρωτόγονες δοξασίες και την απόλυτη εξάρτηση από τη φύση.

Κοινωνίες στις οποίες το τουριστικό φαινόμενο καταπιέζεται ή δεν υπάρχει είναι κοινωνίες μη ελεύθερες, και είναι αυτό τόσο καθοριστικό, ώστε μπορεί να εισαχθεί ένα κριτήριο για το βαθμό ελευθερίας μιας κοινωνικής δομής με αντικείμενο την ύπαρξη και λειτουργία του τουριστικού φαινομένου. Για παράδειγμα, σε αυστηρά θεοκρατικές κοινωνίες και σε κοινωνίες με σκληρά δικτατορικά καθεστώτα, συχνά έχουμε περιορισμό, παρεμπόδιση ή ολική απαγόρευση του τουρισμού. Αυτό εκδηλώνεται είτε με περιορισμό ή αποκλεισμό του εισερχόμενου τουρισμού είτε με περιορισμούς ή και απαγόρευση στα μέλη των κοινωνιών αυτών να κάνουν τουρισμό.

Συνοψίζοντας λοιπόν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι από κοινωνιολογική άποψη ο τουρισμός ισούται με κοινωνική ελευθερία, και αντίστροφα κοινωνίες που παρεμποδίζουν τον τουρισμό είναι κοινωνικά ανελεύθερες.

Από **άποψη πολιτισμική**, το φαινόμενο του τουρισμού μπορεί να χαρακτηριστεί σαν η διάθεση για γνωριμία με άλλους πολιτισμούς. Με βάση αυτό κοινωνίες και άτομα που έχουν πολιτιστική ωριμότητα είναι αυτά που δέχονται να γίνουν κοινωνοί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, άλλων, παρεμφερών, ή και τελείως διαφορετικών πολιτισμικών, πρακτικών, εθίμων κλπ, που χαρακτηρίζουν ένα ανθρωπογενές περιβάλλον, κατά τεκμήριο διαφορετικό από το δικό τους.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στο γεγονός ότι μόνο όταν υπάρχει πολιτιστική ωριμότητα δέχεται ένα άτομο ή μια κοινωνία να έλθει σε επαφή, να γίνει πολιτιστικός "κοινωνός" και να υπάρξει σε ανθρωπογενές περιβάλλον διάφορων - κατά τεκμήριο - πολιτιστικών πρακτικών από τις δικές του. Η πολιτιστική ανωριμότητα εκφράζεται με δύο κύρια χαρακτηριστικά, είτε τον πολιτιστικό φανατισμό και την πολιτιστική μυωπία, είτε με την παντελή έλλειψη πολιτιστικής παιδείας και συνειδητής πολιτιστικής συνισταμένης στην ψυχοσύνθεση ατόμων ή μικρο-κοινωνιών.

Ο τουρισμός επίσης είναι ένα καθαρά **οικονομικό φαινόμενο**. Όπως είδαμε παραπάνω, όσον αφορά τους τουρίστες, είναι άτομα ελεύθερα και άτομα με οικονομική υπόσταση. Άτομα δηλαδή που είτε από ανελεύθερα καθεστάτα είτε από οικονομική ανέχεια είναι εξαναγκασμένα να παραμένουν προσηλωμένα σε μια περιοχή, δεν μετέχουν στο τουριστικό φαινόμενο. Επίσης άτομα που είναι εξαναγκασμένα να μετακινηθούν, από οικονομικούς ή πολιτικούς παράγοντες, όπως δηλαδή οι οικονομικοί πρόσφυγες και οι πολιτικοί πρόσφυγες, πάλι δεν θεωρούνται ότι μετέχουν του φαινομένου του τουρισμού. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι αυτοί που μετέχουν στο τουριστικό φαινόμενο είναι μετακινούμενοι, με τη δική τους θέληση δηλαδή και με αυτόνομη «οικονομική υπόσταση».

Στην μοντέρνα κοινωνική δομή του 21ου αιώνα βλέπουμε ότι ο τουρισμός είναι καθαρά οικονομικό φαινόμενο τεράστιας εμβέλειας και μεγέθους από όλες του τις πλευρές και σε όλες του τις διαστάσεις, και αναπτύσσεται σε όλο τον κόσμο, όπου υπάρχει κοινωνική ελευθερία, αλλά και στο διάστημα. Παράλληλα εμπερικλείει τις ορισμένες φιλοσοφικές / πολιτιστικές αξίες των καιρών, όπως μια στροφή προς την προστασία του περιβάλλοντος και την προαγωγή μορφών ήπιου τουρισμού όπου αυτό είναι ακόμη εφικτό. Επίσης, παρατηρούμε, μια σαφή και συνεχή γεωγραφική επέκταση και ανάπτυξη των περιοχών που ασχολούνται με τον τουρισμό, σε όλον τον πλανήτη. Και όπως φαίνεται οι νέοι τουριστικοί προορισμοί αυξάνουν το μέγεθος της τουριστικής βιομηχανίας τους με ρυθμούς πολλαπλάσιους από τους κλασικούς

προορισμούς, ή τα παγκόσμια τουριστικά σταυροδρόμια. Και βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι με όλα τα πισωγυρίσματα από πολέμους, ταραχές και τρομοκρατικά επεισόδια, υπάρχει παγκοσμίως μια σαφής αυξητική τάση στον παγκόσμιο τουρισμό, με όποια μέθοδο και αν μετρηθεί (αριθμό αφίξεων τουριστών ή / και τουριστικών συναλλαγών), που επίσης σύμφωνα και με τις προβλέψεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (W.T.O.) φαίνεται ότι θα διατηρηθεί.

Πρέπει να σημειώσουμε τέλος ότι η βιομηχανία του τουρισμού ήταν και είναι συνδεδεμένη με την πιο προηγμένη τεχνολογία κάθε εποχής, την ονομαζόμενη τεχνολογία αιχμής, είτε στον τομέα των μεταφορών (πλοίο, αεροπλάνο, διαστημικό λεωφορείο και δορυφόρος..) είτε στις επικοινωνίες επιχειρήσεων αλλά και των επισκεπτών, στο management των επιχειρήσεων, (εφαρμογές η/υ και διαδικτύου στα συστήματα κρατήσεων, είτε στα υλικά και τη διαχείρισή τους (logistics), είτε στα οικονομικά (financial management, accounting) καθώς επίσης στο τουριστικό marketing κάθε μορφής, και γενικά σε όλες τις δραστηριότητες του τουριστικού φαινομένου (Βαγιονής, 2010).

1.4 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός μπορεί να ταξινομηθεί σε πολλές κατηγορίες και με πολλά και διαφορετικά κίνητρα. Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να παρουσιαστούν όλες οι κατηγορίες ή οι τύποι τουρισμού, γι' αυτό θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τις κυριότερες από αυτές.

Με βάση τα κίνητρα. Η ανάλυση των επιμέρους κινήτρων που ενεργοποιούν τα άτομα να συμμετέχουν στις τουριστικές μετακινήσεις και να καταναλώνουν τα ετερογενή τουριστικά προϊόντα, δίνει τη δυνατότητα να ταξινομήσουμε τον τουρισμό σε μεγάλες κατηγορίες. Έτσι λοιπόν διακρίνουμε:

- *Τον τουρισμό αναψυχής.* Κίνητρο γι' αυτή τη μορφή τουρισμού είναι η διάθεση του ανθρώπου να διασκεδάσει, να ψυχαγωγηθεί, να ξεκουραστεί, να ξεφύγει από την καθημερινότητα και γενικότερα να αναζητήσει ένα διαφορετικό τρόπο ζωής έστω και για λίγες μέρες.

- *Τον επαγγελματικό τουρισμό.* Αυτός ο τύπος του τουρισμού περιλαμβάνει όλες εκείνες τις κατηγορίες ατόμων που μετακινούνται για επαγγελματικούς λόγους.
- *Τον τουρισμό υγείας.* Αυτός ο τύπος τουρισμού αφορά τα άτομα που μετακινούνται για λόγους θεραπείας, αναζωογόνησης και υγιεινής διαβίωσης.

Σύμφωνα με το μεταφορικό μέσο:

- Αεροπορικός τουρισμός
- Σιδηροδρομικός τουρισμός
- Ατμοπλοϊκός τουρισμός
- Αυτοκινητικός τουρισμός
- Ιπποτουρισμός
- Περιπατητικός τουρισμός
- Παραποτάμιος τουρισμός
- Ποδηλατικός τουρισμός

Σύμφωνα με τον προορισμό:

- Παραθαλάσσιος τουρισμός
- Παραλίμνιος τουρισμός
- Ορεινός τουρισμός
- Τουρισμός υπαίθρου
- Τουρισμός πόλεων
- Εσωτερικός ή ημεδαπός τουρισμός. Είναι η κατηγορία τουριστών που οι μετακινήσεις τους περιορίζονται εντός των φυσικών ορίων της χώρας τους.
- Διεθνής ή αλλοδαπός τουρισμός. Αφορά τα άτομα που διαμένουν σε μια χώρα και μετακινούνται σε μια άλλη, για ένα συγκεκριμένο και συνήθως περιορισμένης χρονικής διάρκειας διάστημα, προκειμένου να ικανοποιήσουν βαθύτερες ανάγκες ή επιθυμίες τους.

Σύμφωνα με το μέγεθος της ομάδας:

- *Μαζικός τουρισμός.* Χαρακτηρίζεται από την ομαδική συμμετοχή των τουριστών στις διάφορες φάσεις της τουριστικής δραστηριότητας

- Ατομικός τουρισμός. Ο ατομικός τουρισμός χαρακτηρίζεται από την ανεξάρτητη και ατομική οργάνωση του ταξιδιού.

Σύμφωνα με τη διάρκεια:

- Τουρισμός παραμονής
- Περαιστικός τουρισμός
- Τουρισμός weekend

Σύμφωνα με το τουριστικό κατάλυμα:

- ✚ Τουρισμός ξενοδοχείου
- ✚ Τουρισμός πανδοχείου
- ✚ Τουρισμός μπανγκαλόου και διαμερισμάτων
- ✚ Τουρισμός κάμπινγκ
- ✚ Τουρισμός δεύτερης κατοικίας
- ✚ Τουρισμός σε οργανωμένα τουριστικά χωριά (clubs)
- ✚ Τουρισμός ενοικιαζόμενων δωματιών
- ✚ Τουρισμός σε γιοτ ή κρουαζιερόπλοια

Σύμφωνα με την ηλικία:

- ❖ Παιδικός
- ❖ Νεανικός
- ❖ Ενηλίκων
- ❖ Υπερηλίκων

Σύμφωνα με το φύλλο:

- * Ανδρικός
- * Γυναικείος
- * Ομοφυλοφίλων

Σύμφωνα με το κόστος ταξιδιού:

- Πολυτελείας
- Μεσαίας τάξης
- Σακιδίου

Σύμφωνα με το φορέα κάλυψης του κόστους:

- ☒ Ιδιωτικός
- ☒ Κοινωνικός
- ☒ Κινήτρων

Σύμφωνα με το χρόνο πραγματοποίησης:

- Καλοκαιρινός
- Χειμερινός

Σύμφωνα με την οικογενειακή κατάσταση:

- ✓ Οικογενειακός
- ✓ Ζευγαριών
- ✓ Ατομικός

1.5 ΕΝΝΑΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Με τον όρο εναλλακτικός τουρισμός προσδιορίζεται το σύνολο εκείνων των τουριστικών υπηρεσιών που διακρίνονται από εξειδίκευση. Απευθύνεται σε κοινό που αναζητάει άλλες μορφές τουρισμού πέρα από τον παραδοσιακό. Προσφέρει μεγάλη ποικιλία επιλογών, παρέχει τη δυνατότητα εναλλαγής παραστάσεων - παραλία, βουνό, θάλασσα, δάση, ποτάμια, λίμνες - διαφορετικούς τρόπους αναψυχής και διασκέδασης, και εκπαίδευση.

Ο εναλλακτικός τουρισμός είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος εδώ και αρκετές δεκαετίες στην υπόλοιπη Ευρώπη, στη χώρα μας όμως έχει αρχίσει την εμφάνισή του στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας. Διακρίνεται στις παρακάτω κατηγορίες:

Γενικός Τουρισμός

Ο γενικός τουρισμός ή τουρισμός διακοπών-αναψυχής, όπως χαρακτηρίζεται και αλλιώς, αποτελεί μια δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου του ατόμου που σχετίζεται στενά με την ανάγκη ή επιθυμία που έχει αυτό για ανάπαυση και αναψυχή.

Ο γενικός τουρισμός διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες:

1. Σε τουρισμό περιήγησης, όπου ο τουρίστας παρουσιάζει γεωγραφική κινητικότητα και μετακινείται τον περισσότερο χρόνο των διακοπών του από χώρα σε χώρα ή και από περιοχή σε περιοχή στην ίδια χώρα τουριστικό προορισμού.
2. Σε τουρισμό διαμονής, όπου ο τουρίστας παραμένει στην ίδια συγκεκριμένη περιοχή ή τόπο της χώρας του τουριστικού προορισμού σε όλη τη διάρκεια των διακοπών του
3. Σε τουρισμό μεικτού χαρακτήρα, που περιλαμβάνει τουρισμό περιήγησης και τουρισμό διαμονής.

Μορφωτικός τουρισμός

Ο μορφωτικός τουρισμός αποτελεί μια μορφή τουρισμού, στην οποία τα άτομα έχουν σαν κύριο σκοπό τη συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις. Αυτό το είδος τουρισμού περιλαμβάνει μεταξύ άλλων επισκέψεις ιστορικών μνημείων, αρχαιολογικών χώρων, μουσείων, πινακοθηκών, παρακολουθήσεις συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων, όπερας καθώς επίσης συμμετοχές σε πολιτιστικές εκδηλώσεις ή σεμινάρια γλωσσολογίας, φιλολογίας, ψυχολογίας και κοινωνιολογίας.

Τουρισμός εκθέσεων

Ο τουρισμός εκθέσεων πρόκειται ουσιαστικά για μια μορφή τουρισμού που αναπτύσσεται δυναμικά ολοένα και περισσότερο. Σε αυτήν υπάγονται κάθε είδους εκθέσεις που συνήθως οργανώνονται σε μεγάλα αστικά κέντρα, ώστε οι επισκέπτες τους να μπορούν να συνδυάσουν την επαγγελματική τους ενημέρωση με κάποια μορφή τουρισμού, όπως για παράδειγμα τουρισμό πόλης, μορφωτικό τουρισμό.

Τουρισμό υγείας

Ο τουρισμός υγείας ή θεραπευτικός τουρισμός εξελίσσεται σε μια από τις βασικότερες μορφές τουρισμού. Λόγοι υγείας όπως είναι φανερό οδηγούν στην ανάπτυξη αυτού του είδους. Με τον όρο αυτό όμως δεν εννοούμε μόνο τα ταξίδια που γίνονται για νοσοκομειακή και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, αλλά και τη μετάβαση και διαμονή σε μέρη όπου οι κλιματολογικές συνθήκες είναι καλύτερες για άτομα που πρέπει να μείνουν για κάποιο χρονικό διάστημα σε περιοχές με ήπιο κλίμα. Τέλος, περιλαμβάνονται και ταξίδια σε λουτροπόλεις, ιαματικές πηγές και στα πολύ γνωστά και αναπτυσσόμενα τα τελευταία χρόνια “Spa”.

Συνεδριακός τουρισμός

Στο συνεδριακό τουρισμό υπάγονται κάθε είδους οργανωμένες εκδηλώσεις, όπως για παράδειγμα συνέδρια ή συναντήσεις με μεγάλο ή μικρό αριθμό συμμετοχών και σε οποιοδήποτε επίπεδο, δηλαδή τοπικό, περιφερειακό, εθνικό ή διεθνές. Επειδή ο συνεδριακός τουρισμός είναι περιορισμένης χρονικής διάρκειας, δύο ως τέσσερις ημέρες συνήθως, συνδυάζεται με κάποια άλλη μορφή τουρισμού, όπως για παράδειγμα τουρισμό πόλης, μορφωτικό τουρισμό.

Οικογενειακός τουρισμός

Είναι γνωστό ότι η ύπαρξη παιδιών σε μια οικογένεια αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα επιλογής τόσο του τόπου διακοπών όσο και του χρόνου που θα πραγματοποιηθούν αυτές.

Οι tour operators γνωρίζουν ότι όταν τα τουριστικά πακέτα που προσφέρουν στην τουριστική αγορά είναι προσιτά στις οικογένειες, τότε αυτές ταξιδεύουν συνήθως με τα παιδιά τους. Επίσης, προσφέρουν διάφορες εκπτώσεις στα παιδιά των οικογενειών που κάνουν ατομικό ή μαζικό τουρισμό, όπως για παράδειγμα στα μεταφορικά μέσα που χρησιμοποιούν για τη μετακίνησή τους.

Τουρισμός τρίτης ηλικίας

Η τάση που υπάρχει σήμερα για περισσότερα και μακρύτερα ταξίδια επηρέασε και την τρίτη ηλικία που συνήθως διαθέτει τον ελεύθερο χρόνο, σταθερό εισόδημα, υψηλό δείκτη αποταμίευσης λόγω νοοτροπίας και τρόπου ζωής, μα πάνω απ' όλα μεγάλη επιθυμία για τα ταξίδια και γενικότερα για τουρισμό.

Η τρίτη ηλικία αποτελεί σημαντικό τμήμα του τουριστικού δυναμικού της χώρας που κινείται συνήθως τουριστικά στο εσωτερικό της ή σε χώρες κοντινές και κυρίως σε αυτές που συνορεύουν με τη χώρα της μόνιμης διαμονής τους.

Χειμερινός τουρισμός

Ο τουρισμός χειμερινών σπορ είναι μια δυναμική μορφή τουρισμού που προσπαθούν να αναπτύξουν οι χώρες υποδοχής τουριστών στο πλαίσιο της προσπάθειάς τους να διαφοροποιήσουν το τουριστικό τους προϊόν και με αυτό τον τρόπο να αξιοποιήσουν και να εκμεταλλευτούν τους αδρανείς μήνες και να προσελκύσουν διάφορες κατηγορίες τουριστών, κυρίως υψηλής εισοδηματικής στάθμης.

Ο τουρισμός αυτός καλύπτει το σύνολο των δραστηριοτήτων που διεξάγονται στη διάρκεια του χειμώνα. Καλύπτει τις δραστηριότητες εκείνες που εκδηλώνονται σε ορισμένο γεωγραφικό χώρο και για την ακρίβεια συνήθως σε ορεινές περιοχές σε συνδυασμό πάντα με ορισμένες κλιματολογικές συνθήκες, όπως για παράδειγμα χαμηλές θερμοκρασίες ή χιόνι.

Ορεινός τουρισμός

Ο ορεινός τουρισμός, αν και παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες με τον τουρισμό χειμερινών σπορ, δεν μπορεί να ταυτιστεί με αυτόν. Συγκεκριμένα, δεν έχει χρονικούς περιορισμούς εκδήλωσης και αναφέρεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων υπαίθριας αναψυχής και τουρισμού που εκδηλώνεται αποκλειστικά και μόνο στις ορεινές περιοχές των χώρων υποδοχής τουριστών που επιθυμούν να αναπτύξουν αυτή τη μορφή τουρισμού.

Θαλάσσιος τουρισμός

Ο θαλάσσιος τουρισμός αναφέρεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στο θαλάσσιο χώρο μιας χώρας υποδοχής τουριστών. Αναμφίβολα ο θαλάσσιος τουρισμός αποτελεί μια από τις δυναμικότερες και επιλεκτικότερες μορφές του σύγχρονου τουρισμού, αφού η σημασία τους στις τουριστικές οικονομίες των χωρών που έχουν τόσο τις φυσικές προϋποθέσεις όσο και τις οικονομικές δυνατότητες να τον αναπτύξουν και να τον υποστηρίξουν, είναι κυριολεκτικά μεγάλη. Η πιο παραγωγική και συναλλαγματοφόρος δραστηριότητα του θαλάσσιου τουρισμού είναι οπωσδήποτε εκείνη της ναύλωσης σκαφών αναψυχής κάθε είδους, όπως για παράδειγμα πολυτελών θαλαμηγών, ιστιοφόρων, ταχύπλοων σκαφών κ.α. Η πελατεία στην οποία απευθύνεται και οι ανάγκες και οι επιθυμίες της οποίας ικανοποιεί, είναι κατά το πλείστον τουρίστες υψηλής εισοδηματικής στάθμης.

Άλλη αξιόλογη συναλλαγματοφόρα δραστηριότητα του θαλάσσιου τουρισμού είναι και αυτή των κρουαζιέρων, η ζήτηση των οποίων παρουσιάζει διεθνώς σημαντική αύξηση. Οι σύγχρονες τάσεις της αγοράς κρουαζιέρων συγκλίνουν στα μεγαλύτερα και πολυτελέστερα κρουαζιερόπλοια, τα οποία εξασφαλίζουν υψηλή ποιότητα διαμονής και ψυχαγωγίας στους πελάτες τους, που επίσης αποτελούν τουρίστες μέσης και υψηλής εισοδηματικής στάθμης.

Θρησκευτικός τουρισμός

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι μια μορφή τουρισμού που αφορά σε μια κατηγορία ατόμων που επισκέπτονται θρησκευτικούς τόπους που βρίσκονται στη χώρα της μόνιμης διαμονής τους ή σε κάποια άλλη, είτε για λόγους λατρείας, είτε για να πάρουν μέρος σε κάποιες θρησκευτικές εκδηλώσεις ή τελετές, είτε για να πάνε κάποιο «τάμα» που έχουν κάνει κ.τ.λ.

Η μορφή αυτή του τουρισμού είναι επίσης περιορισμένης διάρκειας, συνήθως μια έως τρεις ημέρες. Τα τουριστικά πακέτα για θρησκευτικό τουρισμό είναι σχετικά φθηνότερα από εκείνα άλλων μορφών τουρισμού, επειδή είναι λιγότερα, ενώ τα οικονομικά οφέλη για τους θρησκευτικούς τόπους και κατ' επέκταση για τις οικονομίες των χωρών στις οποίες βρίσκονται αυτοί είναι σημαντικά.

Κοσμοπολίτικος τουρισμός

Η πελατεία του κοσμοπολίτικου τουρισμού είναι κατά κύριο λόγο ο κόσμος της αριστοκρατίας και οι μεγιστάνες του πλούτου που συχνά ταξιδεύουν από το ένα κοσμοπολίτικο κέντρο στο άλλο. Όπως γίνεται αντιληπτό τα άτομα αυτά ξοδεύουν μεγάλα χρηματικά ποσά τόσο κατά τη μετακίνησή τους όσο και κατά τη διαμονή τους, γι' αυτό και οι απαιτήσεις τους γενικά είναι πάρα πολύ μεγάλες.

Τα άτομα που κάνουν κοσμοπολίτικο τουρισμό μετακινούνται με ιδιότητα μεταφορικά μέσα, όπως ιδιότητα αεροπλάνα, θαλαμηγούς κ.α. Στον τουριστικό προορισμό τους διαμένουν στα πιο πολυτελή ξενοδοχεία ή σε ιδιότητες ή ενοικιαζόμενες πολυτελείς επαύλεις ή σε ιδιότητες ή ενοικιαζόμενες πολυτελείς θαλαμηγούς. Επίσης η ζωή που κάνουν τα άτομα αυτά στα διάφορα κοσμοπολίτικα κέντρα που επισκέπτονται, είναι πολύ κοσμική, κάτι άλλωστε που είναι πολύ φυσικό και απόλυτα συνυφασμένο με τη μορφή τουρισμού για την οποία γίνεται λόγος.

Λαϊκός τουρισμός

Ο λαϊκός τουρισμός είναι μια μορφή τουρισμού που χαρακτηρίζεται για την πελατεία του και συγκεκριμένα για το ότι αποτελείται από άτομα που κατά το πλείστον είναι χαμηλής εισοδηματικής στάθμης. Τα άτομα αυτά ταξιδεύουν συνήθως οικογενειακά και με κάθε είδους ιδιότητα μεταφορικά μέσα, όπως για παράδειγμα τροχόσπιτα, αυτοκίνητα, μοτοσικλέτες.

Παρά το γεγονός ότι τα οικονομικά οφέλη από αυτή τη μορφή τουρισμού είναι περιορισμένα, όλες οι χώρες υποδοχής τουριστών έχουν αναπτύξει την απαραίτητη υποδομή για την εξυπηρέτηση τουριστών αυτής της κατηγορίας. Συγκεκριμένα έχουν κατασκευαστεί κάμπινγκ σε οδικούς άξονες, σε τουριστικές τοποθεσίες και στις παρυφές πόλεων, που προσφέρουν στα άτομα που πραγματοποιούν αυτής της μορφής τουρισμό, υπηρεσίες που κάνουν τη διαμονή τους όσο το δυνατόν ανετότερη.

Ας σημειωθεί ότι η διαμονή σε κάμπινγκ, είναι συγκριτικά με άλλα τουριστικά καταλύματα αισθητά φθηνότερη. Το γεγονός αυτό εκτιμάται πολύ από τους τουρίστες του λαϊκού τουρισμού και κυρίως από αυτούς που συνοδεύονται στις τουριστικές τους μετακινήσεις από τις οικογένειές τους, ιδιαίτερα δε όταν αυτές είναι πολυμελείς.

2^ο Κεφάλαιο

Οικονομική Κρίση

2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ

Η έννοια της κρίσης, έχει αποδοθεί ποικιλοτρόπως, ακόμη και από απλούς ανθρώπους για να περιγράψουν με μια λέξη ότι αντιμετωπίζουν ένα δύσκολο πρόβλημα, ότι διανύουν μια περίοδο ανωμαλίας και αντικανονικότητας ή βρίσκονται σε κρίσιμη φάση.

Στην ελληνική γλώσσα, η λέξη κρίση είναι μια αλλαγή από την κατάσταση της κανονικότητας και μπορεί να δημιουργήσει διαβαθμίσεις αντικανονικότητας από μια κατάσταση απλής διαταραχής μέχρι την κατάσταση μη ελεγχόμενων εκρηκτικών γεγονότων και την κατάσταση του χάους και του πανικού. Συνεπώς, μια κρίση εμπεριέχει μια απειλή σχετικά με τους πόρους και τους ανθρώπους, την απώλεια του ελέγχου και ορατές ή αόρατες συνέπειες στους ανθρώπους, την απώλεια του ελέγχου και ορατές ή αόρατες συνέπειες στους ανθρώπους, τους πόρους και τους οργανισμούς (Πανηγυράκης, 2001).

Η οικονομική κρίση, στηριζόμενοι και τον άνω ορισμό της κρίσης, είναι το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας. Όταν λέμε οικονομική δραστηριότητα αναφερόμαστε στην απασχόληση, το εθνικό προϊόν, τις τιμές, τις επενδύσεις κ.λπ. Ο βασικότερος δείκτης οικονομικής δραστηριότητας είναι οι επενδύσεις, οι οποίες, όταν αυξομειώνονται, συμπαρασύρουν μαζί τους και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη (Κουφάρης, 2010).

Η οικονομική κρίση αποτελεί τη μία από τις δύο φάσεις των οικονομικών διακυμάνσεων και συγκεκριμένα τη φάση της καθόδου, όταν δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια συνεχή συρρίκνωση.

Οι οικονομικές διακυμάνσεις ορίζονται ως οι διαδοχικές αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας μέσα σε μια οικονομία. Λέγονται αλλιώς και κυκλικές

διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι. Οι Άγγλοι αποδίδουν το φαινόμενο με τον όρο «business cycles», ακριβώς για να τονίσουν την ιδιαίτερη βαρύτητα των επενδύσεων στην εξέλιξη του οικονομικού κύκλου. Από πολύχρονες στατιστικές παρατηρήσεις διαπιστώθηκε ότι οι οικονομικοί κύκλοι διαρκούν περίπου από 7 έως 11 χρόνια (European Commission, 2009).

2.2 ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Για να οριστεί η οικονομική κρίση χρησιμοποιούνται συνήθως οι έννοιες από τη θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων.

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οικονομικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι είναι το φαινόμενο των επαναλαμβανόμενων διακυμάνσεων της γενικής οικονομικής δραστηριότητας, που παρατηρούνται για μια περίοδο ετών.

Μια κρίση μπορεί να αποτελείται από τέσσερα διαφορετικά και διακριτά στάδια. Ο συνήθης κύκλος ζωής μιας κρίσης ακολουθεί τα παρακάτω στάδια (Σφακιανάκης, 1998):

1. Στάδιο Διαμόρφωσης της κατάστασης ή Πρόδρομων συμπτωμάτων (Prodromal crisis stage).
2. Στάδιο εκδήλωσης-κορύφωσης της κρίσης (acute crisis stage).
3. Στάδιο των επιπτώσεων (Cronic crisis stage).
4. Στάδιο επίλυσης-ομαδοποίησης (crisis resolution stage).

Σχήμα 2.1 : Στάδια οικονομικής κρίσης

Πηγή: Σφακιανάκης Μ.Κ., (1998), (επεξεργασία: συγγραφέας)

Σχήμα 2.2 : Κύκλος ζωής μιας κρίσης

Πηγή: Σφακιανάκης Μ.Κ., (1998), (επεξεργασία: συγγραφέας)

Ο επιθυμητός Κύκλος Ζωής μιας Κρίσης παρουσιάζεται στο σχήμα 2.2. Κατ' αυτόν, από την εμφάνιση των Προδόμων Συμπτωμάτων, με τις κατάλληλες ενέργειες και τακτικές οδηγούμαστε απ' ευθείας στο στάδιο επίλυσης.

2.3 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΙΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

Η ιστορία έχει δείξει πως οι οικονομικές κρίσεις, είναι ένα φαινόμενο που εμφανίζεται αρκετά συχνά και κυρίως είναι απόρροια του καπιταλιστικού συστήματος. Μελετώντας τη διεθνή βιβλιογραφία παραθέτουμε μερικές από τις πιο γνωστές κρίσεις που εμφανίστηκαν τους τελευταίους αιώνες και επηρέασαν την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας.

1720 Νότια Θάλασσα. Η ιστορία της Εταιρείας Νοτίων Θαλασσών (South Sea Company) αποτελεί την πρώτη περίπτωση εταιρικής απάτης μεγάλου μεγέθους στην ιστορία. Η πρόθεση των ιδρυτών της εταιρείας ήταν να ιδρύσουν μια τράπεζα, επειδή όμως αυτό δεν ήταν εφικτό, κατέφυγαν στη λύση μιας εμπορικής εταιρείας, η οποία

όμως στην πραγματικότητα ήταν μια βιτρίνα για τραπεζικές εργασίες. Η εταιρεία σε συνεργασία με την κυβέρνηση κατάφεραν να πείσουν κατόχους κρατικού χρέους να το ανταλλάξουν με νέες μετοχές της εταιρείας. Σε αντάλλαγμα η κυβέρνηση θα έκανε κάποιες πληρωμές ετησίως προς την εταιρεία. Επιπρόσθετα η κυβέρνηση παρείχε στην εταιρεία το αποκλειστικό προνόμιο εμπορίου με τις ισπανικές αποικίες της Νοτίου Αμερικής. Αυτό ανέβασε τις προσδοκίες κερδοφορίας της εταιρείας κατακόρυφα. Η πραγματικότητα όμως ήταν ότι η νότιος Αμερική δεν ήταν βρετανική αποικία. Ήταν ισπανική. Κατά την ίδρυση της εταιρείας δεν ήταν εξασφαλισμένο ότι η ισπανική κυβέρνηση θα έδινε το δικαίωμα σε αγγλικά πλοία να προσεγγίσουν τα λιμάνια της. Μια σειρά γεγονότων, οδήγησαν όμως το καλοκαίρι του 1720, τα στελέχη να συνειδητοποιήσαν ότι η εταιρεία δεν είχε τόσο μεγάλες προοπτικές που να δικαιολογούν την τιμή της μετοχής και άρχισαν σιγά σιγά να πουλάνε τις μετοχές τους, ελπίζοντας ότι το νέο δε θα διαδιδόταν. Τελικά όμως τα κακά νέα διέρρευσε και η μετοχή κατέρρευσε. Χιλιάδες επενδυτές οι οποίοι είχαν δανειστεί ή είχαν πουλήσει τις περιουσίες τους καταστράφηκαν, πολλοί από αυτούς ήταν μέλη της αριστοκρατίας της εποχής.

1837 Βαμβάκι. Το πρώτο μισό του 19ου αιώνα ο Νότος ήταν πιο πλούσιος από τον Βορρά, που δεν είχε ακόμη εκβιομηχανιστεί. Στη βάση του πλούτου των Νοτίων, επιχειρηματίες από τη Βόρεια Αγγλία, η οποία τότε ήταν πολύ πλουσιότερη από τον αγγλικό Νότο, αποφάσισαν να επενδύσουν τα συσσωρευόμενα κέρδη τους δανείζοντας τις τράπεζες του αμερικανικού Νότου. Ως εχέγγυα γι' αυτά τα δάνεια έπαιρναν τα λεγόμενα cotton-credits. Εκείνοι χρησιμοποίησαν αυτά τα δανεικά για να αγοράζουν εισαγόμενα από την Ευρώπη, και ιδίως από τη Βρετανία, καταναλωτικά αγαθά. Το επιτόκιο με το οποίο δανείζονταν οι νότιοι Αμερικανοί από τους βόρειους Άγγλους, ώστε να επιδοθούν στον πρωτόγνωρο καταναλωτισμό τους, προσδιοριζόταν από τις βρετανικές τράπεζες. Το 1837 ήταν για τη γενιά εκείνη η χρονιά ενός μεγάλου Κραχ. Όπως συμβαίνει σε κάθε παγκόσμιο Κραχ, η ρευστότητα εξαφανίστηκε και οι τράπεζες άρχισαν να ζητούν όλο και υψηλότερο επιτόκιο για να συνεχίσουν να δανείζουν τους πελάτες τους. Παράλληλα, η ζήτηση για αμερικανικό βαμβάκι στην Ευρώπη μειώθηκε λόγω της ύφεσης που πάντα ακολουθεί ένα Κραχ. Έτσι, οι Αμερικανοί βαμβακοπαραγωγοί ξάφνου φαλίσαν: τα δάνεια που είχαν συνάψει έγιναν απαγορευτικά ακριβά, ενώ τα έσοδά τους κατέρρεαν. Μαζί τους πτώχευσαν και οι τράπεζες που τους είχαν δανείσει.

1929 Κράχ. Η κερδοσκοπική φούσκα που σχηματίστηκε από τον Ιούνιο του 1928 αφορούσε μετοχές εισηγμένων επιχειρήσεων στη Γουόλ Στρίτ, οι οποίες έμοιαζαν να μπορούν να αναπτύσσονται χωρίς όριο. Η τραπεζική κρίση επεκτείνεται στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, που έχει χρηματοδοτήσει τις αμερικανικές τράπεζες και την πραγματική τους οικονομία. Η στενότητα πιστώσεων εμποδίζει τις επιχειρήσεις να επενδύσουν και η χρεοκοπία των μικρών τους στερεί πελάτες, πράγμα που οδηγεί σε ύφεση, πτώση των τιμών, ανεργία και υποχώρηση των διεθνών συναλλαγών.

1973 Πετρελαϊκή κρίση. Ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1973, όταν τα μέλη του Οργανισμού Αραβικών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών ή ΟΑΡΕC (αποτελούμενο από τα αραβικά μέλη του ΟΑΡΕC, καθώς και την Αίγυπτο, τη Συρία και την Τυνησία) διακήρυξαν εμπάργκο πετρελαίου. Μέχρι το τέλος του εμπάργκο τον Μάρτιο του 1974, τη τιμή του πετρελαίου είχε αυξηθεί από 3 δολάρια ΗΠΑ το βαρέλι σε σχεδόν 12. Το εμπάργκο συνέπεσε με την παγκόσμια αύξηση της κατανάλωσης πετρελαίου από τις βιομηχανικές χώρες στις οποίες απευθύνεται ο ΟΑΡΕC και ειδικότερα την απότομη αύξηση των εισαγωγών πετρελαίου από τη μεγαλύτερη χώρα κατανάλωσης πετρελαίου στον κόσμο, τις ΗΠΑ. Στον απόηχο της κρίσης, οι χώρες-στόχοι ξεκίνησαν την εφαρμογή μιας πληθώρας νέων και, ως επί το πλείστον, πάγιων πολιτικών για τη συγκράτηση της περαιτέρω εξάρτησής τους. Το «σοκ των τιμών του πετρελαίου» του 1973, μαζί με το κραχ του χρηματιστηρίου το 1973-1974, έχουν θεωρηθεί ως το πρώτο γεγονός μετά το Κραχ του 1929 που είχε μόνιμο οικονομικό αποτέλεσμα.

1987 Χρεοκοπία των αποταμιευτικών ταμειυτηρίων των ΗΠΑ. Από το 1986 και ως τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο κλάδος των savings & loans, δηλαδή των ταμειυτηρίων με καταθέσεις και πιστώσεις των ΗΠΑ, παρασύρθηκε από τη στεγαστική κρίση. Η αντιστροφή της αγοράς αποκάλυψε πόσο ευάλωτα ήταν τα ιδρύματα αυτά, μικρού μεγέθους και συχνά κακοδιαχειριζόμενα, ενώ ταυτόχρονα είχαν εξασθενήσει από την απορρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Από το 1989 ως το 1992, 650 τοπικά ταμειυτήρια αναγκάστηκαν να κλείσουν.

1990 Η φούσκα των ακινήτων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η έκρηξη της φούσκας των ακινήτων θέτει σε κίνδυνο πολλά ευρωπαϊκά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Στη Σουηδία ο τραπεζικός τομέας δεν ανακτά την κερδοφορία του παρά μόνο το 1994, με αντίτιμο μια πλήρη αναδιάρθρωση.

Στην Ισπανία ο τραπεζικός τομέας βγαίνει από την κρίση με μεγάλη αναδιάρθρωση. Στη Γαλλία η συρρίκνωση των κρατικών τραπεζών προκαλεί μαζικές απώλειες θέσεων εργασίας.

Στη Βρετανία οι τράπεζες καταστρέφουν δεκάδες χιλιάδες θέσεις εργασίας.

1997 Ασιατική κρίση. Στις 2 Ιουλίου 1997 ξεκίνησε η καταστροφική χρηματοοικονομική κρίση της Ασίας. Εκείνη την ημέρα, η Ταϊλάνδη εξάντλησε τα συναλλαγματικά της αποθέματα προσπαθώντας να υπερασπιστεί το νόμισμά της από κύμα κερδοσκοπικών επιθέσεων. Αναγκάστηκε να αφήσει ελεύθερη τη διακύμανση του μπαχτ, το οποίο κατέρρευσε. Η κρίση εξαπλώθηκε γρήγορα καθώς οι επενδυτές απέσυραν τα κεφάλαιά τους από χώρες με παρόμοια οικονομικά συμπτώματα, ιδίως τις Ινδονησία, Μαλαισία και Νότια Κορέα. Πλήγμα δέχθηκαν και το Χονγκ Κονγκ, οι Φιλιππίνες, η Σιγκαπούρη και η Ταϊβάν. Ποτέ άλλοτε δεν είχε βιώσει ο κόσμος τέτοιας κλίμακας και ταχύτητας φυγή κεφαλαίων, με αποτέλεσμα την κατάρρευση αγορών και οικονομιών.

2001 Χρεωκοπία Αργεντινής. Το Δεκέμβριο του 2001 πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη στη σύγχρονη ιστορία κρίση εξυπηρέτησης δημοσίου χρέους η οποία κατέληξε στην χρεοκοπία. Η κρίση και η χρεοκοπία της Αργεντινής υπήρξε χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτυχίας ενός προγράμματος σταθεροποίησης και εξυγίανσης μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας, που είχε σχεδιαστεί και υποστηριχθεί από τους διεθνείς οργανισμούς. Η χρεοκοπία της Αργεντινής, όμως, υπήρξε μια ξεχωριστή περίπτωση, καθώς αποτέλεσε την διάψευση των προσδοκιών ενός ολόκληρου οικονομικού συστήματος. Η αποτυχία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) να αποτρέψει την χρεοκοπία της Αργεντινής, παρά την εκτεταμένη εμπλοκή του, είναι ένας σημαντικός παράγοντας που οδήγησε προς αυτή την κατεύθυνση.

2008 Η πρώτη αληθινά παγκόσμια κρίση. Η φούσκα της αγοράς ακινήτων στις ΗΠΑ τροφοδοτήθηκε όχι μόνο από τη μείωση των επιτοκίων, που είχε στόχο να στηρίξει την ανάπτυξη, αλλά και από μια θεαματική αύξηση της χρέωσης των νοικοκυριών, των οποίων η καθαρή αποταμίευση έφθασε να είναι αρνητική. Στην αρχή τα τιτλοποιημένα αυτά προϊόντα θεωρήθηκε ότι δεν έχουν κίνδυνο, αλλά κατόπιν αποδείχθηκαν «τοξικά», μόλις η αγορά των ακινήτων αντιστράφηκε. Από το καλοκαίρι του 2007 ξεκίνησε ένας φαύλος κύκλος από τραπεζικές απώλειες, από

φόβους χρεοκοπίας και πτώσης των αγορών, ο οποίος και κατέληξε σε κρίση εμπιστοσύνης μεταξύ τραπεζών, που καταλήγει σε πιστωτική ασφυξία. Η κρίση έσπασε τη φούσκα του υπερδανεισμού της αμερικανικής οικονομίας και έθεσε έτσι τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα σε δυσκολίες. Η κρίση επεκτάθηκε στην Ευρώπη και στις αναδυόμενες χώρες, των οποίων τα τραπεζικά ιδρύματα, που είναι αγοραστές τίτλων χρέους, βρέθηκαν παγιδευμένα από την αντιστροφή των δικών τους στεγαστικών αγορών, από την κατάρρευση των τιτλοποιημένων προϊόντων και από το πάγωμα των πιστώσεων.

2.4 ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Από την επανάσταση του 1821 που οι αγωνιστές πολέμους με τα δικά τους όπλα και η επανάσταση τροφοδοτούνταν κυρίως με προσωπικά κεφάλαια έως και στις μέρες μας, που η χώρα στενάζει κάτω από την μέγγενη των μνημονίων και που είναι πιθανό να οδηγηθούμε σε μια πτώχευση, είναι αναγκαίο να δούμε τις ανάλογες περιπτώσεις που συνέβησαν τους δύο προηγούμενους αιώνες. Η πρώτη επίσημη ελληνική πτώχευση έγινε το 1827, πριν ακόμη αναγνωριστεί το « Βασίλειον της Ελλάδος», όταν η ελληνική διοίκηση του Ιωάννη Καποδίστρια δεν ήταν σε θέση να πληρώσει τα τοκοχρεολύσια των «δανείων της Ανεξαρτησίας». Έκτοτε, το ελληνικό αστικό κράτος θα κηρύξει πτώχευση τρεις ακόμη φορές (1843,1893/97,1932).Οι πτωχεύσεις αυτές συνέβαλαν πάντοτε σε πολιτικές ανακατατάξεις και σε παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων.

Το 1827 ο Ιωάννης Καποδίστριας απευθύνει έκκληση στις μεγάλες δυνάμεις για χορήγηση νέου δανείου. Ο Κυβερνήτης υπολόγιζε ότι έτσι θα μπορούσε να ξεπληρώσει ένα μέρος των τόκων των προηγούμενων δανείων και με τα υπόλοιπα να ανορθώσει την κατεστραμμένη ελληνική οικονομία. Όμως η απάντηση ήταν αρνητική. Οι ξένοι δανειστές δεν είχαν διάθεση να παραχωρήσουν νέα δάνεια στους Έλληνες. Υπό αυτές τις συνθήκες και μπροστά στην αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων της ανεξαρτησίας η ελληνική διοίκηση οδηγείται στην πρώτη πτώχευση.

Για την αντιμετώπιση της κατάστασης ο Καποδίστριας στράφηκε σ ένα εσωτερικό κυρίως πρόγραμμα ανοικοδόμησης της οικονομίας που προκάλεσε όμως την αντίδραση τόσο του εξαθλιωμένου λαού που ζητούσε την αναδιανομή των «εθνικών γαιών» όσο και των προκρίτων που αισθάνθηκαν ότι παραμερίζονται από τα κέντρα άσκησης της εξουσίας.

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους και την επιβολή του Όθωνα ως βασιλιά το 1832, οι μεγάλες δυνάμεις και η ξενόφερτη βαυαρική διοίκηση συνέχισαν την καταλήστευση του ελληνικού λαού.

Ο ερχομός του συνοδεύτηκε από εγγυήσεις για την παροχή δανείου 60 εκ. γαλλικών φράγκων (που δεν είχε δοθεί το 1827). Μέχρι το 1833 είχαν εκχωρηθεί τα 2/3 του δανείου. Στην πραγματικότητα το ποσό που έφτασε και πάλι στην Ελλάδα ήταν πολύ μικρότερο ενώ το μεγαλύτερο μέρος του δαπανήθηκε στο στρατό, την κρατική γραφειοκρατία και την εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων. Παράλληλα, τα «εθνικά κτήματα» συνέχιζαν να είναι υποθηκευμένα.

Μέχρι το 1843 η οικονομική ανάκαμψη δεν φαινόταν πουθενά. Η χώρα αδυνατούσε να εκπληρώσει το δημόσιο χρέος της. Οι ξένες δυνάμεις αρνήθηκαν να καταβάλουν την τρίτη δόση του δανείου του 1832. Ο Όθωνας αναγκάστηκε να κηρύξει επίσημα την δεύτερη πτώχευση της χώρας, εκλιπαρώντας για νέες πιστώσεις.

Όταν ο Τρικούπης αναλαμβάνει την πρωθυπουργία το 1881 παρά τις προσπάθειες του για ανορθολογισμό της λειτουργίας του κράτους, στην οικονομική του πολιτική υπηρετεί πιστά τις ανάγκες του μεγάλου κεφαλαίου της εποχής. Την ίδια χρονιά στην Ελλάδα προσαρτάται η Θεσσαλία και η Άρτα. Το εξωτερικό χρέος μεγαλώνει λόγω και των οικονομικών αποζημιώσεων που χρειάζεται να καταβληθούν στην Τουρκία για την παραχώρηση των περιοχών αυτών.

Από το 1879 ως το 1890 η χώρα δανείζεται αλόγιστα ενώ αναγκάζεται να εκχωρεί σε δάνεια το 40 με 50% των εσόδων της. Ο κρατικός προϋπολογισμός τις χρονιές εκείνες είναι μονίμως ελλειμματικός και το ισοζύγιο πληρωμών αρνητικό. Τη δεκαετία του 1880 υπάρχει ραγδαία πτώση στις εξαγωγές του κύριου εξαγωγικού προϊόντος, της σταφίδας, εξαιτίας και της ανάκαμψης των γαλλικών εξαγωγών. Η ελληνική οικονομία φτάνει στην κατάρρευση καθώς τα έσοδα από την εξαγωγή της σταφίδας διοχετεύονταν στην αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους. Το 1893 ο Τρικούπης αναφωνεί στη βουλή το ιστορικό « Κύριοι, δυστυχώς επτωχεύσαμεν». Οδηγώντας το

ελληνικό κράτος στην τρίτη κατά σειρά πτώχευση του ελληνικού. κράτους ήταν γεγονός.

Το 1929 ξεσπάει η παγκόσμια οικονομική κρίση ύστερα από το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης. Η κρίση είχε άμεσες συνέπειες στην οικονομία της Ελλάδας. Ένα χρόνο πριν, η χώρα είχε επανέλθει στον «κανόνα χρυσού» με σκοπό να προσελκύσει επενδύσεις ξένων κεφαλαίων. Το 1932 όμως η υποτίμηση της στερλίνας και η κατάρρευση των παγκόσμιων αγορών αναγκάζουν την Ελλάδα να τον εγκαταλείψει. Η δραχμή για να παραμείνει στον «κανόνα χρυσού» συνδέεται τώρα με το αμερικανικό δολάριο. Το Σεπτέμβρη του 1931 προκαλείται πανικός με «φυγάδευση» στο εξωτερικό 3,6 εκ. δολαρίων από ιδιώτες και τράπεζες. Η κυβέρνηση αναζητά εναγωνίως νέα δάνεια χωρίς επιτυχία. Η κατάσταση είναι πια μη αναστρέψιμη. Την άνοιξη του 1932 ο Βενιζέλος αναγκάζεται να εγκαταλείψει καθυστερημένα τον « χρυσό κανόνα» και να υποτιμήσει την δραχμή. Την πρωτομαγιά του 1932 ανακοινώνει στη βουλή την τέταρτη πτώχευση της Ελλάδας και την στάση πληρωμών του εξωτερικού χρέους (Αντωνιάδης, 2010).

Η οικονομική κρίση του 2007, ξεκίνησε με το σπάσιμο της φούσκας ακινήτων το καλοκαίρι του 2006 στις ΗΠΑ, γεγονός που οδήγησε σε μεγάλο αριθμό χρεοκοπιών στεγαστικών δανείων κυμαινόμενου επιτοκίου και μεταφέρθηκε στην αγορά των εταιρικών ομολόγων μειωμένης εξασφάλισης που είχαν εκδοθεί για τη χρηματοδότηση των τιτλοποιημένων στεγαστικών δανείων. Το αποτέλεσμα ήταν ένα κύμα καταρρεύσεων, συγχωνεύσεων και κρατικοποιήσεων μετά τον Σεπτέμβριο του 2008 και επεκτάθηκε με τεράστιες οικονομικές συνέπειες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, έκανε την εμφάνισή της το 2009. Η απροσεξία των αγορών στο να επισημάνουν τη δυσμενή κατάσταση της Ελλάδας, η ανοχή των υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης απέναντι στις ελληνικές πρακτικές, η εγκληματική αμέλεια των Κυβερνήσεων της περιόδου, οι οποίες συνέχιζαν να παράγουν μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα (και να τα αποκρύπτουν), οδήγησαν στην αποκάλυψη της πραγματικότητας γύρω από το ελληνικό έλλειμμα και το δημόσιο χρέος, στα τέλη του 2009. Όμως, την περίοδο εκείνη, οι διεθνείς αγορές, οι οποίες μόλις είχαν βγει από μία μεγάλη κρίση, ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητες σε ζητήματα χρέους.

Οι κακοί χειρισμοί της ελληνικής Κυβέρνησης και η αποτυχία της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αντιδράσει άμεσα και θετικά, στην πρώτη φάση του προβλήματος,

οδήγησαν στην εκτροπή του και στις σημερινές του διαστάσεις, που στην πραγματικότητα είναι μια ακόμα χρεωκοπία της χώρας, μόνο που δεν έχει δηλωθεί επίσημα.

2.5 ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ

Η σημερινή οικονομική κρίση είναι σίγουρα η μεγαλύτερη των τελευταίων χρόνων γιατί έχει συμπαράσχει στο πέρασμά της την αναταραχή στις οικονομίες πολλών χωρών και εντός και εκτός ευρωζώνης και σίγουρα ένας σημαντικός λόγος είναι και η παγκοσμιοποίηση που δεν υπήρχε σε κάποιες από παλαιότερες κρίσεις ή ήταν σε πολύ αρχικό στάδιο.

Αν θεωρήσουμε ότι η σημερινή οικονομική κρίση ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με το Κραχ το 1929 στις ΗΠΑ, μπορούμε να διαπιστώσουμε τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν. Σύμφωνα με τον Παρασύρη (2010), το πρώτο στοιχείο που διαφοροποιεί τη σημερινή κρίση από αυτήν του 1929 είναι η οικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε. Από τις αντιδράσεις των νομισματικών και δημοσιονομικών αρχών παγκοσμίως φαίνεται ότι το δίδαγμα της κρίσης του 1929 έγινε απόλυτα κατανοητό από το γεγονός ότι υπάρχει παγκοσμίως συντονισμένη αντίδραση των οικονομικών πολιτικών.

Το δεύτερο στοιχείο που υποδηλώνει τη μεγάλη διαφορά μεταξύ των δύο κρίσεων είναι ότι το μέγεθος των κρατών (δημόσιες δαπάνες και φόροι) είναι σήμερα πολύ μεγαλύτερο. Για παράδειγμα, το μέγεθος του αμερικανικού κράτους το 1929 ήταν 10%, ενώ σήμερα υπερβαίνει το 30%.

Το τρίτο στοιχείο το οποίο δείχνει τη διαφορά μεταξύ της σημερινής κρίσης και αυτής του 1929, καθώς και το κατά πόσο η σημερινή κρίση μάς επιβαρύνει με επιπλέον έναν κίνδυνο είναι η διεύδυση της χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας στη καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Το ποσοστό των νοικοκυριών που έχει σήμερα πρόσβαση σε πιστώσεις είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό της δεκαετίας του 1930. Σχεδόν κάθε άτομο στις δυτικές κοινωνίες έχει μία πιστωτική κάρτα. Η συνάρθρωση της χρηματοπιστωτικής και της πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας είναι σήμερα πολύ μεγαλύτερη. Η διεθνής Χρηματοπιστωτική Κρίση του 2007 είναι μια παγκόσμια κατάσταση απειλούμενης οικονομικής ύφεσης στον ευρύτερο

χρηματοπιστωτικό και τραπεζικό τομέα με γενεσιουργό χώρα τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

3^ο Κεφάλαιο

Τούρισμος Και

Οικονομική Κρίση

3.1 ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σύμφωνα με το προηγούμενο κεφάλαιο, η κρίση ξεκίνησε στις ΗΠΑ με το σπάσιμο της φούσκας ακινήτων το καλοκαίρι του 2006, γεγονός που οδήγησε σε μεγάλο αριθμό χρεοκοπιών στεγαστικών δανείων κυμαινόμενου επιτοκίου και μεταφέρθηκε στην αγορά των εταιρικών ομολόγων μειωμένης εξασφάλισης που είχαν εκδοθεί για τη χρηματοδότηση των τιτλοποιημένων στεγαστικών δανείων. Το αποτέλεσμα ήταν ένα κύμα καταρρεύσεων, συγχωνεύσεων και κρατικοποιήσεων μετά τον Σεπτέμβριο του 2008.

Οι συνέπειες της κρίσης οφείλονται κυρίως στο μέγεθος της αγοράς στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ, που ανέρχεται σε 12 τρισ. δολ., εκ των οποίων 75% είναι τιτλοποιημένα. Τον Αύγουστο του 2008 σχεδόν 10% των στεγαστικών δανείων βρισκόταν σε καθυστέρηση πληρωμών ή σε διαδικασία πλειστηριασμού. Η κρίση μεταφέρθηκε άμεσα στις χρηματοπιστωτικές αγορές των άλλων χωρών, προκαλώντας δραματική πτώση (40% - 70%).

Τα αίτια αυτής της κρίσης είναι η αλόγιστη χρήση τιτλοποίησης στεγαστικών δανείων, η υπερβολική χρήση δανειακών κεφαλαίων, η πλημμυρής διαβάθμιση πιστοληπτικού κινδύνου ομολόγων μειωμένης εξασφάλισης, το σύστημα αμοιβών στον χρηματοπιστωτικό τομέα και το κανονιστικό πλαίσιο (Καμπόλη & Τραυλού, 2009).

Η τιτλοποίηση είναι ένας μηχανισμός μετακίνησης στεγαστικών δανείων από τον ισολογισμό των εμπορικών και αποταμιευτικών τραπεζών στους ισολογισμούς άλλων διαμεσολαβητικών χρηματοπιστωτικών οργανισμών. Για παράδειγμα, ένα στεγαστικό

δάνειο 1.000 ευρώ αντικαθίσταται από τον διαμεσολαβητικό οργανισμό με ισοδύναμο ποσό μετρητών τα οποία χρησιμοποιούνται από την τράπεζα για νέα στεγαστικά δάνεια, που με τη σειρά τους μεταφέρονται στον διαμεσολαβητικό οργανισμό ο οποίος αντικαθιστά το στεγαστικό δάνειο με μετρητά κ. ο. κ. Τα δάνεια που με αυτή τη διαδικασία μεταφέρονται στον διαμεσολαβητικό οργανισμό, χρηματοδοτούνται με ίδια κεφάλαια και έκδοση ιδίων ομολόγων.

Με τον παραπάνω τρόπο, οι υποχρεώσεις προς ίδια κεφάλαια φθάνουν σε υψηλό επίπεδο, ακόμη και 50 προς 1, σε αντίθεση με τη σχέση υποχρεώσεων προς ίδια κεφάλαια της τάξης 9 προς 1 που έχουν συνήθως οι τραπεζικοί οργανισμοί. Επομένως, ο μηχανισμός της τιτλοποίησης δημιουργεί δύο προβλήματα. Πρώτον, αφαιρεί από τον παραδοσιακό τραπεζίτη το κίνητρο σωστής αξιολόγησης πιστοληπτικού κινδύνου του δανειολήπτη, αφού ο κίνδυνος αυτός μεταφέρεται σε άλλους οργανισμούς. Δεύτερον, οι διαμεσολαβητικοί οργανισμοί που δέχονται τα τιτλοποιημένα δάνεια, τα χρηματοδοτούν με υψηλούς δείκτες υποχρεώσεων προς ίδια κεφάλαια, εκδίδοντας εταιρικά ομόλογα.

Οι επενδυτικές τράπεζες που εξέδωσαν τα εταιρικά ομόλογα μειωμένης εξασφάλισης κατόρθωσαν να πείσουν τις εταιρείες διαβάθμισης (Bond Rating Agencies) να βαθμολογήσουν πολύ υψηλά (AAA, AA κ. λπ.) τα ομόλογα που είχαν ως αντίκρισμα τα τιτλοποιημένα δάνεια μειωμένης εξασφάλισης. Ένας από τους λόγους αυτής της «λανθασμένης» βαθμολόγησης είναι ο ηθικός κίνδυνος (Moral Hazard), η σχέση εξάρτησης δηλαδή που υπήρχε μεταξύ τους, αφού οι εταιρείες διαβάθμισης πληρώνονται από τις επενδυτικές τράπεζες που είναι ανάδοχοι των ομολόγων. Επιπλέον, για τη διασφάλισή τους, οι θεσμικοί επενδυτές αγόρασαν αξιόγραφα προστασίας έναντι του κινδύνου χρεοκοπίας των ομολόγων (Credit Default Swaps). Δυστυχώς, τα περισσότερα αξιόγραφα προστασίας είχαν εκδοθεί κυρίως από μια ασφαλιστική εταιρεία, την AIG.

Παρόμοιο πρόβλημα δημιούργησε και το σύστημα αμοιβών στελεχών του χρηματοπιστωτικού τομέα. Η δομή των αμοιβών των στελεχών έδινε ιδιαίτερη σημασία στη βραχυπρόθεσμη σε βάρος της μακροπρόθεσμης εταιρικής κερδοφορίας και κινδύνου. Αυτό ουσιαστικά έθεσε κίνητρα για αλόγιστη χορήγηση στεγαστικών δανείων, ανεξάρτητα από τον πιστοληπτικό κίνδυνο των δανειοληπτών.

Οι παραπάνω αιτίες βρήκαν γόνιμο έδαφος και στο «απελευθερωμένο» κανονιστικό πλαίσιο. Το 1999, με την κατάργηση του νόμου Glass Steagall, υιοθετήθηκε το δόγμα

της αυτορρύθμισης των επενδυτικών τραπεζών. Επιπροσθέτως, υιοθετήθηκε και η μετακίνηση σχετικών δραστηριοτήτων εκτός του ισολογισμού, μειώνοντας την ικανότητα της αγοράς να αποτιμήσει το μέγεθος του κινδύνου. Τέλος, η διάσωση του Long-Term Capital Management (LTC) το 1998 δημιούργησε προσδοκίες πως η κεντρική τράπεζα δεν θα άφηνε μεγάλα πιστωτικά ιδρύματα να καταρρεύσουν (Καμπόλη & Τραυλού, 2009).

Οι οικονομολόγοι συμφωνούν ότι η παγκόσμια οικονομία εισήλθε σε περίοδο παρατεταμένης ύφεσης. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της ύφεσης συρρίκνωσαν τις καταναλωτικές δαπάνες, αύξησαν την ανεργία και προκάλεσαν ισχυρές αποπληθωριστικές πιέσεις. Άρα, είναι προφανές ότι ένας από τους τομείς που θα πλήγονταν άμεσα ένεκα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης ήταν ο τουρισμός, καθώς οι καταναλωτές επαναπροσδιόρισαν την ιεράρχηση των καταναλωτικών τους αναγκών. Αναλύοντας τον παράγοντα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης προκύπτουν ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα. Ένα από αυτά είναι να εντοπιστούν οι χώρες που δεν παρουσιάζουν σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία τους. Για παράδειγμα, οι πετρελαιοπαραγωγές χώρες της Μέσης Ανατολής (Σαουδική Αραβία, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Κουβέιτ, Μπαχρέιν και Κατάρ) έχουν οπωσδήποτε μείωση των εσόδων τους λόγω και της πτώσης της παγκόσμιας τιμής του πετρελαίου, αλλά είναι γενικά σε πολύ καλύτερη οικονομική κατάσταση από το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιταλία και τη Γερμανία, οι οποίες αποτελούν περίπου το 38% του εισερχόμενου τουρισμού στην Ελλάδα. Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαν να προστεθούν και χώρες όπως η Ρωσία και η Ιαπωνία.

3.1.1 ΑΙΤΙΑ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Πολλοί μιλούν για την ελληνική κρίση με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που μιλούσαν το 2009. Εστιάζουν αποκλειστικά στην προ κρίσης περίοδο δίνοντας έμφαση στα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας που την έκαναν εξαιρετικά ευάλωτη όταν ξέσπασε η μπόρα. Πέρασε όμως καιρός. Εφαρμόστηκαν πολιτικές με ρητά διατυπωμένους στόχους και συγκεκριμένα αποτελέσματα. Κατά συνέπεια, πρέπει να γίνει σαφή διάκριση μεταξύ των δύο αυτών περιόδων, άλλα είναι τα αίτια που οδήγησαν στην εκδήλωση της κρίσης και άλλα τα αίτια που μετέτρεψαν την κρίση σε τραγωδία.

Τα αίτια που οδήγησαν στην κρίση είναι πολλαπλά. Σημαντικό ρόλο έπαιξε το υψηλό δημόσιο χρέος και η κακοδιαχείριση της αναχρηματοδότησης του. Σημαντικό όμως ρόλο έπαιξε και η ολέθρια επικοινωνιακή διαχείριση της κρίσης, των κυβερνήσεων γύρω από την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των επίσημων δημοσιονομικών στατιστικών. Το προ κρίσης δημόσιο χρέος ήταν μεν πολύ υψηλό αλλά σταθεροποιημένο γύρω στο 100% του ΑΕΠ για 15 ολόκληρα χρόνια (1993-2008). Με μία ουσιαστική διαφορά: τα 4/5 του χρέους τη δεκαετία του '90 ήταν εσωτερικό χρέος, ενώ σήμερα τα 2/3 είναι εξωτερικό χρέος. Εξ ου και το σημερινό αδιέξοδο. Οι κυβερνήσεις εκείνης της περιόδου είχαν λανθασμένη εκτίμηση ότι θα δανείζονται εσαεί με χαμηλά επιτόκια λόγω ένταξης στην ευρωζώνη τις οδήγησε σε αδράνεια και εφησυχασμό.

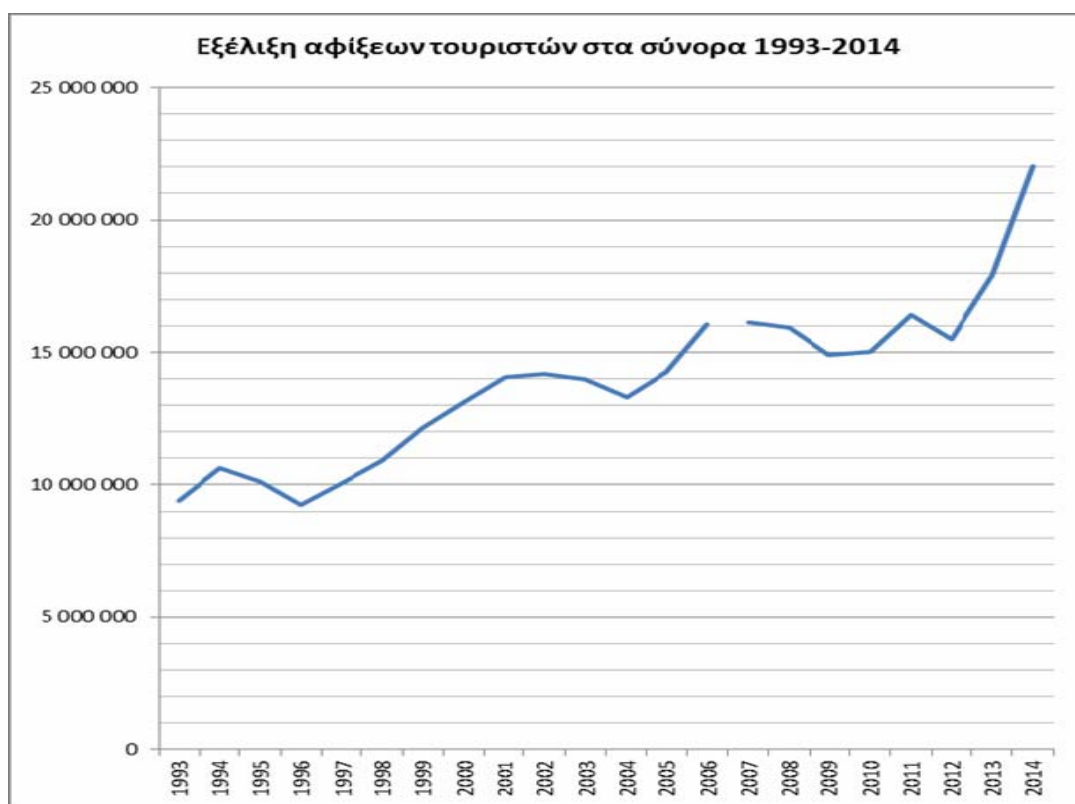
Ωστόσο οι τραγικές εξελίξεις μετά το 2009 οφείλονται αποκλειστικά στη μακροοικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε για την αντιμετώπιση της κρίσης. Δύο ήταν οι βασικοί στόχοι αυτής της πολιτικής: η δραστική μείωση του χρέους (με μείωση δαπανών και αύξηση φόρων) για να ανακτηθεί η εμπιστοσύνη των αγορών και η δραστική εσωτερική υποτίμηση (μείωση μισθών και τιμών) για να ανακτηθεί η χαμένη ανταγωνιστικότητα. Δεν έγινε ούτε το ένα ούτε το άλλο. Όπως παραδέχθηκε εκ των υστέρων η τρόικα, οι στόχοι ήταν αντικρουόμενοι και άρα η πολιτική της δομικά εσφαλμένη. Αποτέλεσμα: Χρέος-ρεκόρ, ύφεση-ρεκόρ, ανεργία-ρεκόρ (Δουράκης, 2014).

3.2 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Η ανοδική πορεία της τουριστικής κίνησης προς τη χώρα μετά την μετα-ολυμπιακή ανάκαμψη των ετών 2005 έως 2008, ανακόπηκε και εμφάνισε ανησυχητικά σημάδια στασιμότητας. Τη δυσμενή αυτή εξέλιξη επιδείνωσε η επελθούσα διεθνής οικονομική κρίση του 2008 και ο ειδικότερος αντίκτυπός της στην ελληνική οικονομία. Από την άλλη μεριά, η αρνητική δημοσιότητα για την εικόνα της Ελλάδας στα διεθνή μέσα, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των ετών 2011 και 2012, οφειλόμενη κατά κύριο λόγο στη σοβαρή χρηματοοικονομική κρίση που είχε αρχίσει να αντιμετωπίζει η χώρα, ασφαλώς δεν συνέβαλε στην ελκυστικότητα των ελληνικών τουριστικών προορισμών και ανέκοψε, έστω και προσωρινά, τους ρυθμούς της επιδιωκόμενης ανάκαμψης του τουριστικού ρεύματος. Οι προορισμοί, μετά το ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης, άρχισαν να επιδίδονται σε έντονο ανταγωνισμό για την απόσπαση μεριδίων της

τουριστικής αγοράς, πράγμα που ασφαλώς δεν διευκόλυνε την τουριστική ανάκαμψη της χώρας μας. Όπως διαπιστώνει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO), τα πρώτα σημάδια ανάκαμψης του διεθνούς τουρισμού εμφανίστηκαν ήδη από τα μέσα του 2010, ωστόσο η Ελλάδα δεν κατάφερε να αποσπάσει έγκαιρα ανάλογο μερίδιο από την αύξηση του διεθνούς τουριστικού ρεύματος. Η έναρξη της ανάκαμψης της τουριστικής κίνησης στη χώρα καθυστέρησε τελικά κατά τρία ολόκληρα χρόνια, σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές της. Τα δύο τελευταία χρόνια, ωστόσο, η σταθεροποίηση της διεθνούς οικονομίας, η σχετική άνθηση αναδυόμενων αγορών (Ρωσία, Κίνα, Βραζιλία, Τουρκία κλπ.), και οι εστίες αναταραχής στις ακτές της Βόρειας Αφρικής και στη Μέση Ανατολή, έδωσαν νέα ώθηση στην ανάπτυξη τουριστικών ροών προς τη χώρα μας. Το 2013 οι αφίξεις μη μονίμων κατοίκων στα σύνορα αυξήθηκαν κατά 15,5% ενώ 2014 σημειώθηκε εντυπωσιακή αύξηση των εισερχόμενων τουριστικών ροών (+23,5%), με περισσότερα από 22 εκ. αφίξεις στα σύνορα.

Διάγραμμα 3.1: Εξέλιξη των αφίξεων τουριστών στα σύνορα από το 1993-2014 (*)

(*) Σημείωση: Από το 2007 και εξής, η ΕΛΣΤΑΤ υπολογίζει τις αφίξεις στα σύνορα των μη μονίμων κατοίκων.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2015

Η εντυπωσιακή αύξηση των αφίξεων στα σύνορα το 2014 μπορεί να ερμηνευτεί, τουλάχιστον εν μέρει, από την αποκατάσταση της σχετικής ευστάθειας της διεθνούς οικονομίας και τη βραδεία, έστω, ανάκαμψη της ανάπτυξης στις ισχυρότερες οικονομίες, όπως εξετάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι απώλειες των προηγούμενων ετών, όταν, παρά τη σημειούμενη ανάκαμψη των οικονομιών των πηγών εξερχόμενου τουρισμού, η χώρα μας αδυνατούσε να αυξήσει ή έστω να διατηρήσει τα μερίδια αγοράς των προηγούμενων ετών, τελικά καλύφθηκαν. Για να επιτευχθεί αυτό όμως χρειάστηκε να γίνει σημαντική αναπροσαρμογή της τιμολόγησης των τουριστικών υπηρεσιών, ώστε να αυξηθεί η ελκυστικότητα του προορισμού. Το ίδιο επισημαίνεται και στην τελευταία έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος για τη νομισματική πολιτική. Εκεί μάλιστα επισημαίνεται ότι «βασικός παράγοντας της αύξησης των αφίξεων και των ταξιδιωτικών εισπράξεων την περίοδο 2013-2014 είναι η πτώση των τιμών των τουριστικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών που σχετίζονται με αυτές.» Η μείωση των τιμών ευνοήθηκε και από τη μείωση του ΦΠΑ στις τουριστικές υπηρεσίες, καθώς και από τη γενικότερη ύφεση της ελληνικής οικονομίας. Η αύξηση του εισερχόμενου τουρισμού ευνοήθηκε οπωσδήποτε και από την αναταραχή και την παρατεταμένη πολιτική αστάθεια και τις συγκρούσεις σε αρκετές περιοχές (Χατζηδάκης, 2015).

Τα οκτώ τελευταία χρόνια, οι διακυμάνσεις της πορείας της τουριστικής κίνησης εξαρτήθηκαν σε μεγάλο βαθμό τόσο από τη διεθνή όσο και από την εσωτερική οικονομική και πολιτική συγκυρία. Ειδικότερα, η διεθνής οικονομική κρίση των ετών 2008-2009 είχε σημαντικό αντίκτυπο στις πηγές της ζήτησης, περιορίζοντας τα διαθέσιμα εισοδήματα, ενώ τα έτη 2010-2014 επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από την εσωτερική οικονομική και πολιτική αστάθεια και τη δυσμενή εικόνα της χώρας. Όπως επισημαίνουν, ωστόσο, πολλοί παράγοντες, η αστάθεια και η αβεβαιότητα των πολιτικών εξελίξεων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας, μπορεί να αντιστρέψει την πρόσφατη θετική τάση (Χατζηδάκης, 2015).

3.2.1 Η ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ

Ο τουριστικός τομέας την τελευταία δεκαετία έχει αποκτήσει ολοένα μεγαλύτερη σπουδαιότητα στην εγχώρια οικονομική δραστηριότητα, γεγονός που αποκτά ιδιαίτερη σημασία την περίοδο της τρέχουσας οικονομικής ύφεσης. Χαρακτηριστικά,

αναφέρεται ότι το μερίδιο του κλάδου των ξενοδοχείων και των εστιατορίων στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία μεταξύ 2001 και 2008 αυξήθηκε από 6,9% σε 7,5%, ενώ το πραγματικό εισόδημα ανά αφικνούμενο τουρίστα αυξανόταν σχεδόν κατά 2,8% κάθε χρόνο (Mylonas & Magginas, 2010).

Μετά το 2008 όμως, ο τομέας άρχισε να συρρικνώνεται εξαιτίας του δυσμενούς διεθνούς μακρο-οικονομικού περιβάλλοντος και της επιδείνωσης των τάσεων του διαθέσιμου εισοδήματος. Κατά τα έτη 2009-2013, διανύθηκε μια περίοδος δυσμενών επιδόσεων ως προς τις εισπράξεις από τις τουριστικές δραστηριότητες, όπως αυτές καταγράφονται από την Τράπεζα της Ελλάδας στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Υπενθυμίζεται ότι το 2009 οι εισπράξεις από τον τουρισμό είχαν σημειώσει σημαντική πτώση σε σύγκριση με το 2008 (-10,9%) και έφθασαν μόλις τα 10.400,3 εκ. ευρώ, δηλαδή είχαν περιοριστεί ήδη από τότε στα επίπεδα του 2002 (ΤτΕ, 2011).

Από το 2010 και έπειτα, η ανάκαμψη της διεθνούς οικονομίας δεν επέφερε άμεσα βελτίωση των εισπράξεων από ταξιδιωτικές υπηρεσίες στη χώρα μας. Μόνο το 2013 άρχισε να καταγράφεται σημαντική αύξηση των εισπράξεων (+17%). Παρ' όλα αυτά, τη χρονιά εκείνη ο συνολικός όγκος των εισπράξεων μόλις ξεπέρασε το επίπεδο των εισπράξεων του έτους 2008 (11.707 χιλ. ευρώ έναντι 11.638 χιλ. ευρώ). Το 2014, οι ταξιδιωτικές εισπράξεις αυξήθηκαν κατά 10,4% και ανήλθαν περίπου στο ήμισυ του συνόλου των εισπράξεων από υπηρεσίες, χρηματοδοτώντας τα $\frac{3}{4}$ του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος. (ΤτΕ, 2015).

Η μικρότερη αύξηση των εισπράξεων σε σχέση με εκείνη των αφίξεων στα σύνορα (+23%) αντανακλά σε σημαντικό βαθμό τη μείωση τόσο της μέσης δαπάνης ανά ταξίδι όσο και της μέσης διάρκειας παραμονής των τουριστών στην Ελλάδα. Είναι γεγονός ότι, το διαθέσιμο εισόδημα των αλλοδαπών τουριστών από τις περισσότερες χώρες εμφανίζεται μειωμένο εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής ύφεσης. Από την άλλη μεριά, η πτώση του αριθμού των αφίξεων στα σύνορα από παραδοσιακές χώρες που επισκέπτονται την Ελλάδα, συγκρατήθηκε εν μέρει λόγω των προσφορών και των "late-bookings". Ωστόσο, η αύξηση των αφίξεων από ορισμένες αναδυόμενες πηγές τουριστικών ροών (Ρωσία, Τουρκία) δεν μπόρεσε να οδηγήσει σε ανάλογη αύξηση των εισπράξεων, εξαιτίας ακριβώς των χαμηλών τιμών των προσφορών, που προορίζονται να προσελκύσουν αυτά τα τμήματα της αγοράς. Με βάση τους υπολογισμούς της Τ.τ.Ε., η ρωσική αγορά, παρά τον δυναμισμό που εμφάνισε τα προηγούμενα χρόνια, παρουσιάζει δείγματα αστάθειας, λόγω και της ουκρανικής

κρίσης και της πτώσης του ρουβλίου. Η πτωτική τάση και στη συνέχεια η βραδεία αύξηση των εισπράξεων τα τελευταία χρόνια οφείλεται ασφαλώς στη διεθνή οικονομική κρίση, αλλά σε μεγάλο βαθμό και σε ένα συνδυασμό από τάσεις του διεθνούς τουρισμού και εσωτερικές αδυναμίες (Χατζηδάκης, 2015).

3.2.2 ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ

Μια πιο σύνθετη εικόνα για την πορεία της τουριστικής ζήτησης μπορεί να δώσει η εξέλιξη των αναλυτικών στοιχείων ανά χώρα προέλευσης, ανά μήνα καθώς και η εξέλιξη ορισμένων βασικών δεικτών. Ειδικότερα, μέσω της Έρευνας Συνόρων της ΤτΕ υπολογίζεται η συνολική δαπάνη στην Ελλάδα από τις κυριότερες χώρες προέλευσης τουριστών, η μέση διάρκεια παραμονής, η μέση δαπάνη κατά ταξίδι και η μέση δαπάνη ανά διανυκτέρευση. Επίσης, η ΕΛΣΤΑΤ καταρτίζει τον δείκτη κύκλου εργασιών των επιχειρήσεων ξενοδοχείων και εστίασης, που ως ένα βαθμό είναι συνάρτηση και της πορείας της ζήτησης. Ειδικότερα, η κατάταξη των κυριότερων χωρών προέλευσης τουριστών με βάση τη συνολική δαπάνη στην Ελλάδα ανά χώρα την περίοδο 2008-2014, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, απεικονίζεται στον πίνακα 3.1. και στα διαγράμματα 3.2 και 5.5.

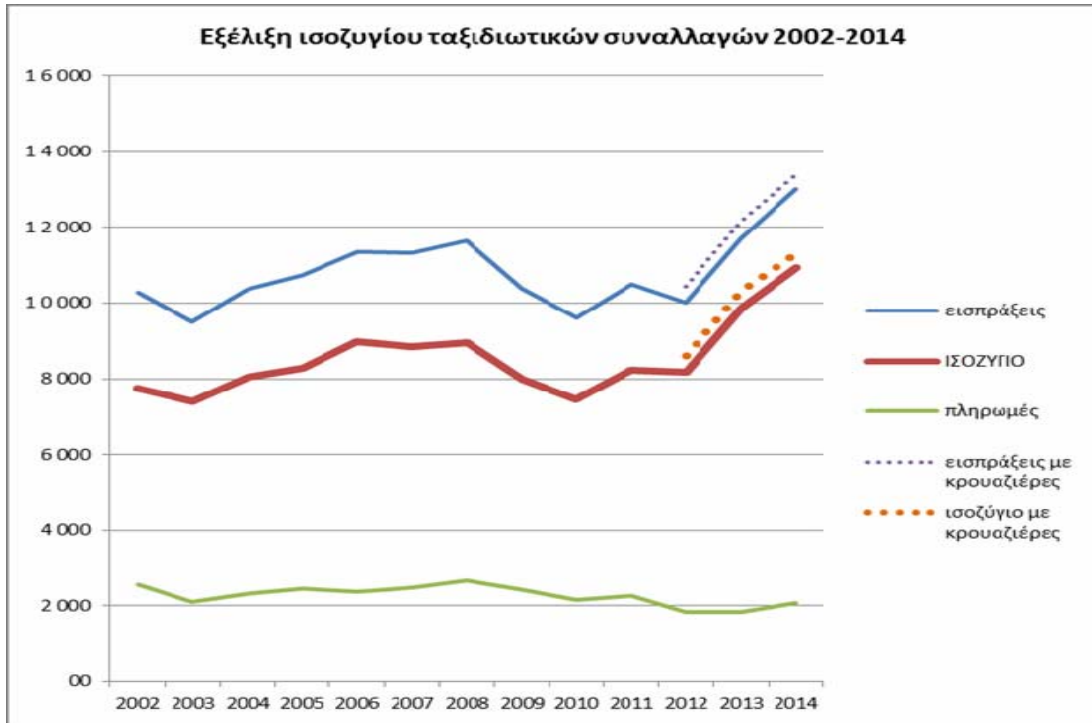
Πίνακας 3.1 Εξέλιξη ταξιδιωτικών εισπράξεων ανά χώρα προέλευσης (σε εκ. ευρώ)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Γερμανία	1 915.8	1 836.3	1 623.9	1 838.3	1 654.3	1 900.4	1 994.5
Ην. Βασίλειο	1 869.3	1 624.5	1 244.3	1 205.4	1 419.5	1 354.7	1 552.7
Ρωσία	400.5	301.3	495.9	743.0	943.9	1 338.6	1 156.6
Γαλλία	778.3	732.3	641.2	839.6	763.9	905.5	1 129.1
Ιταλία	823.8	629.4	541.5	626.9	543.1	600.4	704.1
ΗΠΑ	726.1	568.3	599.0	532.5	425.9	568.6	655.1
Ολλανδία	581.9	482.9	344.9	385.2	315.0	410.3	434.6
Ελβετία	282.6	303.7	265.0	349.3	296.9	333.1	337.9
Βέλγιο	359.5	313.7	247.4	316.3	259.9	283.2	311.8
Κύπρος	394.2	380.2	483.2	330.1	277.4	246.5	255.3
Αυστρία	275.1	285.6	276.3	255.4	194.5	212.4	245.4
Αυστραλία	160.4	180.4	146.7	164.6	156.4	176.8	238.9
Σουηδία	225.3	224.0	151.1	188.3	190.5	226.9	200.8
Ρουμανία	163.9	168.0	107.6	71.4	95.8	121.3	187.8
Καναδάς	186.8	144.4	134.3	171.8	131.6	259.2	164.0
Τσεχική Δημ.	182.0	156.4	160.3	165.3	148.6	152.7	157.0
Δανία	158.6	185.9	137.6	144.1	130.7	116.4	146.7
Αλβανία	89.2	90.1	78.2	122.3	147.3	166.9	143.3
Ισπανία	115.7	109.5	100.1	134.9	111.2	69.5	77.6
λοιπές χώρες	1 946.9	1 683.3	1 832.8	1 920.0	1 818.5	2 263.6	2 911.9
Σύνολο	11 635.9	10 400.2	9 611.3	10 504.7	10 024.9	11 707.0	13 005.1
κρουαζιέρες					417.6	445.2	388.0
Σύνολο (με κρουαζιέρες)					10 442.5	12 152.2	13 393.1

(*) Σημείωση: τα ποσά για τις κρουαζιέρες περιλαμβάνουν έσοδα που δεν καλύπτονται

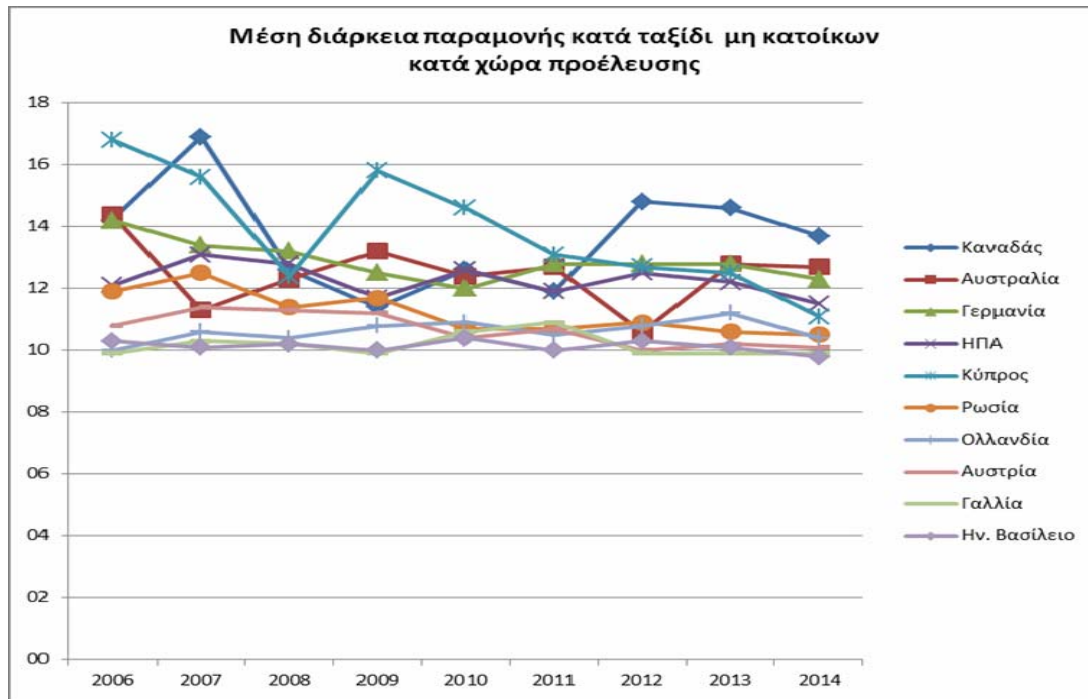
από την Έρευνα Συνόρων της
ΤτΕ.
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, 2015

Διάγραμμα 3.2: Εξέλιξη ισοζυγίου ταξιδιωτικών συναλλαγών 2002-2014

Πηγή: Τ.τ.Ε., Ισοζύγιο Εξωτερικών Συναλλαγών, 2015

Διάγραμμα 3.3: Μέση διάρκεια παραμονής κατά ταξίδι μη κατοίκων κατά χώρα προέλευσης.

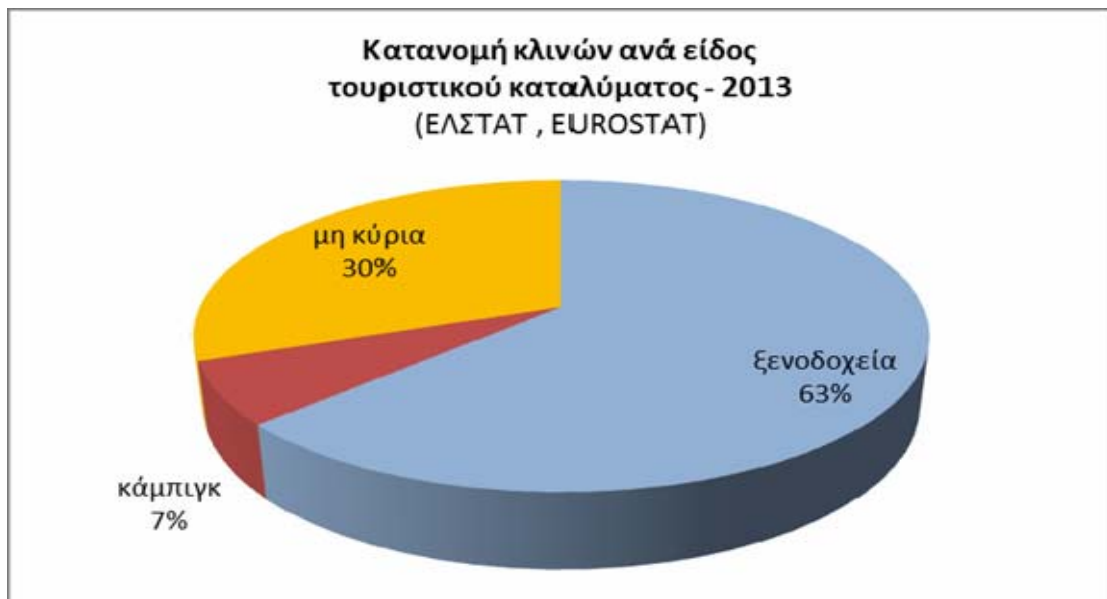
Πηγή: ΤτΕ, ΣΔΟΣ, τ. 161, Μάρτιος-Απρίλιος, 2015

Είναι εμφανής η πτώση από το 2009 και έως το 2012 των εισπράξεων από τις περισσότερες χώρες προέλευσης, οφειλόμενη είτε στη διεθνή οικονομική κρίση, είτε στην κατάσταση της χώρας μας ως προορισμού, ή ακόμη, στην ιδιαίτερη κρίση των οικονομιών συγκεκριμένων χωρών. Την πρώτη θέση το 2014 καταλαμβάνει η Γερμανία με 1.994 εκ. ευρώ, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο έρχεται δεύτερο με 1.553 εκ. ευρώ, ακολουθούμενο κατά σειρά από τη Ρωσία, τη Γαλλία, την Ιταλία και τις ΗΠΑ. Η Ρωσία από το 2011 και η Γαλλία από το 2012 και μετά σημείωσαν σημαντική άνοδο, που ακολούθησε την αντίστοιχη αύξηση του αριθμού των αφίξεων από τις δύο αυτές χώρες, οφειλόμενη ωστόσο σε διαφορετικούς λόγους. Οι δαπάνες από την Ιταλία, τις ΗΠΑ και την Ολλανδία το 2014 ήταν αντίστοιχα 704, 655 και 435 εκ. ευρώ. Ωστόσο, παρά τη σχετική αύξηση των δαπανών τους τα τρία τελευταία χρόνια, αυτές οι χώρες απέχουν αρκετά από τις αντίστοιχες επιδόσεις τους του 2008. Αξιοσημείωτη είναι η πτώση της Κύπρου και της Ισπανίας, οφειλόμενη προφανώς στην οικονομική κρίση που αντιμετωπίζουν οι δύο αυτές χώρες τα τελευταία χρόνια. Χαρακτηριστικά, η Κύπρος από δαπάνες 483 εκ. ευρώ στην Ελλάδα το 2010 έπεσε στα 255 εκ. ευρώ και η Ισπανία από 135 εκ. ευρώ το 2011 έπεσε στα 78 εκ. ευρώ το 2014.

3.2.3 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑΛΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ

Η εξέλιξη του ξενοδοχειακού δυναμικού, ως προς τον αριθμό ξενοδοχειακών μονάδων, τον αριθμό δωματίων και τον αριθμό κλινών στο σύνολο της χώρας από το 1992 έως το 2014, απεικονίζεται στα διαγράμματα 3.3, 3.4 και 3.5.

Διάγραμμα 3.4: Κατανομή κλινών κατά είδος τουριστικού καταλύματος -2013

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat, 2014

Διάγραμμα 3.5: Κατανομή ξενοδοχειακών κλινών ανά κατηγορία αστέρων- 2008

Πηγή: ΞΕΕ και ΕΛΣΤΑΤ, 2015

Διάγραμμα 3.6: Κατανομή ξενοδοχειακών κλινών ανά κατηγορία αστερών-2015

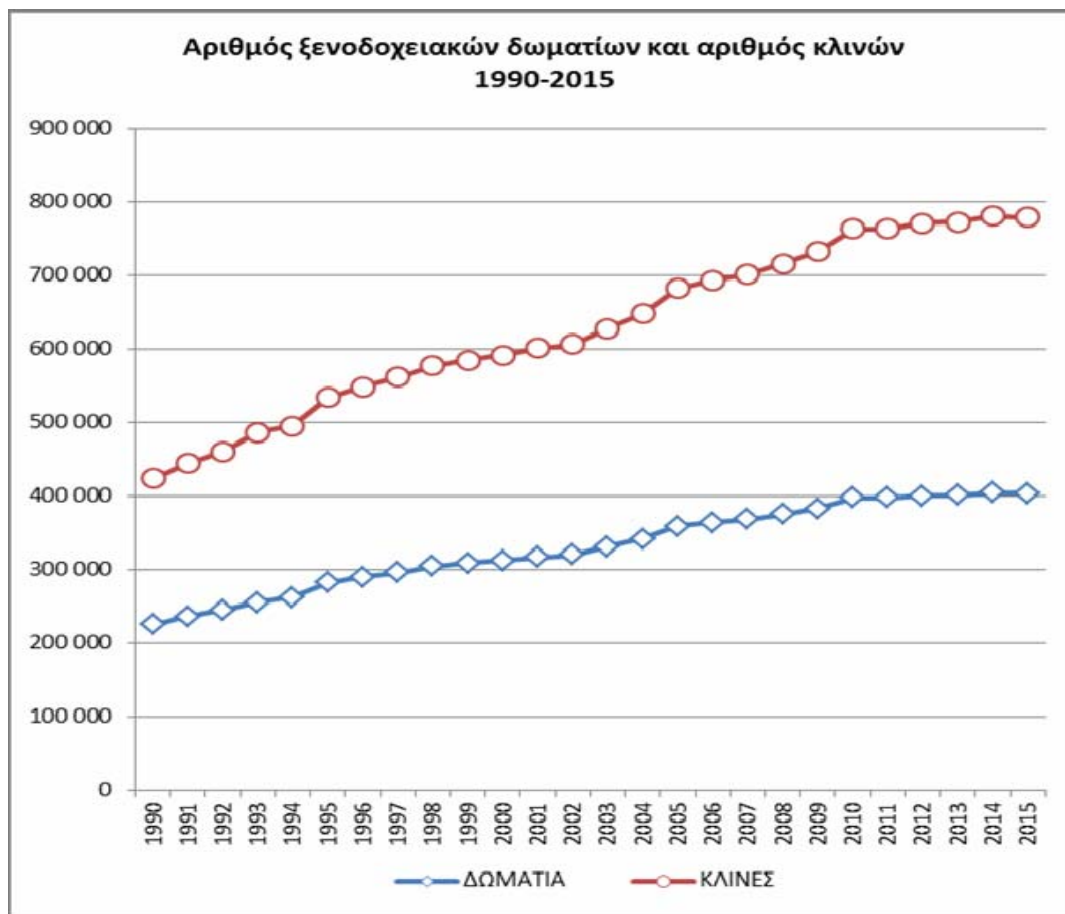

Πηγή: ΞΕΕ και ΕΛΣΤΑΤ, 2015

Το ενεργό ξενοδοχειακό δυναμικό της χώρας παρουσιάζει σχεδόν αδιάκοπη αύξηση τις τελευταίες δεκαετίες. Από 348.171 κλίνες το 1985, έφθασε το 1999 τις 576.193 κλίνες εγκατεστημένες σε 7.807 ξενοδοχειακές μονάδες, και το 2014 έχει πλέον υπερδιπλασιαστεί, διαθέτοντας 9.697 μονάδες όλων των κατηγοριών με 403.549 δωμάτια και 778.372 κλίνες.

Η αύξηση του αριθμού των ξενοδοχειακών μονάδων και της προσφερόμενης δυναμικότητας σε δωμάτια και κλίνες είχε κυμαινόμενο ρυθμό. Από τη μικρή προσθήκη 29 μονάδων (1994) έως τις 336 μονάδες (2005) και από την προσθήκη 8.160 κλινών (1994) έως τις νέες 38.787 κλίνες (1995), σύμφωνα με τα στοιχεία του ΞΕΕ και της ΕΛΣΤΑΤ. Η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών δεν άφησε ανεπηρέαστο τον ρυθμό προσθήκης νέων ξενοδοχειακών μονάδων. Πράγματι, από το 2011 εμφανίζεται ανακοπή του ρυθμού αύξησης του ξενοδοχειακού δυναμικού σύμφωνα με το διάγραμμα 3.6.

Διάγραμμα 3.7: Αριθμός ξενοδοχειακών δωματίων και αριθμός κλινών 1990-2015

Πηγή: ΞΕΕ και ΕΛΣΤΑΤ, 2015

Ο μέσος όρος της δυναμικότητας των ξενοδοχειακών μονάδων το 2015 έχει αυξηθεί σε 80,3 κλίνες ανά μονάδα, σε σύγκριση με το 2008, οπότε ήταν 76,3. Αντίστοιχα, ο μέσος όρος της δυναμικότητας σε αριθμό δωματίων είναι 41,6 το 2015 έναντι 40 το 2008. Αυτό σημαίνει ότι οι νέες μονάδες που έχουν προστεθεί είχαν μεγαλύτερη δυναμικότητα σε σύγκριση με τις μονάδες που αποσύρθηκαν το ίδιο διάστημα. Επισημαίνεται ότι η πλειοψηφία του αριθμού των μονάδων, λόγω της μικρής δυναμικότητας, εξακολουθεί να έχει χαρακτηριστικά μικρής οικογενειακής επιχείρησης.

Οι λεγόμενες «μεγάλες» μονάδες είναι μικρή μειοψηφία στο σύνολο των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων.

Το ξενοδοχειακό δυναμικό κατανέμεται σε κατηγορίες αστέρων (από 5 έως 1) ανάλογα με τον βαθμό προσφοράς ανέσεων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η συνεχής αύξηση του συνολικού αριθμού των μονάδων και της δυναμικότητάς τους σε αριθμό

δωματίων και αριθμό κλινών την περίοδο αυτή συνοδεύεται και από σταδιακή ενίσχυση του μεριδίου των προσφερόμενων καταλυμάτων υψηλότερης ποιότητας, όπως απεικονίζεται και στο άνω διάγραμμα 3.6.

4^ο Κεφάλαιο

Ανάκαμψη Του Ελληνικού Τουρισμού

4.1 ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Η ραγδαία ανάπτυξη του σύγχρονου τουρισμού απογειώθηκε τις δεκαετίες 1950 και 1960 κυρίως στη Βόρεια Αμερική και στη Δυτική Ευρώπη, αλλά τις τελευταίες δεκαετίες η ανάπτυξη προήλθε από τους αναδυόμενους προορισμούς στην Ασία, τον Ειρηνικό, τη Μέση Ανατολή, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική. Είναι γεγονός ότι οι διεθνείς τουριστικές ροές επηρεάζονται βραχυπρόθεσμα από τις συγκυριακές μεταβολές των φυσικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, έχει όμως αποδειχθεί η αντοχή του διεθνούς τουρισμού στις κρίσεις που διαταράσσουν την παγκόσμια οικονομία ή τις περιφερειακές πολιτικές ισορροπίες. Η διαπίστωση είναι σημαντική, δεδομένου ότι ο διεθνής τουρισμός είναι ευάλωτος τόσο στις αναταράξεις της διεθνούς πολιτικής σκηνής, όπως επαληθεύτηκε στις αρχές της δεκαετίας 2001-2010 με τα γεγονότα τις 11ης Σεπτεμβρίου 2001, όσο και στις διακυμάνσεις της διεθνούς οικονομίας, όπως αποδείχθηκε και με την πρόσφατη διεθνή χρηματοοικονομική κρίση. Επηρεάζεται ακόμη και από καταστροφές εξαιτίας φυσικών φαινομένων, τεχνικές καταστροφές ή επιδημίες. Ο τουρισμός ανακάμπτει σε σχετικά σύντομο διάστημα και έτσι, παρά τις επιμέρους διακυμάνσεις, η διεθνής τουριστική κίνηση εμφανίζει μακροπρόθεσμα θετική πορεία (Χατζηδάκης, 2015).

Η διεθνής χρηματοοικονομική κρίση, που ξεκίνησε από το 2008 στις ΗΠΑ αλλά σύντομα επεκτάθηκε στις διεθνείς οικονομίες, ανέκοψε τη ροπή για ταξίδια προς τις περισσότερες περιοχές, με εξαίρεση τους ασιατικούς προορισμούς, και την ανοδική πορεία των διεθνών αφίξεων. Ο διεθνής τουρισμός, όμως, ξαναβρήκε γρήγορα τη δυναμική του πορεία, η οποία ευνοήθηκε και από την πτώση της τιμής των καυσίμων, καταδεικνύοντας και πάλι την ανθεκτικότητά του απέναντι σε οικονομικές κρίσεις και διεθνείς αναταράξεις.

Για το σύνολο του έτους 2014, οι υπολογισμοί του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (UNWTO) δείχνουν ότι η έστω και βραδεία ανάκαμψη των οικονομιών των χωρών πηγών οδήγησε σε αύξηση του συνολικού αριθμού των διεθνών αφίξεων κατά 4,2%, σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Οι συνολικές αφίξεις εισερχόμενων τουριστών σε όλες τις χώρες του κόσμου υπολογίζεται ότι το 2014 έφθασαν τα 1.133 εκατομμύρια έναντι 1.087 εκ. το 2013 και 1.039 εκ. το 2012 (UNWTO, 2015). Πρόκειται για το πέμπτο συνεχόμενο έτος σταθερής ανόδου πάνω από το μακροπρόθεσμο μέσο όρο μετά την κρίση του 2009. Την ισχυρότερη αύξηση σημείωσαν οι χώρες της Βόρειας και της Ν. Αμερικής (+8,4%), οι χώρες της Ασίας και του Ειρηνικού (+5,7%) και η Μέση Ανατολή (+6,3%), ενώ η Ευρώπη (+2,3%) και η Αφρική (+2,2%) σημείωσαν βραδύτερη άνοδο. Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι ο όγκος των διεθνών αφίξεων ανακάμπτει ταχύτερα από ό,τι οι εισπράξεις, δεδομένου ότι οι ταξιδιώτες ταξιδεύουν σε κοντινότερους στις πατρίδες τους προορισμούς (UNWTO, 2015).

Για το έτος 2015 διαπιστώνεται ότι συνεχίζεται η αυξητική τάση, αλλά με ελαφρώς μειωμένο ρυθμό. Οι πρώτες προβολές του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού υποδεικνύουν αύξηση των αφίξεων κατά 3% έως 4%, ελαφρώς ανώτερη από τον μακροπρόθεσμο μέσο όρο (+3,8% για την περίοδο 2010-20120) (UNWTO, 2015).

Το έτος 2014 η Γαλλία και οι ΗΠΑ ήσαν οι δύο πρώτες χώρες υποδοχής, τόσο ως προς τον αριθμό αφίξεων όσο και ως προς τις εισπράξεις από τον τουρισμό, όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 4.1. Ως προς τις διεθνείς αφίξεις, προηγείται η Γαλλία με 83,8 εκ. και ακολουθούν στη 2η θέση οι ΗΠΑ με 74,8 εκ., στην 3η θέση η Ισπανία με 65 εκ. ακολουθούμενη από την Κίνα με 55,6 εκ. Σημειώνεται ότι η Κίνα (χωρίς να συνυπολογίζεται το Χονγκ-Κόνγκ και το Μακάο), εμφανίζοντας συνεχή ανοδική πορεία, το 2009 ήταν ήδη 4η με 50,9 εκ. αφίξεις. Αξιόλογη είναι επίσης και η συνεχής άνοδος της Τουρκίας τα τελευταία χρόνια, η οποία έφθασε τα 39,8 εκ. αφίξεις, καταλαμβάνοντας πλέον την 6η θέση.

Η **Ελλάδα** το 2014, με 22 εκ. αφίξεις, κατέλαβε την 15η θέση στην παγκόσμια κατάταξη χωρών με βάση τον αριθμό αφίξεων τουριστών. Παρά τη θεαματική άνοδο κατά 23% που σημείωσαν οι αφίξεις μη κατοίκων στα σύνορα, η χώρα μας κέρδισε μόνο μια θέση ως προς το προηγούμενο έτος 2013 (UNWTO, 2015).

Από την άλλη η ανάπτυξη των αερομεταφορών ως κύριου μέσου διεθνών ταξιδιών υπήρξε σημαντική τις τελευταίες δεκαετίες. Το μερίδιο των αερομεταφορών έχει αυξηθεί από το 38% του συνόλου το 1980 στο 51% το 2010. Η ανάπτυξη αερομεταφορέων «χαμηλού κόστους» και ο πολλαπλασιασμός ενδο-ευρωπαϊκών δρομολογίων έχει δώσει νέα ώθηση στα διεθνή αεροπορικά ταξίδια.

Στην Ευρώπη, λόγω του καλού οδικού δικτύου και του πυκνού και γρήγορου σιδηροδρομικού δικτύου, οι επίγειες μεταφορές εξακολουθούν να υπερισχύουν με μερίδιο 54% στο σύνολο. Στις χώρες της Νότιας Μεσογειακής Ευρώπης ωστόσο, οι αεροπορικές αφίξεις έχουν προβάδισμα, με μερίδιο 62% (Χατζηδάκης, 2015).

Πίνακας 4.1: Παγκόσμια κατάταξη τουριστικών προορισμών ως προς τις διεθνείς αφίξεις (σε εκ.)

Κατάταξη χωρών	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. Γαλλία	79.2	76.8	77.1	81.6	82.0	83.6	83.8
2. ΗΠΑ	57.9	54.9	59.8	62.7	66.7	70.0	74.8
3. Ισπανία	57.2	52.2	52.7	56.2	57.5	60.7	65.0
4. Κίνα	53.0	50.9	55.7	57.6	57.7	55.7	55.6
5. Ιταλία	42.7	43.2	43.6	46.1	46.4	47.7	48.6
6. Τουρκία	25.0	25.5	27.0	34.7	35.7	37.8	39.8
7. Γερμανία	24.9	24.2	26.9	28.4	30.4	31.5	33.0
8. Ηνωμένο Βασίλειο	30.1	28.2	28.3	29.3	29.3	31.1	32.6
9. Ρωσική Ομοσπονδία	21.6	19.4	20.3	22.7	25.7	28.4	29.8
10. Μεξικό	22.6	22.3	23.3	23.4	23.4	24.2	29.3
11. Χονγκ-Κονγκ (Κίνα)	17.3	16.9	20.1	22.3	23.8	25.7	27.8
12. Μαλαισία	22.1	23.6	24.6	24.7	25.0	25.7	27.4
13. Αυστρία	21.9	21.4	22.0	23.0	24.2	24.8	25.3
14. Ταϊλάνδη	14.6	14.1	15.9	19.2	22.4	26.5	24.8
15. ΕΛΛΑΔΑ	15.9	14.9	15.0	16.4	15.5	17.9	22.0
16. Σαουδική Αραβία	14.8	10.9	10.9	17.5	16.3	15.8	18.3
17. Καναδάς	17.1	15.7	16.1	16.0	16.3	16.1	16.5
18. Πολωνία	13.0	11.9	12.5	13.4	14.8	15.8	16.0
19. Μακάο (Κίνα)	10.6	10.4	11.9	12.9	13.6	14.3	14.6
20. Κορέα	6.9	7.8	8.8	9.8	11.1	12.2	14.2

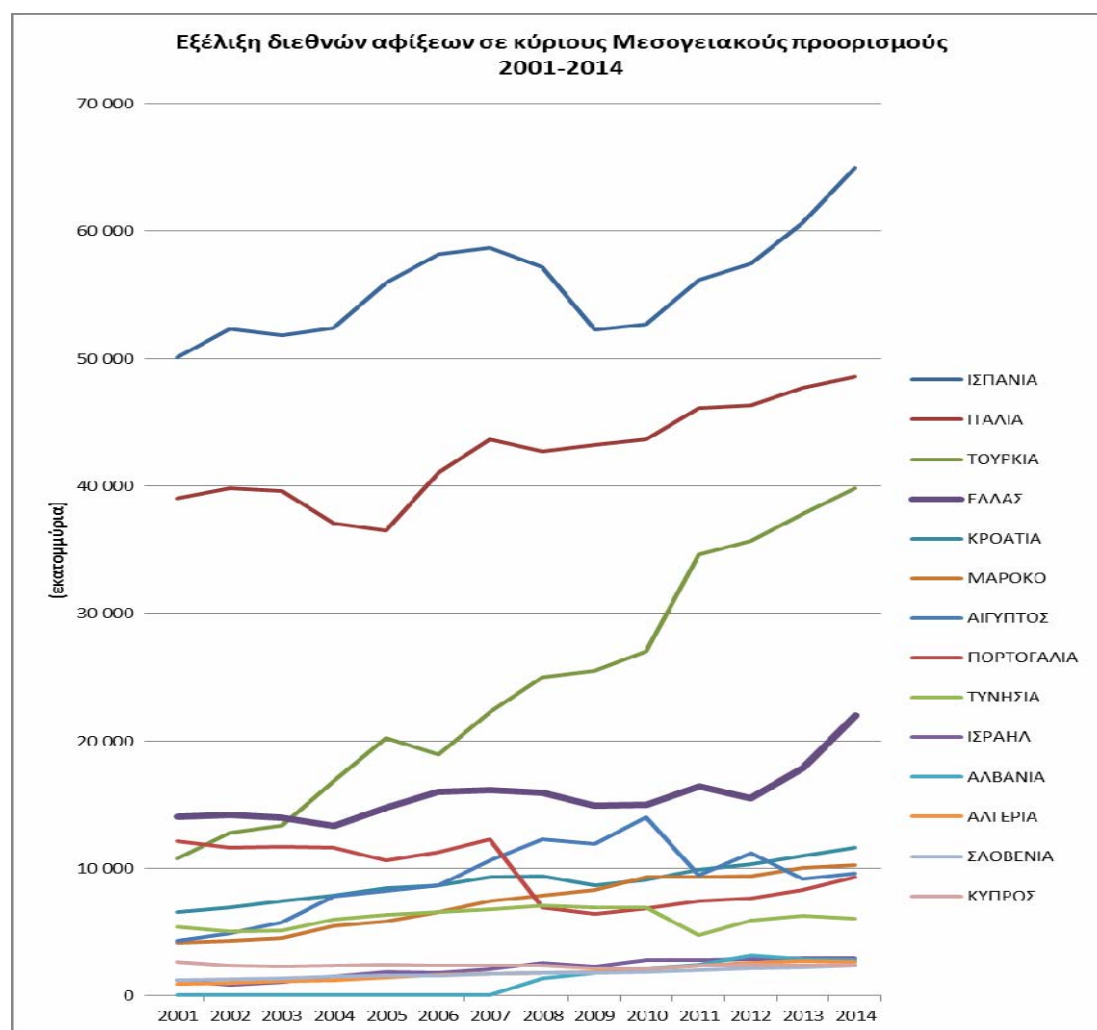
Πηγή: UNWTO,2015, ΕΛΣΤΑΤ,2015

Οι ευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα οι χώρες της ΕΕ διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο, τόσο ως πηγές των διεθνών τουριστικών ροών όσο και ως προορισμοί του διεθνούς τουρισμού. Οι διεθνείς τουριστικές αφίξεις στις 28 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης από 153 εκ. το 1980 έφθασαν τα 457 εκ. το 2014, αποτελώντας το 40% του παγκόσμιου συνόλου (UNWTO, 2015).

4.2 ΟΙ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Την τελευταία δεκαετία, στις χώρες της Μεσογείου, ο τουρισμός ακολούθησε μια γενικά ανοδική πορεία, όχι όμως χωρίς διακυμάνσεις, οφειλόμενες σε σημαντικό βαθμό και στις πολιτικές συγκυρίες στην περιοχή αυτή, όπως διαγράφεται στο διάγραμμα 4.1.

Διάγραμμα 4.1: Η εξέλιξη των διεθνών αφίξεων σε κύριους Μεσογειακούς προορισμούς 2001-2014

Πηγή: UNWTO, 2015

Παρατηρείται η συνεχιζόμενη ανοδική πορεία της Τουρκίας τα τελευταία χρόνια μετά την κάμψη του 2006, και τη σχετική άνοδο των αφίξεων σε προορισμούς της ζώνης του ευρώ (Ισπανία, Ιταλία, Κύπρος, Μάλτα) μετά το 2011. Άνοδος παρουσιάζεται και

στην Κροατία και τη Σλοβενία, καθώς επίσης στο Μαρόκο, ενώ ο εισερχόμενος τουρισμός στην Αίγυπτο και στην Τυνησία έχει πληγεί από τη συνεχιζόμενη πολιτική αστάθεια στις χώρες αυτές. Τα στοιχεία αυτά είναι τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα και προέρχονται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO, 2015).

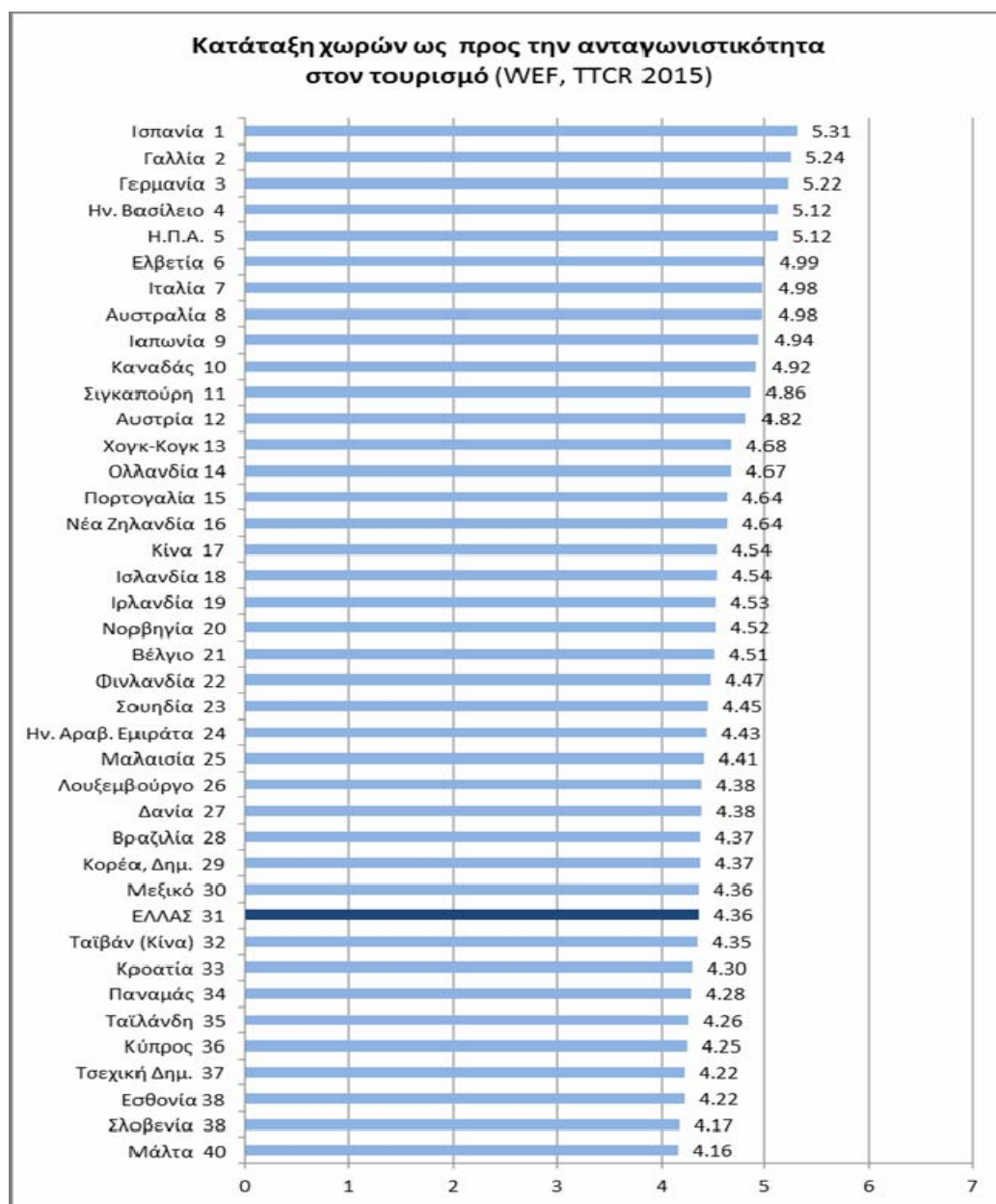
Η Ελλάδα διατηρεί σε γενικές γραμμές τη θέση της ανάμεσα στις βασικές ανταγωνίστριες χώρες της Μεσογείου, μετά την Ισπανία και την Ιταλία. Τα τελευταία χρόνια, όμως, έχει αισθανθεί ισχυρή πίεση ιδιαίτερα από την Τουρκία, όπως απεικονίζεται και στο διάγραμμα 4.1.

4.3 Η ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Είναι κοινή διαπίστωση ότι τα τελευταία χρόνια ο ελληνικός τουρισμός έχει χάσει θέσεις σε ένα ιδιαίτερα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον. Το γεγονός αυτό απεικονίζεται τόσο στους πίνακες κατάταξης του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (UNWTO) που αναφέρονται στις αφίξεις και στις εισπράξεις κάθε χώρας όσο και στην πιο πρόσφατη έκδοση της ετήσιας έκθεσης για την ανταγωνιστικότητα στον τομέα του τουρισμού και των ταξιδιών του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum, 2015).

Στην πρώτη θέση ως προς τον γενικό δείκτη ανταγωνιστικότητας τουρισμού και ταξιδιών στην Έκθεση του 2015 βρίσκεται για πρώτη φορά η Ισπανία, ακολουθούμενη από τη Γαλλία και τη Γερμανία, σύμφωνα με το διάγραμμα 4.2 που ακολουθεί. Η Ελλάδα, σύμφωνα με την παραπάνω έκθεση, έρχεται μόλις 31η, σε σύνολο 141 χωρών (18η στην Ευρώπη), βελτιώνοντας ελαφρά τη θέση της, δεδομένου ότι το 2013 ήταν 32η αλλά επί 140 χωρών. Πρέπει να επισημάνουμε ωστόσο ότι, ως προς την κατάταξη της Έκθεσης του 2011, υποχώρησε κατά δύο θέσεις αλλά και κατά επτά θέσεις σε σύγκριση με την αντίστοιχη Έκθεση του 2009, οπότε ήταν 29η επί 133 χωρών.

Διάγραμμα 4.2: Η κατάταξη των χωρών ως προς την ανταγωνιστικότητα στον τουρισμό (WEF, TTCR 2015)

Πηγή : World Economic Forum, *The Travel & Tourism Competitiveness Report, 2015*

Ο γενικός δείκτης ανταγωνιστικότητας του WEF για τον τουρισμό στην έκθεσή του 2015 (η οποία αναφέρεται στο 2014) αποτελεί τη συνισταμένη 90 επιμέρους ειδικών δεικτών, οι οποίοι υπάγονται σε 14 «πυλώνες», που κι αυτοί με τη σειρά τους ομαδοποιούνται σε τέσσερις μείζονες ενότητες. Οι ενότητες αυτές έχουν αναδιαρθρωθεί σε σχέση με εκείνες που υπήρχαν στις προηγούμενες εκθέσεις, με αντίστοιχη ανακατανομή των επιμέρους δεικτών. Έτσι, η νέα ενότητα «Ευνοϊκό περιβάλλον» περιλαμβάνει τις συνθήκες που είναι αναγκαίες για την άσκηση τουριστικών δραστηριοτήτων σε μια χώρα, δηλαδή το επιχειρηματικό περιβάλλον, την προστασία και ασφάλεια, την υγιεινή και την περίθαλψη, τους ανθρώπινους πόρους, την αγορά εργασίας και την ετοιμότητα τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών. Η ενότητα «Τουριστική πολιτική και ευνοϊκές συνθήκες» περιλαμβάνει την προτεραιότητα του τουρισμού, το άνοιγμα προς το εξωτερικό, την ανταγωνιστικότητα των τιμών, τη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος.

Στην ενότητα «Υποδομές» περιλαμβάνονται τρεις δείκτες: υποδομές αερομεταφορών, επίγειες και λιμενικές υποδομές και υποδομές τουριστικών υπηρεσιών. Τέλος, η ενότητα «Φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι» περιέχει τους κύριους σκοπούς ταξιδιού: τους φυσικούς πόρους και τους πολιτιστικούς πόρους με τα επιχειρηματικά ταξίδια.

Στον πίνακα 4.2 που ακολουθεί παρουσιάζονται οι θέσεις που καταλαμβάνει η Ελλάδα στις επιμέρους ομάδες δεικτών καθώς και η αντίστοιχη βαθμολογία. Εξετάζοντας τους 14 βασικούς δείκτες διαπιστώνεται ότι εκεί όπου τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα της χώρας εμφανίζονται να είναι ισχυρότερα είναι η υγιεινή και η περίθαλψη (9η στην γενική κατάταξη, με 6,57 μονάδες) ενώ στην προηγούμενη Έκθεση του 2013 ήταν 13η σ' αυτόν τον δείκτη. Τότε όμως την καλύτερη θέση είχε ως προς τις «Τουριστικές υποδομές» (3η), όπως και το 2011 (5η). Το 2015 οι τουριστικές υποδομές έχουν υποχωρήσει στη 12η θέση με 6,09 μονάδες. Την 5η θέση είχε ως προς τον ίδιο δείκτη και το 2009, αλλά τότε καλύτερη θέση είχε ως προς την «Προτεραιότητα του τουρισμού» (3η).

Από την άλλη μεριά, τις χειρότερες θέσεις καταλαμβάνει η χώρα μας στην ανταγωνιστικότητα των τιμών (113η θέση), βελτιωμένη ωστόσο ως προς την κατάταξη της προηγούμενης Έκθεσης (127η θέση), και στο επιχειρηματικό περιβάλλον (104η θέση) (WEF, 2013).

Πίνακας 4.2: Δείκτης Ανταγωνιστικότητας Τουρισμού και Ταξιδιών για την Ελλάδα (WEF)

	Σειρά κατάταξης				Βαθμός (κλίμακα 1-7)			
	2009 (μεταξύ 133 χωρών)	2011 (μεταξύ 139 χωρών)	2013 (μεταξύ 140 χωρών)	2015 (μεταξύ 141 χωρών)	2009	2011	2013	2015
Γενικός Δείκτης	24	29	32	31	4.9	4.8	4.8	4.36
Ευνοϊκό περιβάλλον				48				5.11
Επιχειρηματικό περιβάλλον				104				4.04
Προστασία και ασφάλεια	47	73	69	57	5.6	4.7	4.7	5.49
Υγεία και υγιεινή	19	20	13	9	6.4	6.4	6.4	6.57
Ανθρώπινοι πόροι και αγορά εργασίας	44	59	50	45	5.3	5	5	4.75
Ετοιμότητα ICT (Υποδομές τεχνολογιών πληροφορικής – τηλεπικοινωνιών)	40	39	33	49	3.8	4.3	4.3	4.71
Τουριστική πολιτική και ευνοϊκές συνθήκες				33				4.39
Προτεραιότητα του τουρισμού	3	17	28	24	6.1	5.6	5.2	5.36
Άνοιγμα στο διεθνές περιβάλλον				25				4.09
Ανταγωνιστικότητα τιμών	114	123	127	113	3.9	3.8	3.6	3.93
Περιβαλλοντική αειφορία	47	68	72	61	4.8	4.5	4.5	4.19
Υποδομές				24				4.78
Υποδομές αερομεταφορών	19	19	20	27	4.7	4.8	4.7	4.25
Υποδομές επίγειων και λιμενικών μεταφορών	43	61	58	51	4.1	4	4	4.01
Υποδομές τουριστικών υπηρεσιών	5	5	3	12	6.7	6.9	6.8	6.08
Φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι				35				3.15
Φυσικοί πόροι	74	61	40	46	3	3.4	4.2	3.49
Πολιτιστικοί πόροι	23	25	25	32	5	4.7	4.3	2.82

Πηγή: WEF, *The Travel & Tourism Competitiveness Report, 2009, 2011, 2013, 2015.*

Αξιοσημείωτη είναι η βελτίωση ως προς την προηγούμενη Έκθεση που εμφανίζεται στους δείκτες της προστασίας και ασφάλειας (57η έναντι 69ης θέσης), στην περιβαλλοντική αειφορία (52η έναντι 61ης), στις υποδομές επίγειων και λιμενικών μεταφορών (51η έναντι 58ης) και ακόμη, στην αγορά εργασίας και τους ανθρώπινους πόρους (45η θέση έναντι 50ής).

Υποχώρηση ως προς την προηγούμενη Έκθεση εμφανίζεται στην ετοιμότητα σε υποδομές τεχνολογιών πληροφορικής – τηλεπικοινωνιών (49η έναντι 33ης) και στις

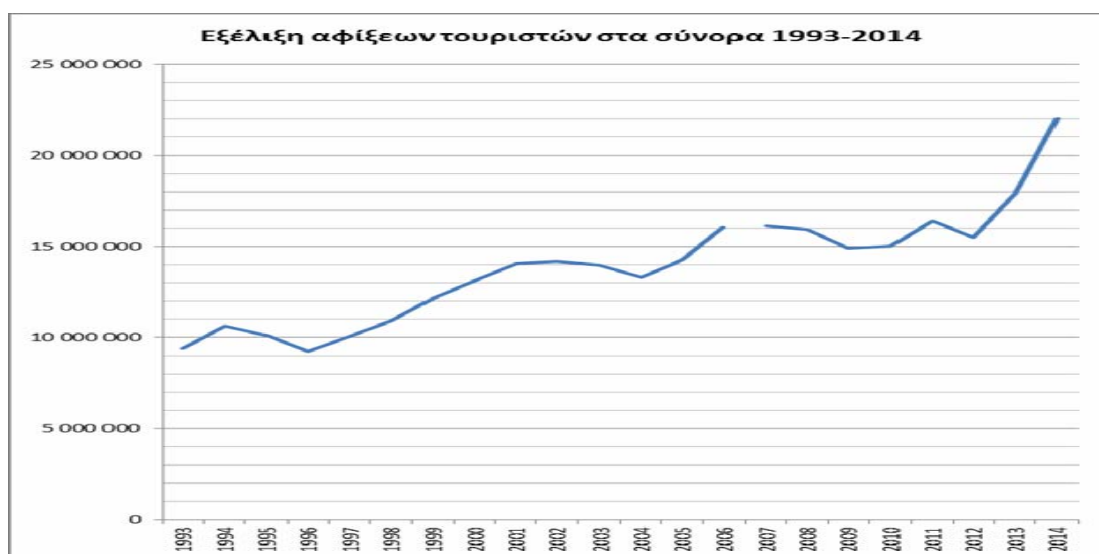
υποδομές αερομεταφορών (27η έναντι 20ής). Χαμηλότερα στην κατάταξη εμφανίζονται οι φυσικοί και οι πολιτιστικοί πόροι (46η και 32η θέση έναντι 40ής και 25ης θέσης αντίστοιχα).

Από την πλευρά της βαθμολογίας των 14 δεικτών, καλύτερη βαθμολογία της Ελλάδας ήταν στην «υγιεινή και περίθαλψη» (6,57 με άριστα το 7) και ακολουθούν κατά σειρά οι «υποδομές τουριστικών υπηρεσιών» (6,08), η «προστασία και ασφάλεια» (5,49) και η «προτεραιότητα του τουρισμού» (5,36). Τη χειρότερη βαθμολογία απέσπασαν οι δείκτες των «φυσικών πόρων» (3,49) και των «πολιτιστικών πόρων» (2,82). Τέλος χαμηλή βαθμολόγηση έχει και ο δείκτης «ανταγωνιστικότητα τιμών» (3,93) (WEF, 2013).

4.4 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΦΙΞΕΩΝ ΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ

Τα τέσσερα τελευταία χρόνια, η σταθεροποίηση της διεθνούς οικονομίας, η σχετική άνθηση αναδυόμενων αγορών (Ρωσία, Κίνα, Βραζιλία, Τουρκία κλπ.), και οι εστίες αναταραχής στις ακτές της Βόρειας Αφρικής και στη Μέση Ανατολή, έδωσαν νέα ώθηση στην ανάπτυξη τουριστικών ροών προς τη χώρα μας. Το 2013 οι αφίξεις μη μονίμων κατοίκων στα σύνορα αυξήθηκαν, ενώ 2014 σημειώθηκε εντυπωσιακή αύξηση των εισερχόμενων τουριστικών ροών, με περισσότερα από 22 εκ. αφίξεις στα σύνορα, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 4.1 που ακολουθεί.

Διάγραμμα 4.3: Η εξέλιξη των αφίξεων των τουριστών στα σύνορα 1993-2014 (*)

(*) Σημείωση: Από το 2007 και εξής, η ΕΛΣΤΑΤ υπολογίζει τις αφίξεις στα σύνορα των μη μονίμων κατοίκων.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2015

Η εντυπωσιακή αύξηση των αφίξεων στα σύνορα το 2014 μπορεί να ερμηνευτεί, τουλάχιστον εν μέρει, από την αποκατάσταση της σχετικής ευστάθειας της διεθνούς οικονομίας και τη βραδεία, έστω, ανάκαμψη της ανάπτυξης στις ισχυρότερες οικονομίες. Οι απώλειες των προηγούμενων ετών τελικά καλύφθηκαν. Για να επιτευχθεί αυτό όμως χρειάστηκε να γίνει σημαντική αναπροσαρμογή της τιμολόγησης των τουριστικών υπηρεσιών, ώστε να αυξηθεί η ελκυστικότητα του προορισμού. Το ίδιο επισημαίνεται και στην τελευταία έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος για τη νομισματική πολιτική. Εκεί μάλιστα επισημαίνεται ότι *«βασικός παράγοντας της αύξησης των αφίξεων και των ταξιδιωτικών εισπράξεων την περίοδο 2013-2014 είναι η πτώση των τιμών των τουριστικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών που σχετίζονται με αυτές.»* (ΤτΕ, 2015). Η μείωση των τιμών ευνοήθηκε και από τη μείωση του ΦΠΑ στις τουριστικές υπηρεσίες, καθώς και από τη γενικότερη ύφεση της ελληνικής οικονομίας (Χατζηδάκης, 2015).

Η αύξηση του εισερχόμενου τουρισμού ευνοήθηκε οπωσδήποτε και από την αναταραχή και την παρατεταμένη πολιτική αστάθεια και τις συγκρούσεις σε αρκετές περιοχές της Μεσογείου (Τυνησία, Λιβύη, Συρία) ή βορειότερα (Ουκρανία). Επίσης η μεταστροφή προς «φιλικότερους» προορισμούς μερίδας των τουριστών, προερχόμενων από χώρες όπου έχει αναπτυχθεί ένα περισσότερο ή λιγότερο λανθάνον αίσθημα ισλαμοφοβίας. Ένα επιπλέον στοιχείο που συνέβαλε στην αύξηση των τελευταίων χρόνων ήταν βέβαια η σημαντική άνοδος του εξερχόμενου τουρισμού από τη Ρωσία. Τέλος, η αξιόλογη άνοδος των αφίξεων από γειτονικές χώρες (Τουρκία, Βουλγαρία και Σερβία) συνέβαλε σημαντικά στη γενική αύξηση (Χατζηδάκης, 2015).

Με βάση τα προσωρινά στοιχεία από τις διεθνείς αεροπορικές και οδικές αφίξεις στη χώρα το 2016, που δημοσιοποίησε το Ινστιτούτο του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων οι αεροπορικές αφίξεις κινήθηκαν με άνοδο 9%. Το 2017 σε απόλυτα νούμερα οι αφίξεις ανήλθαν στα 16,87 εκατομμύρια έναντι 15,47 το 2015. Την ίδια στιγμή οι οδικές αφίξεις, όπως αναφέρουν τα προσωρινά στοιχεία που δημοσιοποιήθηκαν, «πάτησαν γκάζι» το τελευταίο τρίμηνο και διαμορφώθηκαν στα

12,047 εκατομμύρια, γεγονός που σημαίνει αύξηση 0,6% σε σχέση με τα 11,97 εκατ. του 2015.

Υπενθυμίζεται ότι το 2016 καταγράφεται και ρεκόρ επιβατικής κίνησης στα αεροδρόμια της χώρας, καθώς οι επιβάτες που διακινήθηκαν το δωδεκάμηνο του 2016 άγγιξαν τα 53,6 εκατομμύρια καταγράφοντας αύξηση 9,9% σε σχέση με το 2015. Από τα στατιστικά στοιχεία της ΥΠΑ για την κίνηση των αεροδρομίων προκύπτει πως ο συνολικός αριθμός των διακινήθέντων επιβατών το δωδεκάμηνο του 2016 έφθασε τους 53.637.249 παρουσιάζοντας αύξηση 9,9% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2015 κατά το οποίο είχαν διακινήθει 48.811.600 επιβάτες. Όσον αφορά τον αριθμό των πτήσεων στα ελληνικά αεροδρόμια ανήλθε στις 461.161 (από τις οποίες 189.710 εσωτερικού και 271.451 εξωτερικού) παρουσιάζοντας αύξηση 3,8% (+1,2% στις πτήσεις εσωτερικού και +5,7% στις πτήσεις εξωτερικού), σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2015 οπότε είχαν πραγματοποιηθεί 444.249 πτήσεις (www.iefimerida.gr, 20/1/17).

4.5 Η ΑΝΑΚΑΜΨΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Παρά τις ποικίλες αναταράξεις και τις διακυμάνσεις των επιδόσεων της τουριστικής κίνησης στην περιοχή της Αθήνας, τα τελευταία δεκαπέντε τουλάχιστον χρόνια η φυσιογνωμία της πρωτεύουσας ως τουριστικού προορισμού έχει μεταβληθεί σημαντικά. Τα νέα έργα υποδομής (αεροδρόμιο, μετρό, προαστιακός, τραμ, Αττική οδός, νέες μαρίνες Φλοίσβου και ΣΕΦ, το νέο Μουσείο της Ακρόπολης, νέοι χώροι πολιτισμού, νέοι πόλοι εμπορίου και ψυχαγωγίας), ο εκσυγχρονισμός των ξενοδοχειακών μονάδων, η αίγλη των Ολυμπιακών Αγώνων, έχουν αποτελέσει πλέον πολύτιμο κεφάλαιο στην αναβαθμισμένη τοποθέτηση στον διεθνή ανταγωνισμό και την ανάδειξη της Αθήνας ως μίας εκ των πρωτευουσών που διεκδικούν μερίδιο από τη διεθνή αγορά. Έχει επέλθει μια συνολική ποιοτική αναβάθμιση της τουριστικής ταυτότητας, σε σύγκριση τουλάχιστον με την προ του 2004 περίοδο.

Η Αθήνα βρίσκεται σήμερα σε μια ευαίσθητη πορεία ανάκαμψης ύστερα από πολλά χρόνια κρίσης ως τουριστικός προορισμός. Η θετική πορεία της Αθήνας, μετά από την καταστροφική πενταετία 2008-2013 (με πτώση των δεικτών απόδοσης από 40% έως και 60% και με 89 λιγότερες ξενοδοχειακές μονάδες), αφενός δεν μπορεί να

καλύπτει πλήρως τις μέχρι σήμερα απώλειες και αφετέρου, εξακολουθεί να μην ανταποκρίνεται στις αληθινές δυνατότητες και προοπτικές του προορισμού (Χατζηδάκης, 2015).

Πολλές από τις χρόνιες αδυναμίες (προβληματική καθαριότητα των δημόσιων χώρων και αναποτελεσματική διαχείριση απορριμμάτων, έλλειψη πρασίνου και ανεπάρκεια προστασίας του, ακατάλληλα ωράρια μουσείων και αρχαιολογικών χώρων, έλλειψη μεγάλου συνεδριακού κέντρου, ανυπαρξία συστηματικής τουριστικής προβολής και στρατηγικής μάρκετινγκ προορισμού, έλλειψη οργανωτικού και συντονιστικού φορέα, επικαλύψεις και μεταβολές αρμοδιοτήτων, είναι αδυναμίες που δυστυχώς ακόμα διατηρούνται. Τα παραπάνω αρνητικά δεδομένα συγκρατούν ή μπλοκάρουν τις προοπτικές εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης του προορισμού. Στις αδυναμίες αυτές ήρθαν να προστεθούν μετά το 2008 και τα νέα προβλήματα που προκάλεσε η οικονομική ύφεση, όπως είναι η εισροή μεταναστών, οι δασικές πυρκαγιές, οι επαναλαμβανόμενες βίαιες εκδηλώσεις και τα κλειστά καταστήματα στο κέντρο της πόλης, ακόμη και η μείωση του επιχειρηματικού, του συνεδριακού και του εσωτερικού τουρισμού, τα οποία έπληξαν ιδιαίτερα έντονα τον τουρισμό της Αθήνας (Χατζηδάκης, 2015).

Το τελευταίο διάστημα όμως οι προωθητικές ενέργειες του Δήμου Αθηναίων σε συνάρτηση με τις πρωτοβουλίες φορέων και εταιρειών όπως η Aegean, η οποία την τελευταία τριετία έχει προσθέσει σχεδόν 50 προορισμούς που συνδέονται αεροπορικώς με την Αθήνα, ενίσχυσαν τον αθηναϊκό τουρισμό, θέτοντας τις βάσεις για την επίτευξη νέου ρεκόρ αφίξεων ξένων επισκεπτών και δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την υλοποίηση νέων ξενοδοχειακών επενδύσεων στην πρωτεύουσα. Συγκεκριμένα στο διάστημα 2014-16 η συνολική αύξηση των αφίξεων ξένων τουριστών στην Αθήνα αγγίζει σε ποσοστό το 60% με πάνω από 1,5 εκατ. περισσότερες αφίξεις επισκεπτών σε σύγκριση με τα επίπεδα του 2013. Επίσης, με την διεξαγωγή της έκθεση σύγχρονης τέχνης documenta το 2017 και την ανακήρυξη της Αθήνας ως πρωτεύουσας Βιβλίου το 2018, καθώς επίσης τη μετεγκατάσταση της Εθνικής Βιβλιοθήκης και της Λυρικής Σκηνής στις νέες εγκαταστάσεις του Ιδρύματος Πολιτισμού «Σταύρος Νιάρχος», η Αθήνα καθιερώνεται ως σύγχρονος πολιτιστικός προορισμός (Κουσουνής, 2016).

Το 4^ο Travel Trade Athens που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2016 από την Εταιρεία Ανάπτυξης και Τουριστικής Προβολής του Δήμου Αθηναίων (ΕΑΤΑ) σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Tour Operators Ευρώπης είναι μία από τις σημαντικότερες διοργανώσεις προβολής της Αθήνας και προώθησης της πρωτεύουσας ως αποκλειστικού προορισμού. Οι 95 συμμετέχοντες επαγγελματίες της παγκόσμιας τουριστικής αγοράς που ήρθαν στην Αθήνα πραγματοποίησαν τον αριθμό ρεκόρ των 3.000 συναντήσεων με εκπροσώπους 155 ελληνικών εταιρειών (Κουσούνης, 2016).

Επίσης στο συνεδριακό τουρισμό, με βάση τα ετήσια στοιχεία του International Congress and Conventions Association (ICCA), η Αθήνα κέρδισε για το 2014 συνολικά 20 θέσεις στην παγκόσμια κατάταξη των δημοφιλέστερων συνεδριακών προορισμών, ανεβαίνοντας στην 27η θέση. Το 2015, παρά τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις της χρονιάς, κέρδισε τρεις ακόμη θέσεις και αναδείχθηκε στην 24η θέση της παγκόσμιας κατάταξης (Σούκη, 2016).

Τέλος η δυναμική που απέκτησε ο αθηναϊκός τουρισμός την τελευταία τριετία κινητοποίησε επενδυτικά κεφάλαια για τη λειτουργία νέων ξενοδοχείων 5 αστέρων στο κέντρο της πρωτεύουσας. Η συνολική αύξηση των αεροπορικών αφίξεων από το εξωτερικό στην Αθήνα σε ποσοστό έως 60% στην τριετία 2014-16 προκάλεσε επενδυτικό ενδιαφέρον για τη λειτουργία νέων ξενοδοχείων, το οποίο παραμένει ενεργό και για τη σεζόν του 2017 (Κουσούνης, 2016).

Στο επενδυτικό μέτωπο το καλοκαίρι άνοιξαν 3 μεγάλα ξενοδοχεία στην Αθήνα, δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας. Σε κτιριακό συγκρότημα λειτούργησε το ξενοδοχείο 5 αστέρων Electra Metropolis με δυναμικότητα 216 δωματίων. Επίσης άνοιξε το ξενοδοχείο Athens Tiare δυναμικότητας 111 δωματίων από την Mage Hotels and Resorts A.E. Επιπλέον άνοιξε το Athens Avenue με δυναμικότητα 94 δωμάτια. Παράλληλα, με τις παραπάνω μονάδες το ξενοδοχειακό δυναμικό της Αθήνας εμπλουτίστηκε και με μικρότερης δυναμικότητας, κυρίως, μπουτίκ ξενοδοχείων.

Η τελευταία πολυτελής ξενοδοχειακή άφιξη για το 2016, αφορά το Wyndham Grand Athens, μέλος του Wyndham Group Hotel, μίας εκ των μεγαλύτερων ξενοδοχειακών αλυσίδων διεθνώς με χαρτοφυλάκιο 8.000 μονάδων σε 73 χώρες. Το ξενοδοχείο διαθέτει, μεταξύ άλλων, 276 δωμάτια, 2.500 τ.μ. χώρους για συνέδρια και εκδηλώσεις (Κουσούνης, 2016).

5^ο Κεφάλαιο

Προβλήματα Και Προοπτικές Βελτίωσης Του Ελληνικού Τουριστικού Προϊοντος

5.1 ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΠΙΡΕΑΖΟΥΝ ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΙΟΝ

Η αντίφαση που βιώνει ο τουριστικός τομέας τα τελευταία χρόνια, είναι ένα γεγονός που προβληματίζει. Έτσι, ενώ οι διεθνείς αφίσξεις καταγράφουν κάθε χρόνο νέα ρεκόρ, τα έσοδα των ξενοδοχειακών μονάδων εμφανίζουν μικρή αύξηση και, ταυτόχρονα, τα καθαρά αποτελέσματα βαίνουν μειούμενα.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα δείγματος (838 ξενοδοχειακών μονάδων που έχει συγκεντρώσει η ICAP) , που αποτελεί περίπου το 8,61% των συνολικών ξενοδοχείων της χώρας (9.730 σύμφωνα με το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος), ο κύκλος εργασιών εμφάνισε το 2015 μία μικρή αύξηση κατά 2,9%, σε 1,94 δισ. ευρώ έναντι 1,88 δισ. ευρώ στη χρήση του 2014, ωστόσο τα κέρδη προ φόρων μειώθηκαν κατά 31,4%, σε 73,34 εκατ. ευρώ έναντι 106,50 εκατ. ευρώ το αντίστοιχο διάστημα του 2014 (www.naftemporiki.gr, 6/2/17).

Αυτή η αντίφαση έχει τις ρίζες της και σε άλλα στοιχεία πέραν της οικονομικής κρίσης, ιδιαίτερα από το 2012 και έπειτα. Μερικά από αυτά αναλύονται στη συνέχεια.

5.1.1 ΚΥΚΛΟΣ ΖΩΗΣ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ

Ο τουρισμός είναι ένα φαινόμενο το οποίο υπόκειται στις τυχαίες συχνά μεταβολές ενός οικονομικό-κοινωνικού περιβάλλοντος. Ως κύρια μεταβλητή των παραπάνω ανάγεται το προϊόν και όχι η ζήτηση. Έτσι το τουριστικό προϊόν, στα πλαίσια μιας παραδοσιακής καταναλωτικής διαδικασίας, από την δεκαετία του '60' έως σήμερα, υπέστη αρκετές μεταβολές και διήνυσε τα στάδια του κύκλου ζωής του προϊόντος: δημιουργία/εισαγωγή, ανάπτυξη, ωριμότητα, κορεσμός, παρακμή.

Αρχικά κάθε προϊόν αποτελεί μία καινοτομία που απευθύνεται σ ένα περιορισμένο τμήμα ενός πληθυσμού, εξαιτίας του σχετικά υψηλού του κόστους. Τα κέρδη παραγωγικότητας που καταγράφονται σταδιακά οφείλονται στην αύξηση της παραγωγικής βάσης, στον εξορθολογισμό και την βελτίωση των μεθόδων παραγωγής, οι οποίες σχετίζονται και με έναν σταδιακό εκδημοκρατισμό και μαζικοποίηση του τουρισμού.

Φαινόμενα όπως ο μιμητισμός τείνουν να καταστήσουν το προϊόν κοινότυπο, ενώ υποκατάστατά του το οδηγούν σε μία φάση μικρού βαθμού χρησιμότητας. Τα έσοδα μειώνονται και ξεκινά μία περίοδος παρακμής του προϊόντος.

Είναι πιθανόν να παρατηρηθεί κατά την τελευταία φάση του κύκλου ζωής του προϊόντος ένας χωρικός επαναπροσδιορισμός προς άλλες περιοχές ή και χώρες υποδοχής, στο μέτρο όπου η σύνθεση της προστιθεμένης αξίας είναι αρκετά χαμηλή και η έρευνα, ανάπτυξη και καινοτομία ανύπαρκτη (Βαρβαρέσος, 2009).

Ο κύκλος ζωής του προϊόντος φαίνεται να ανταποκρίνεται συχνά στην ανάπτυξη του τουριστικού προϊόντος και στον εκδημοκρατισμό των διακοπών, όπου η τουριστική ζήτηση απευθύνεται σε όλο και χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα και απεικονίζεται στο μοντέλο των 4S (Sun, Sand, Sea, and Sex). Ως εκ τούτου η απαρχή της κρίσης μπορεί να συνδυαστεί με την κρίση του "μοντέλου των 4S". Η ζήτηση του τουριστικού προϊόντος των 4S υπήρξε αυξητική για ένα μεγάλο αριθμό ετών. Ως εκ τούτου μία μαζική προσφορά αναπτύχθηκε με ταχείς ρυθμούς προκειμένου να την ικανοποιήσει. Όμως στο στάδιο της ωριμότητας ο ρυθμός ανάπτυξης σταματά. Η μελέτη του ελληνικού τουριστικού προϊόντος δείχνει ότι η ικανοποίηση που απορρέει από την κατανάλωση τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών μειώνεται διαχρονικά. (Βαρβαρέσος, 2009).

5.1.2 ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

Είναι σαφές ότι ο ελληνικός τουρισμός έχει πρόβλημα ανταγωνιστικότητας. Το πρόβλημα οφείλεται στην υπερφορολόγηση του τουριστικού προϊόντος. Τα τελευταία δύο χρόνια, έχουν επιβληθεί τα ακόλουθα μέτρα:

- ✘ Αύξησε το ΦΠΑ στη διαμονή στο 13%.
- ✘ Κατάργηση των μειωμένων συντελεστών ΦΠΑ στα νησιά.
- ✘ Αύξησε τον ΦΠΑ στην εστίαση στο 23% και αργότερα στο 24%.

- ⌘ Θεσμοθετήθηκε το τέλος διαμονής σε ξενοδοχεία και ενοικιαζόμενα δωμάτια.
- ⌘ Μετατάχθηκαν τα περισσότερα είδη και υπηρεσίες στον υψηλότερο συντελεστή ΦΠΑ, στο 24%.
- ⌘ Αύξηση των φορολογικών και ασφαλιστικών επιβαρύνσεων για επιχειρήσεις και επαγγελματίες.

Το 2016 εμφανίστηκαν σε μικρό βαθμό οι αρνητικές συνέπειες από τη μείωση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος που έχει γίνει πιο ακριβό, με αποτέλεσμα να μην μπορεί ο τουρισμός να συνεχίσει τη δυναμική που είχε το 2013 και το 2014 (Κόνσολας, 2016).

5.1.3 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΑ

Τα αεροδρόμια αποτελούν τη βασική πύλη εισόδου τουριστών στην χώρα, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των αφίξεων προέρχεται από εκεί. Πολλά όμως περιφερειακά αεροδρόμια παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα, σε διάφορα επίπεδα δυσχεραίνοντας την μεταβίβαση από και προς των τουριστών. Συγκεκριμένα το (Μανδραβέλης & Κασσίμη, 2014):

Θεσσαλονίκη. Περιλαμβάνει περιορισμένης έκτασης εγκαταστάσεις και είναι το τρίτο μεγαλύτερο αεροδρόμιο, σε επιβατική κίνηση της χώρας μετά εκείνο της Αθήνας. Εκτιμάται ότι απουσιάζουν τουλάχιστον 13.000 έως 23.000 τ.μ. τερματικών σταθμών, προκειμένου να ανακουφίσουν τη διέλευση των επιβατών. Επίσης, οι διαδρομές των λεωφορείων που μεταφέρουν επιβάτες από και προς τα αεροσκάφη προκαλούν κυκλοφοριακό κομφούζιο στο αεροδρόμιο, το οποίο φαίνεται ότι αδυνατεί να εξυπηρετήσει τις 168 πτήσεις που πραγματοποιούνται ημερησίως τους θερινούς μήνες και τους 17.000 επιβάτες. Τέλος, η απουσία τομογράφων που πραγματοποιούν τους ελέγχους ασφαλείας των αποσκευών σε κάθε γκισέ check-in αναγκάζει επιβάτες να μεταφέρουν αποσκευές σε άλλα σημεία όπου διατίθενται τα ειδικά μηχανήματα.

Ρόδος. Το Αεροδρόμιο «Διαγόρας» της Ρόδου, έχουν γίνει αρκετά έργα αναβάθμισης τα τελευταία δέκα χρόνια, όπως η επέκταση του κεντρικού δαπέδου στάθμευσης αεροσκαφών, ενώ και η κατασκευή του κτιρίου του αεροσταθμού έλαβε χώρα στο τέλος της περασμένης δεκαετίας. Οι εγκαταστάσεις, δε, θεωρούνται επαρκείς καθώς ο τερματικός σταθμός αναπτύσσεται σε περίπου 50.000 τ.μ. εξυπηρετώντας περίπου 4 εκατ. επιβάτες.

Χανιά. Ο αεροσταθμός χρήζει επέκτασης και ήδη δεν επαρκεί να καλύψει τις υφιστάμενες ανάγκες. Στη συγκεκριμένη περίπτωση χρήζει επέκτασης ο τερματικός σταθμός, το δάπεδο στάθμευσης αεροσκαφών και, τέλος, είναι αναγκαία η δημιουργία νέου πύργου ελέγχου.

Σαντορίνη. Το Αεροδρόμιο Σαντορίνης είναι το αεροδρόμιο που χρειάζεται μεγαλύτερες επενδύσεις. Εξυπηρετεί περί το ένα εκατ. επιβάτες ετησίως και ο επιβατικός σταθμός του δεν ξεπερνά τα 1.000 τ.μ. Διαθέτει δηλαδή, αναλογικά, τις πιο περιορισμένες εγκαταστάσεις τερματικών σταθμών απ' όλα τα αεροδρόμια της χώρας.

Κως. Το νησί διαθέτει ένα από τα μεγαλύτερα αεροδρόμια της χώρας σε όρους διακίνησης επιβατών. Πάνω από 2 εκατ. επιβάτες διέρχονται από τον Αερολιμένα «Ιπποκράτης», που συναγωνίζεται σε κίνηση τα αεροδρόμια των Χανίων και της Κέρκυρας. Κι εδώ απουσιάζουν οι κατάλληλοι τερματικοί σταθμοί που θα εξυπηρετήσουν τον τεράστιο όγκο αφικνούμενων τουριστών, ειδικά κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών.

Μύκονος. Τα εκατομμύρια ταξιδιωτών που επισκέπτονται σε ετήσια βάση τη Μύκονο «εξυπηρετούνται» από μόλις πέντε γκισέ επικύρωσης εισιτηρίου (check-in) στα οποία ο συνωστισμός είναι απερίγραπτος. Επίσης η αναζήτηση ταξί από τους επισκέπτες του νησιού που βγαίνουν από το αεροπλάνο, απαιτεί μεγάλη υπομονή, καθώς η διάρκεια αναμονής στις πιάτσες των ταξί εκτός αεροδρομίου μπορεί να αγγίζει και τις τρεις ώρες. Εκτός αυτού, σύμφωνα με στελέχη της ΥΠΑ, ο διάδρομος στον οποίο τροχοδρομούν τα αεροσκάφη είναι σε ιδιαίτερα.

Κέρκυρα. Στο αεροδρόμιο της Κέρκυρας συναντάει κανείς μια παγκόσμια πρωτοτυπία. Κάθε απογείωση ή προσγείωση αεροσκάφους συνοδεύεται από διακοπή της οδικής κυκλοφορίας οχημάτων, καθώς ο δρόμος γειτνιάζει με αεροδιάδρομο, ο οποίος δεν διαθέτει τις απαιτούμενες πιστοποιήσεις από τους διεθνείς οργανισμούς.

5.1.4 ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Σε υπ' αριθμόν ένα κίνδυνο για τον ελληνικό τουρισμό αναδεικνύεται η διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος, καθώς η αδυναμία διαχείρισης της τουριστικής εικόνας

της χώρας στις ξένες αγορές σε σχέση με το προσφυγικό ζήτημα έγινε εμφανής από την περσινή σεζόν. Αποτέλεσε τον βασικότερο λόγο της πτώσης που υπέστησαν κατά το α' εξάμηνο οι αφίξεις και οι ταξιδιωτικές εισπράξεις. Και αν δεν μεσολαβούσαν τα προβλήματα τρομοκρατίας που αντιμετώπισαν προορισμοί της Μεσογείου, με αποτέλεσμα να κατευθυνθεί μέρος της διεθνούς ταξιδιωτικής κίνησης και προς τη χώρα, μπορεί ο ελληνικός τουρισμός να παρέμενε σε αρνητικό πεδίο και στο β' εξάμηνο, κατά το οποίο σημειώνεται ανάκαμψη.

Επιπλέον, την άκρως αρνητική εικόνα που εμφάνιζε ο ελληνικός τουρισμός στην αρχή της περσινής σεζόν καταγράφει στην τελευταία έκθεσή του και το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδίων και Τουρισμού (WTTC). Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία του WTTC για τις διεθνείς αφίξεις, μεταξύ των 25 χωρών της ευρωπαϊκής λίστας πτώση σημειώθηκε τους πρώτους μήνες μόνο σε Ελλάδα, Τουρκία, Γαλλία και Ελβετία. Αλλά και στην αντίστοιχη διεθνή λίστα με 23 χώρες για τα τουριστικά έσοδα, η Ελλάδα περιλήφθηκε μεταξύ των 6 προορισμών όπου είχαν απώλειες και ειδικότερα στην 3η θέση με το υψηλότερο ποσοστό πτώσης μετά τη Ρωσία και την Τουρκία (Κουσούνης, 2016).

Μελέτη που πραγματοποιήθηκε από τη βρετανική εταιρεία «Censuswide» για λογαριασμό του «SETE Intelligence», καταγράφει τις επιπτώσεις της προσφυγικής κρίσης στον ελληνικό τουρισμό. Η μελέτη δεν αφορούσε αποκλειστικά τα ταξίδια στην Ελλάδα, αλλά και μια σειρά άλλες χώρες, όπως είναι η Ισπανία, η Ιταλία, η Γαλλία, η Κροατία και η Τουρκία.

Το διάστημα που μεσολάβησε από τον Ιανουάριο του 2016 ως τον Απρίλιο του 2016, η προσφυγική κρίση στην Ελλάδα επηρέασε την αντίληψη της γερμανικής αγοράς, όσον αφορά στα ταξίδια. Ειδικότερα, το στοιχείο στην πρώτη έρευνα, είχε επίδραση σε ποσοστό 46%. Στη δεύτερη έρευνα, η επίδραση του ζητήματος αυτού στην απόφαση του Γερμανού τουρίστα, ανέβηκε στο 52%.

Το ίδιο διάστημα, η επίδραση της προσφυγικής κρίσης στην Ελλάδα επηρέασε την αντίληψη των υποψήφιων τουριστών της χώρας, όσον αφορά τα ταξίδια προς την Ελλάδα. Ειδικότερα το ποσοστό στην έρευνα του Ιανουαρίου το 2016 ήταν 39% και σε αυτή του Απριλίου το 2016 ανήλθε στο 55%.

Στην αντίπερα όχθη η αμερικανική αγορά επηρεάστηκε σε μικρότερη κλίμακα από την επίπτωση της προσφυγικής κρίσης. Συγκεκριμένα, στην πρώτη έρευνα φαίνεται

να επηρεάζει την αντίληψη των υποψήφιων τουριστών σε ποσοστό 28% και στη δεύτερη έρευνα σε ποσοστό 31%.

Τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν πως όσο πλησιέστερα στην πραγματοποίηση του ταξιδιού βρίσκεται ο υποψήφιος τουρίστας, τόσο περισσότερο επηρεάζει η προσφυγική κρίση την απόφαση του. Επίσης η δεύτερη έρευνα, τον Απρίλιο του 2016, έγινε λίγο καιρό μετά την επίτευξη της συμφωνίας Ευρωπαϊκής Ένωσης - Τουρκίας, που αναθέριμανε τη διεθνή ειδησεογραφία για το προσφυγικό ζήτημα (www.emprosnet.gr, 5/7/16).

Από την άλλη η αρνητική απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στο αίτημα της Ελλάδας, για εφαρμογή του πιλοτικού προγράμματος θεωρήσεων βίζας στις πύλες εισόδου των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, δημιουργεί ένα ακόμα πλήγμα στον τουρισμό της χώρας. Η εφαρμογή του πιλοτικού προγράμματος σχετίζεται με τη λειτουργία της Συνθήκης Σένγκεν, βάσει της οποίας επιτρέπεται η ελεύθερη διακίνηση πολιτών εντός των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εφαρμόζουν την Συνθήκη. Η προσφυγική κρίση και τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν μεταξύ των κρατών - μελών από τις οποίες περνούσαν οι πρόσφυγες το 2015 και στις αρχές του 2016, οδήγησε στην αναστολή της Συνθήκης Σένγκεν. Επιπλέον άλλαξε την στάση των κοινοτικών αρχών έναντι τέτοιων προγραμμάτων.

Στην περίπτωση της Λέσβου, το συγκεκριμένο πιλοτικό πρόγραμμα, ποτέ δεν αξιοποιήθηκε από μεγάλο αριθμό τουριστών που προέρχονταν από την Τουρκία ή άλλες τρίτες χώρες. Ωστόσο η διακοπή του, αποτελεί ένα επιπρόσθετο πλήγμα στην ήδη καταρρέουσα τουριστική κίνηση. Επιπρόσθετα, η συγκεκριμένη επιλογή οδηγεί σε εκτιμήσεις που θέλουν την κυβέρνηση και τις Βρυξέλλες να έχουν αποφασίσει τη μετατροπή των νησιών του ανατολικού Αιγαίου σε ανοιχτή «φυλακή» για πρόσφυγες και μετανάστες, όπως αναφέρουν σε ανακοίνωσή τους, το Επιμελητήριο Λέσβου, η Ένωση Ξενοδόχων και η Ένωση Τουριστικών Πρακτόρων (www.emprosnet.gr, 9/2/17).

5.1.5 ΔΟΥΡΥΦΟΡΙΚΟΣ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Στα περισσότερα κράτη, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, ο τουρισμός δεν αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της εθνικής οικονομίας. Τα στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν για τον τουρισμό στην ελληνική οικονομία, εμπεριέχονται μέσα στην

κατηγορία υπηρεσίες και έτσι υπάρχει μεγάλη δυσκολία διαχωρισμού του τουρισμού από την γενική κατηγορία των υπηρεσιών. Η οικονομική προσέγγιση του τουριστικού τομέα και κατά συνέπεια η καταγραφή και ανάλυση των οικονομικών επιπτώσεών του, σημαίνει αρχικά την ακριβή οριοθέτησή του και στη συνέχεια την λεπτομερή ανάλυση της θέσης του, στο διεθνές εμπόριο και στις εθνικές οικονομίες. Μέχρι σήμερα κάτι τέτοιο δεν έχει επιτευχθεί, εξαιτίας των ελλειπών εθνικοστατιστικών πληροφοριακών στοιχείων. Η απουσία τέτοιας πληροφόρησης, προδιαγράφει σπασμωδικές κινήσεις με αβέβαιο αποτέλεσμα. Η έλλειψη Δορυφορικού Λογαριασμού Τουρισμού, είναι η απάντηση σε όλα τα παραπάνω. Ο δορυφορικός λογαριασμός, είναι ένας λογαριασμός που δημιουργήθηκε για να προσεγγίσει το φαινόμενο του τουρισμού σε μια χώρα και δημιουργήθηκε από το υπουργείο τουρισμού της Γαλλίας τη δεκαετία του 1980. Στον λογαριασμό αυτό γίνεται λεπτομερής καταγραφή συναλλαγών τόσο από τον εσωτερικό όσο και το διεθνή τουρισμό μιας χώρας, όσο και αυτών που προέρχονται από υπηρεσίες και αγαθά που ζητούνται από τους τουρίστες και τους προσφέρονται (Ζαχαράτος, 1999).

Δύο προσπάθειες που έγιναν στην Ελλάδα για την ανάπτυξη ΔΛΤ ήταν οι εκθέσεις του WTTC και το έργο για Πληροφοριακό Σύστημα-ΔΛΤ και Παρατηρητήριο Τουρισμού. Για το συγκεκριμένο έργο με την επωνυμία : «Ολοκληρωμένο Πληροφοριακό Σύστημα Στρατηγικού Σχεδιασμού Στρατηγικού Τομέα» δαπανήθηκαν από την κοινωνία της πληροφορίας περίπου 2,3 εκατ. ευρώ για ένα πληροφοριακό σύστημα, το οποίο δεν μπορεί να λειτουργήσει γιατί δεν υπάρχει το περιεχόμενο, δηλαδή η εξειδικευμένη έρευνα και η οικονομική-στατιστική ανάλυση των στοιχείων, παρ' ότι η ολοκλήρωση των μελετών πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 2008 και δεν ενδιαφέρθηκε από τότε κανείς προκειμένου να ενεργοποιηθούν οι λογαριασμοί αφού αξιοποιηθούν οι σχετικές μελέτες (www.matrix24.gr, 13/5/12).

5.1.6. ΜΕΙΩΜΕΝΕΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ

Αύξηση της ταξιδιωτικής κίνησης κατά 6,1% αλλά μείωση των ταξιδιωτικών εισπράξεων κατά 7,9% καταδεικνύουν τα οριστικά στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος (ΤτΕ) για το ταξιδιωτικό ισοζύγιο της περιόδου Ιανουαρίου – Σεπτεμβρίου του 2016. Η εξέλιξη αυτή, σύμφωνα με την ΤτΕ, οφείλεται στη μείωση των

ταξιδιωτικών εισπράξεων κατά 1,007 δισ. ευρώ ή 7,9% και στην αύξηση των ταξιδιωτικών πληρωμών κατά 5 εκατ. ευρώ ή 0,3%.

Η μείωση των ταξιδιωτικών εισπράξεων ήταν αποτέλεσμα κυρίως της πτώσης της μέσης δαπάνης ανά ταξίδι κατά 75 ευρώ ή 13,2%, καθώς η εισερχόμενη κίνηση ταξιδιωτών αυξήθηκε κατά 6,1%. Συγκεκριμένα, μείωση κατά 8,8% παρουσίασε η δαπάνη ανά διανυκτέρευση, ενώ η μέση διάρκεια παραμονής διαμορφώθηκε στις 7,2 διανυκτερεύσεις, μειωμένη κατά 4,9%. Ο αριθμός των διανυκτερεύσεων παράλληλα, παρουσίασε αύξηση κατά 1,0%.

Οι ταξιδιωτικές εισπράξεις διαμορφώθηκαν στα 11,781 δισ. ευρώ, παρουσιάζοντας μείωση κατά 7,9% σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2015. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται κυρίως στη μείωση των εισπράξεων από τους κατοίκους των λοιπών χωρών εκτός της Ε.Ε. κατά 15,4%, οι οποίες διαμορφώθηκαν στα 3,206 δισ. ευρώ, αντιπροσωπεύοντας το 27,2% του συνόλου των εισπράξεων, όπως επίσης και στη μείωση των εισπράξεων από τους κατοίκους των χωρών της Ε.Ε. κατά 5,1%, οι οποίες διαμορφώθηκαν στα 8,190 δισ. ευρώ.

Όσον αφορά τις σημαντικότερες χώρες προέλευσης ταξιδιωτών, οι εισπράξεις από τη Γερμανία μειώθηκαν κατά 8,5% στα 1,837 δισ. ευρώ και οι εισπράξεις από τη Γαλλία περιορίστηκαν κατά 25,8% στα 826 εκατ. ευρώ. Οι εισπράξεις από το Ηνωμένο Βασίλειο επίσης, συρρικνώθηκαν κατά 7,4% στα 1,730 δισ. ευρώ. Από τις μη ευρωπαϊκές χώρες, αύξηση κατά 2,9% παρουσίασαν οι εισπράξεις από τη Ρωσία, οι οποίες διαμορφώθηκαν στα 401 εκατ. ευρώ, ενώ οι εισπράξεις από τις ΗΠΑ σημείωσαν κάμψη κατά 26,1% στα 633 εκατ. ευρώ.

Η ταξιδιωτική κίνηση από τις χώρες της Ε.Ε. αυξήθηκε κατά 13,1% σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2015, εξέλιξη η οποία οφείλεται στην αύξηση κατά 20,5% της ταξιδιωτικής κίνησης από τις εκτός της Ευρωζώνης χώρες της Ε.Ε.. Αντιθέτως, η ταξιδιωτική κίνηση από τις λοιπές χώρες εκτός της Ε.Ε., παρουσίασε μείωση κατά 13,2% και διαμορφώθηκε στους 6,506 εκατ. ταξιδιώτες (www.naftemporiki.gr, 16/1/17).

5.2 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ

Το τουριστικό προϊόν και ο τουρισμός γενικότερα, πέρα από τις δυσκολίες που έχουν προκύψει τα τελευταία χρόνια από την οικονομική κρίση, βρίσκεται σε κομβικό σημείο και χρειάζονται συντονισμένες πολιτικές και όχι μόνο, για να μπορέσει να αποκτήσει τη θέση που του αρμόζει. Πρέπει το τουριστικό προϊόν να γίνει ποιοτικότερο και ανταγωνιστικότερο, για να επιτευχθεί αυτό χρειάζεται συνεργασία του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα, αλλά και να υπάρξει μια αποτελεσματική και σωστά οργανωμένη στρατηγική. Στην συνέχεια παρουσιάζονται μερικά 'μέτρα', θα μπορούν να λειτουργήσουν θετικά προς αυτή την κατεύθυνση.

5.2.1 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ο τουρισμός είναι ένα επώνυμο εθνικό προϊόν και όπως κάθε τέτοιο προϊόν απαιτεί διεθνή επιβεβαίωση, μέσω της πιστοποίησης σύμφωνα με κάποια πρότυπα. Γενικότερα, απαιτείται μια εθνική πολιτική ποιότητας στον τουρισμό, η οποία καθοδηγεί τις ενέργειές της με τελικό στόχο την προσέλκυση τουριστών και τη βελτιστοποίηση του λόγου τιμή / ποιότητα. Η εκπαίδευση, δηλαδή η οργανωμένη παιδεία μέσω σχολείων και θεσμοθετημένων ελέγχων και εκπαιδευτικών διαδικασιών, είναι η προϋπόθεση για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, να εφαρμοστεί δηλαδή η πολιτική της ποιοτικής τουριστικής εκπαίδευσης. Γι' αυτό θα πρέπει να υπάρξει σύνδεση και συνεργασία όλων των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που παρέχουν τουριστική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Να δημιουργηθεί ένα σχέδιο στρατηγικής τουριστικής εκπαίδευσης που θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τους παρακάτω άξονες (Γερνά κ.α.,2013):

- Προγράμματα επιμόρφωσης κατοίκων και τουριστών.
- Προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.
- Συστηματική μελέτη και έρευνα των συνθηκών εργασίας στον τουριστικό τομέα.

Διαβαθμίζοντας αυτή την χρονική περίοδο την τουριστική εκπαίδευση στην Ελλάδα βάση των στοιχείων του Υπουργείου Τουρισμού σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας, παρουσιάζονται τα εξής:

- ✓ Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν υπάρχει σχολή που να είναι αποκλειστικά τουριστικών επιχειρήσεων, παρά μόνο Ανώτερα Τεχνολογικά Ιδρύματα, που στη σχολή της Διοίκησης & Οικονομίας, που διαθέτουν, σε μια από τις κατευθύνσεις τους έχουν και την Τουριστική Διοίκηση.
- ✓ Αναβαθμίστηκαν τα προγράμματα σπουδών των Ανώτερων Σχολών Τουριστικής Εκπαίδευσης και δημιουργήθηκαν επαγγελματικές σχολές τριετούς φοίτησης που προσφέρουν υψηλής ποιότητας εκπαίδευση και κατάρτιση σε Έλληνες και ξένους σπουδαστές που προτίθενται να δραστηριοποιηθούν στην ξενοδοχειακή βιομηχανία σε συνδυασμό με πρακτική άσκηση σε ξενοδοχειακές μονάδες. Οι σπουδές θα παρέχονται και στην αγγλική γλώσσα, ώστε να προσελκύσουν σπουδαστές από την ευρύτερη ευρωπαϊκή - μεσογειακή περιοχή αλλά και από τα Βαλκάνια και τη Ρωσία, με οικονομική συμμετοχή των σπουδαστών αυτών. Επιπλέον, θα δίνεται η δυνατότητα στους αποφοίτους να συνεχίσουν την φοίτησή τους στις αντίστοιχες σχολές των ΑΕΙ και ΑΤΕΙ της χώρας (www.mintour.gov.gr, 2017).
- ✓ Στην μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση υπάρχουν τα Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΔΙΕΚ) που προσφέρουν συγκεκριμένες ειδικότητες στον τουριστικό και επισιτιστικό τομέα (www.mintour.gov.gr, 2017).
- ✓ Στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση οι Επαγγελματικές Σχολές (ΕΠΑ.Σ) καταργήθηκαν από τις 15/9/15, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον πρόσφατο νόμο 4186/2013 «Αναδιάρθρωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις» (ΦΕΚ 193/Α) του Υπουργείου Παιδείας & Θρησκευμάτων (www.mintour.gov.gr, 2017).
- ✓ Ενισχύονται τα Προγράμματα Σπουδών Κατάρτισης και Δια Βίου Εκπαίδευσης, σε διάφορους τομείς του τουρισμού ώστε να ικανοποιηθούν οι ανάγκες της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας για διεύρυνση και εμπλουτισμό των δεξιοτήτων των νέων αλλά και των απασχολούμενων στον τουρισμό. Το Υπουργείο υλοποιεί ήδη Πρόγραμμα Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης για εργαζομένους, εποχιακά εργαζομένους, αυτοαπασχολούμενους και επιχειρηματίες, που δραστηριοποιούνται σε επιχειρήσεις στο χώρο του τουρισμού (www.mintour.gov.gr, 2017).

- ✓ Οι σχολές των ξεναγών από το 2013, δεν λειτουργούν προσωρινά, αναθεωρείται το πρόγραμμα σπουδών και απελευθερώνεται το επάγγελμα του ξεναγού. Παράλληλα, σε συνεργασία με το ΥπΠΕΘΠΑ, εκδόθηκε Κοινή Υπουργική Απόφαση για την εκπόνηση προγραμμάτων ταχύρρυθμης κατάρτισης στο επάγγελμα του ξεναγού ειδικά για του αποφοίτους ανώτατων σχολών Ιστορίας και Αρχαιολογίας (www.mintour.gov.gr, 2017).

5.2.2 ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η αναζήτηση της αειφόρου ανάπτυξης ξεκίνησε αρχικά ως μια προσπάθεια γεφύρωσης του χάσματος μεταξύ των περιβαλλοντικών ανησυχιών για τις όλο και περισσότερο εμφανείς οικολογικές συνέπειες των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και των κοινωνικοπολιτικών ανησυχιών για τα ζητήματα ανάπτυξης (Robinson, 2004).

Σήμερα, ο εννοιολογικός ορισμός για τον αειφόρο τουρισμό, δίνει έμφαση στην ισορροπία μεταξύ των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών πτυχών του τουρισμού, στην ανάγκη να εφαρμοστούν οι αρχές της αειφορίας σε όλους τους τομείς του τουρισμού, αλλά και σε παγκόσμιους στόχους, όπως η συμβολή του τουρισμού στην εξάλειψη της φτώχειας.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης και στο πλαίσιο της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020», τέσσερις είναι οι προτεραιότητες που έχουν ως στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της ικανότητας αειφόρου ανάπτυξης του ευρωπαϊκού τουρισμού: Πρώτον, η ενθάρρυνση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού τομέα μέσω της καινοτομίας, της βελτίωσης των επαγγελματικών δεξιοτήτων, της μείωσης της εποχικότητας της ζήτησης και της διαφοροποίησης των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών. Δεύτερον, η προώθηση της ανάπτυξης βιώσιμου, υπεύθυνου και ποιοτικού τουρισμού. Τρίτον, η εδραίωση της εικόνας και της προβολής της Ευρώπης ως ένα σύνολο βιώσιμων και ποιοτικών τουριστικών προορισμών με την δημιουργία ενός «σήματος της Ευρώπης», με την προώθηση της Ευρώπης ως βιώσιμου τουριστικού προορισμού υψηλής ποιότητας μέσω της δικτυακής πύλης «visiteurope.com» και με την ενίσχυση της συμμετοχής της ΕΕ σε διεθνή φόρουμ. Τέταρτον, η μεγιστοποίηση του δυναμικού των πολιτικών και των χρηματοδοτικών μέσων της ΕΕ για την ανάπτυξη του τουρισμού (Βερνίκος, 2015).

Στην Ελλάδα το περιβάλλον και τουρισμός είναι δύο έννοιες ταυτόσημες, που πρέπει να λειτουργήσουν μαζί για να υπάρχει τουριστική ανταγωνιστικότητα. Καθώς το

μέλλον της Ελλάδας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον τουρισμό, χρειάζεται μια στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης με σταθερό προσανατολισμό και συγκεκριμένους στόχους. Σίγουρα χρειάζεται έμφαση στις μεταφορικές υποδομές (αεροδρόμια και λιμάνια) αλλά και στις υποδομές διαχείρισης αποβλήτων. Χρειάζεται ακόμη μεγαλύτερη βελτίωση του ρυθμιστικού και νομοθετικού πλαισίου, ώστε να διευκολύνονται οι νέες επενδύσεις τόσο του δημόσιου τομέα όσο και του ιδιωτικού. Είναι επίσης, απαραίτητες να γίνουν, τουριστικές επενδύσεις σε ποιοτικές μονάδες τόσο μικρές και εναλλακτικές όσο και ολοκληρωμένες και επώνυμες. Χρειάζεται τέλος, όλες οι τουριστικές επιχειρήσεις να υιοθετήσουν εργαλεία περιβαλλοντικής διαχείρισης που πολλές φορές απαιτούν συλλογικότητα γιατί οι μεμονωμένες πρωτοβουλίες και ενέργειες αρκετών τουριστικών επιχειρηματιών δεν μπορούν εύκολα να αποδώσουν, αν δεν υπάρχει συντονισμός σε ευρύτερο επίπεδο με συλλογικούς επιχειρηματικούς φορείς και συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι ενέργειες αυτές θα οδηγήσουν σ' έναν πιο ποιοτικό, διαφοροποιημένο και πολυθεματικό τουρισμό, που θ' απευθύνεται σε ένα κοινό με υψηλότερες απαιτήσεις, θα σέβεται και θα προστατεύει το περιβάλλον και παράλληλα θα αξιοποιεί τους τουριστικούς πόρους (Βερνίκος, 2015).

Φυσικά όλα τα παραπάνω για να λειτουργήσουν πρέπει να συνδεθούν και με την εκπαίδευση, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα και συγκεκριμένα με την αειφόρο τουριστική εκπαίδευση. Ειδικοί στα τουριστικά θέματα, όπως ο Ελβετός Bitter, υπογραμμίζουν ότι για να μπορέσει να επιτελέσει ο τομέας του τουρισμού ευεργετικό έργο χρειάζεται να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση των ατόμων που εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα στο πεδίο αυτό και στην ανάπτυξη του αισθήματος της ευθύνης και της τουριστικής συνείδησης με υπόβαθρο την αειφορία και την φιλοπεριβαλλοντική στόχευσή της, ώστε να ελαχιστοποιηθούν τα υποπροϊόντα της τουριστικής δραστηριότητας, όπως η αστικοποίηση, η μόλυνση και η διάβρωση (Χουδράκης, 2016).

5.2.3 ΔΙΑΦΗΜΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ

Το ελληνικό τουριστικό προϊόν άρχισε να διαφημίζεται συστηματικά από το 1950 και κυρίαρχο στοιχείο ήταν ο ήλιος και η θάλασσα. Αυτό το χαρακτηριστικό καθόριζε το

τουριστικό προϊόν για πολλές δεκαετίες, περιορίζοντας έτσι και την δυναμική του σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Τα τελευταία χρόνια γίνεται μια προσπάθεια για προβολή και άλλων χαρακτηριστικών του τουριστικού προϊόντος που θα το κάνουν πιο ευέλικτο και με μεγαλύτερη διάρκεια και γενικά πιο στοχευμένη διαφήμιση.

Από την άλλη η ουσιαστική προσφορά του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας, ιδιαίτερα τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, αλλά και τα ρεκόρ αφίξεων που πραγματοποιήθηκαν τα δύο προηγούμενα έτη, έδωσαν μια προτεραιότητα σ' αυτό τον τομέα. Συγκεκριμένα την ένταξη του έργου Διαφήμιση - Προβολή Τουριστικών Προγραμμάτων, συνολικού προϋπολογισμού 8 εκατ. ευρώ, στο εθνικό σκέλος του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων, ενέκρινε ο Αναπληρωτής Υπουργός Οικονομίας και Ανάπτυξης. Το έργο αφορά τον σχεδιασμό και την κατάρτιση ολοκληρωμένων διαφημιστικών προγραμμάτων για την προώθηση του τουριστικού προϊόντος της Ελλάδας στις διεθνείς αγορές. Το Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης, σε συνεργασία με το Υπουργείο Τουρισμού, προχώρησε έγκαιρα στην έγκριση των πιστώσεων για την διαφημιστική προώθηση του τουρισμού της χώρας. Το έργο περιλαμβάνει μεταξύ άλλων, δράσεις για την online προβολή του ελληνικού τουρισμού σε παραδοσιακές αλλά και νέες αγορές, καθώς και τη συμμετοχή σε διεθνείς τουριστικές εκθέσεις (www.diorismos.gr, 7/2/17).

Επίσης πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στις 25/1/17 μεταξύ Υπουργείο Τουρισμού & Υπουργείο Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής για την τουριστική προβολή των νησιών καθώς και τις ακτοπλοϊκής και αεροπορικής σύνδεσης των νησιών (www.gnto.gov.gr, 2017).

Αυτές οι ενέργειες είναι πολύ καλό να γίνονται και σίγουρα βοηθούν προς την σωστή κατεύθυνση, υπάρχουν όμως και μερικά ακόμα σημεία που μπορεί να εστιάσει το Υπουργείο Τουρισμού και η καμπάνια του γύρω από το τουριστικό προϊόν:

- Να γίνουν πιο συγκροτημένες ενέργειες για να αυξηθεί ο τουρισμός της κρουαζιέρας, που μπορεί μεν να μην συμπεριλαμβάνει τη διανυκτέρευση, όμως μπορεί να τονώσει πολύ τα μέρη στα οποία παρουσιάζεται.
- Η Ελλάδα είναι ο σημαντικότερος προορισμός θαλάσσιου τουρισμού με σκάφος και διαθέτει τη μεγαλύτερη ακτογραμμή και τα περισσότερα

αξιοποιήσιμα νησιά παγκοσμίως. Όμως ο τουρισμός του yachting, είναι πολύ περιορισμένος και εκεί μπορεί να εστιάσει το υπουργείο.

- ο Επίσης η χώρα διαθέτει πολλές ιαματικές πηγές, όμως η διάδοση αυτού του είδους τουρισμού, είναι σχεδόν ανύπαρκτη και είναι και αυτό ένα ακόμα στοιχείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το υπουργείο.

Για όλα όμως τα παραπάνω, πέρα από τη διαφήμιση, πρέπει να γίνουν και οι απαιτούμενες βελτιώσεις υποδομών ή και δημιουργία καινούργιων για να μπορέσουν όλα αυτά να λειτουργήσουν υπέρ του εθνικού τουριστικού προϊόντος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο τουρισμός στην Ελλάδα, συνέβαλε σημαντικά στη μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη της χώρας και για δεκαετίες διατηρούσε ανοδική πορεία, τις δύο τελευταίες δεκαετίες όμως παρουσίασε κάμψη που δυστυχώς επιδεινώθηκε με την οικονομική κρίση της χώρας από το 2008 και έπειτα. Η επάνοδος του ελληνικού τουριστικού προϊόντος που παρουσιάζεται τα τρία κυρίως τελευταία χρόνια, δεν πρέπει να εφησυχάζει και οι λόγοι είναι πολλοί. Πρώτα από όλα ο τουρισμός στην χώρα αναπτύχθηκε χωρίς σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να έχει πολλές αρνητικές επιπτώσεις στους τουριστικούς προορισμούς και να μη μπορεί να ανταποκριθεί στις επιταγές και προτιμήσεις της σύγχρονης τουριστικής αγοράς. Από την άλλη η ελλιπής πληροφόρηση που διαθέτει η χώρα για τον τουρισμό, αφού τα στοιχεία του, ενσωματώνονται μέσα στο λογαριασμό που αφορά τον κλάδο των υπηρεσιών, αποτρέπει κάθε είδους ολοκληρωμένης πληροφόρησης. Επίσης η ασταθής οικονομικής κατάστασης της χώρας, με τις συνεχόμενες μεταβολές στη φορολογία, όπως αύξηση του ΦΠΑ, οδηγούν σε ένα τουριστικό προϊόν μη ανταγωνιστικό. Σε αυτό το επιβαρυνόμενο κλίμα έρχεται α προστεθεί και το προσφυγικό πρόβλημα, που έχει αποδυναμώσει, σε υπερθετικό βαθμό, τουριστικά τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου.

Η οικονομική κρίση τελικά, ίσως είναι μια καλή αφορμή να διαμορφωθεί μια στρατηγική αειφόρου ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού, εξειδικευμένης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, με στόχο τη δημιουργία ενός νέου ελληνικού ποιοτικού τουριστικού προϊόντος, τεχνολογικά εξελιγμένου, το οποίο να στηρίζεται σε διαφοροποιημένο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης και να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των αναδυόμενων τουριστικών αγορών. Η ποιοτική αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος έχει να κάνει όμως και με την εκπαίδευση και συγκεκριμένα την τουριστική εκπαίδευση, τα ελληνικά πανεπιστήμια λοιπόν καλούνται να συμβάλουν με τον εκπαιδευτικό και ερευνητικό τους έργο στη διαμόρφωση νέα φιλοσοφίας για τον ρόλο και τη δυναμική του τουρισμού στην ανάπτυξη της Ελλάδας. Φυσικά σε όλα αυτά απαραίτητος σύμμαχος είναι και η διαφήμιση. Η πραγματοποίηση οργανωμένων ενεργειών παρουσίασης του τουριστικού προϊόντος σε νέες αγορές, καθώς και η προβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού που προσφέρει η χώρα είναι μερικά στοιχεία που θα δώσουν ώθηση στην προσπάθεια

δυναμικής επανατοποθέτησης στην διεθνή αγορά του ελληνικού τουριστικού προϊόντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ✚ Βαγιονής, Ν. (2010), *Σημειώσεις: Η εξέλιξη του φαινομένου του τουρισμού διαχρονικά*.
- ✚ Βαρβαρέσος, Σ. (2009), «Η Κρίση του Ελληνικού Μοντέλου Τουριστικής Ανάπτυξης και η Διεθνής Οικονομική Κρίση», *Ημερίδα: Διεθνής Οικονομική Κρίση και Τουρισμός*, 19/3/2009, ΤΕΙ ΑΘΗΝΑΣ, Αθήνα.
- ✚ Ζαχαράτος, Γ. (1999), *Τουριστικός Τομέας: Οικονομική του Τουρισμού και Οργάνωση*, τόμος Α', Πάτρα, ΕΑΠ.
- ✚ Mylonas, P. & Magginas, N. (2010), Unleashing Greece's Medium-Term Growth Potential, *Economic & Market Analysis*, November 2010, σ. 11 και σ. 18.
- ✚ Πανηγυράκης, Γ. (2001), *Σύγχρονη Διοικητική Δημοσίων Σχέσεων*, Εκδόσεις Μπένου, Αθήνα.
- ✚ Σφακιανάκης, Μ.Κ. (1998), *Διοικητική κρίσεων*, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα, (σελ 335-337).
- ✚ Τεγόπουλος-Φυτράκης, (2009), *Ελληνικό Λεξικό*, Εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα.
- ✚ ΤτΕ, *Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας*, τ. 137, Μάιος-Ιούνιος 2011.
- ✚ ΤτΕ, *Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας*, τ. 161, Μάρτιος-Απρίλιος 2015.
- ✚ ΤτΕ, *Νομισματική πολιτική 2014-2015*, Ιούνιος 2015, σ .82.
- ✚ Robinson, J. (2004), *Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development*. *Ecological Economics*, 48, p. 369-384
- ✚ UNWTO, *World Tourism Barometer*, Vol. 13, August 2015, σ.3-4.
- ✚ UNWTO, *Tourism Highlights*, 2015 Edition.
- ✚ UNWTO, *World Tourism Barometer*, Vol. 13, June 2015, Statistical Annex.
- ✚ World Economic Forum, *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015*.
- ✚ World Economic Forum, *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013*.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- ✚ Αντωνιάδης, Α. (2010), «Οι Πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους από το 1821 έως σήμερα»,
http://www.iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=720:-1821-&catid=56:an-aristera&Itemid=285 (πρόσβαση 10/10/2016).
- Βερνίκος, Γ. (2015), « Αειφόρος Τουρισμός και Ανάπτυξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση», <http://sete.gr/el/kentro-typou/omilies-parousiaseis/2015/omilia-tou-g-vernikou-sto-jean-monnet/> (πρόσβαση 13/1/17).
- ✚ Γερνά, Ξ., Παλισίδης, Γ. & Πειστικού, Μ., (2013), «Η Δημόσια Ελληνική Τουριστική Εκπαίδευση»,
<http://traveldailynews.gr/hypostyles/article/2401#sthash.cr0Dz46e.dpuf> (πρόσβαση 10/01/2017).
- ✚ Δουράκης, Γ. (2014), Τα αίτια της κρίσης (και της τραγωδίας).
<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=648767> (πρόσβαση 1/10/2016).
- ✚ Ζώρζος, Γ. (2008), «Περί Οικονομίας 1821, Στρατιωτική Επιθεώρηση», Αθήνα,
http://www.army.gr/files/File/epitheorisi/200802_%CE%A0%CE%95%CE%A1%CE%99%20%CE%9F%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%9C%CE%99%CE%91%CE%A3%201821.pdf (πρόσβαση 31/10/2016).
- ✚ Καμπόλης, Χ. Τραυλός, Ν. (2009), «Πέντε Βασικές Αιτίες της Χρηματοπιστωτικής Κρίσης»,
<http://www.kathimerini.gr/362723/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/pente-vasikes-aities-ths-xrhmatopistwtikhs-krishs> (πρόσβαση 1/10/2016).
- ✚ Κόνσολας, Μ. (2016), « Ο ελληνικός τουρισμός απειλείται από την υπερφορολόγηση», <http://www.tornosnews.gr/permalink/18688.html> (πρόσβαση 15/10/2016).
- ✚ Κουσούνης, Σ. (2016), «Αυξήθηκαν κατά 60% οι αφίξεις τουριστών στην Αθήνα την τελευταία τριετία»,
<http://www.kathimerini.gr/877576/article/oikonomia/epixeirhseis/ay3h8hkan-kata-60-oi-afi3eis-toyristwn-sthn-a8hna-thn-teleytaia-trietia> (πρόσβαση 20/1/17).
- ✚ Κουσούνης, Σ. (2016), «Η δυναμική άνοδος του τουρισμού φέρνει νέα ξενοδοχεία στην Αθήνα»,

- <http://www.kathimerini.gr/878305/article/oikonomia/epixeirhseis/h-dynamikh-anodos-toy-toyrismoy-fernei-nea-3enodoxeia-sthn-a8hna> (πρόσβαση 19/1/17).
Κουσουνής, Σ. (2016), «Η προσφυγική κρίση απειλεί τον τουρισμό από τη νέα σεζόν», <http://www.kathimerini.gr/874207/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-prosfygikh-krish-apeilei-ton-toyrismo-apo-th-nea-sezon> (πρόσβαση 20/1/17).
- ✚ Κουφάρης, Γ. (2010), «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές».
<http://www.hrima.gr/article.asp?view=599&ref=593> (πρόσβαση 31/10/16).
  - ✚ Μανδραβέλης, Β. & Κασσίμη, Α. (2014), « Αποκρατικοποίηση αεροδρομίων με 2,1 δισ. Ευρώ»,
<http://www.kathimerini.gr/793440/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/apokratikopoihsh-aerodromiwn-me-21-dis-eyrw>, (πρόσβαση 19/1/17).
  - ✚ Παρασύρης, Γ. (2010), «Οι πρόσφατες κρίσεις και η σημερινή: Μια σύγκριση»,<http://www.patris.gr/articles/188102?PHPSESSID=#.WBhaCfmLTIU> (πρόσβαση 1/11/2016).
  - ✚ Ρέτσος, Γ. (2016), « Πολλά τα ‘αγκάθια’ στον κλάδο και ..... στο ‘βάθος’ οι εκλογές στον ΣΕΤΕ», <http://money-tourism.gr/giannis-retsos-polla-ta-agkathia-ston-klado-ke-sto-vathos-i-ekloges-ston-sete/> (10/12/2016).
  - ✚ Σούκη, Σ. (2016), «Αθήνα: Ρεκόρ αφίξεων με αύξηση 60% των ξένων επισκεπτών»,
  - ✚ Υπουργείο Τουρισμού, <http://www.mintour.gov.gr/el/Education/> (πρόσβαση 10/1/2017/).
<http://www.newmoney.gr/palmos-oikonomias/toyrismos/302671-athina-rekor-afikseon-me-aiksis-60-ton-ksenon-episkepton> (πρόσβαση 10/1/17).
  - ✚ Χατζηδάκης, Α. (2015), «Τάσεις της Τουριστικής Κίνησης 2008-2015», ΕΟΤ,http://www.gnto.gov.gr/sites/default/files/files_basic_pages/Xatzidakis_2015.pdf (πρόσβαση 27/8/2016).
  - ✚ Χουρδάκης, Α. (2016), «Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη πρέπει να συμβαδίζει με την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση»,
<http://www.goodnet.gr/rotator/articles/i-biosimi-touristiki-anaptuxi-prepei-na-sumbadisei-me-tin-tritobathmia-ekpaideusi.html> (πρόσβαση 12/1/17).

- ✚ diorismos.gr (2017), «Ένταξη της Διαφήμισης - Προβολής Τουριστικών Προγραμμάτων στο ΠΔΕ», Ένταξη της Διαφήμισης - Προβολής Τουριστικών Προγραμμάτων στο ΠΔΕ»,
<http://www.diorismos.gr/epixeirhmatikothta/27223/entaxi-tis-diafimisis-provolis-toyristikon-programmaton-sto-pde> (πρόσβαση 10/2/17).
- ✚ emprosnet.gr (2016), «Οι επιπτώσεις της προσφυγικής κρίσης στον τουρισμό», <http://www.emprosnet.gr/article/85022-oi-epiptoseis-tis-prosfygikis-krisis-ston-toyrismo> (πρόσβαση 10/11/16).
- ✚ emprosnet.gr (2017), « Νέο πλήγμα στην τουριστική κίνηση του ανατολικού Αιγαίου», <http://www.emprosnet.gr/article/91095-neo-pligma-stin-toyristiki-kinisi-toy-anatolikoy-aigaiou> (πρόσβαση 12/2/17).
- ✚ European Commission, (2009), *Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses*. European Economy, Brussels.
- ✚ Iefimerida.gr (2017), «Ρεκόρ αφίξεων το '16 για τον ελληνικό τουρισμό - Ξεπέρασαν τα 27,5 εκατ.», <http://www.iefimerida.gr/news/314332/rekor-afixeon-16-gia-ton-elliniko-toyrismo-xeperasan-ta-275ekat#ixzz4WUR6BaOp> (πρόσβαση 20/1/17).
- ✚ matrix24.gr (2012), «3,3 εκατ. «Πετάχτηκαν» για το Δορυφορικό Λογαριασμό», <http://www.matrix24.gr/2012/05/33-%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CF%84-%CF%80%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%87%CF%84%CE%B7%CE%BA%CE%B1%CE%BD-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%BF%CF%81%CF%85%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%BF-%CE%BB%CE%BF/> (πρόσβαση 10/11/16).
- ✚ naftemporiki.gr (2017), « ICAP: Οι επιδόσεις των ξενοδόχων κόντρα στη ροή της αγοράς», <http://www.naftemporiki.gr/finance/story/1201754/icap-oi-epidoseis-ton-ksenodoxon-kontra-sti-roi-tis-agoras>, (πρόσβαση 11/2/17).
- ✚ naftemporiki.gr (2017), «Μειωμένα κατά 7,9% τα τουριστικά έσοδα στο 9μηνο», <http://www.naftemporiki.gr/finance/story/1194104/meiomena-kata-79-ta-touristika-esoda-sto-9mino> (πρόσβαση 20/1/17).
- ✚ <http://gnto.gov.gr/el/25012017-%CE%B5%CF%85%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%8D%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%88%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%AD%CF%81%CF%89-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE->

[%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%AE-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B9%CF%8E%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%AE%CE%BA%CF%89%CF%83%CE%B1%CE%BD-%CF%84%CE%BF-%CE%B2%CE%AC%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82 \(πρόσβαση 10/2/17\).](#)